

ОПАЛЮК Т.Л., ФРАНЧУК Т.Й., МЕЛЬНИК О.С.

**ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТА
ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

(для фахівців соціономічних професій)

Навчально-методичний посібник

**Кам'янець-Подільський
2024**

УДК 001.891+37.091.313](075.8)
ББК 72+74.58я73

*Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
протокол №12 від 26.10.2023 року*

Рецензенти:

- Олександр Малихін** доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України
- Василь Ковальчук** доктор педагогічних наук, професор кафедри професійної освіти і технологій сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
- Наталія Бахмат** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Автори–упорядники:

Опалюк Т.Л., доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи;
Франчук Т.Й., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти;
Мельник О.С., аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти.

Опалюк Т.Л., Франчук Т.Й., Мельник О.С.

Основи наукових досліджень та проєктної діяльності. Навчально-методичний посібник / автори–упорядники. Опалюк Т.Л., Франчук Т.Й., Мельник О.С. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. 148 с.

Навчально-методичний посібник сформовано за логікою розвитку науково-дослідницьких компетентностей здобувачів освіти та формування на їх основі здатності до проєктної діяльності, підготовки освітніх проєктів. Зміст передбачає інтеграцію теоретичної та практичної складових, забезпечення особистісно зорієнтованого підходу до формування дослідницьких та проєктувальних компетентностей, розвитку здатності до планування та проведення наукових досліджень, виконання проєктів чи їх елементів.

УДК 001.891+37.091.313](075.8)
ББК 72+74.58я73

© Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗАСАДНИЧІ ПОЗИЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ, ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	7
ТЕМА 1. Методичні рекомендації щодо роботи над змістом навчально-методичного посібника	7
ТЕМА 2. Дослідницька компонента в системі професійної підготовки фахівців соціономічних професій, зокрема спеціальності соціальна робота та спеціальна освіта.....	8
РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	12
ТЕМА 1. Наука як система знань	12
ТЕМА 2. Логіка та методика організації наукового дослідження.....	18
ТЕМА 3. Методи наукового дослідження	26
ТЕМА 4. Теоретична складова дослідження	34
ТЕМА 5. Експериментальні дослідження.....	42
ТЕМА 6. Наукове мислення як основа дослідницької діяльності.....	48
ТЕМА 7. Науковий текст і вимоги до нього	54
ТЕМА 8. Дипломна робота магістра як результат наукового дослідження	65
ТЕМА 9. Представлення результатів наукових досліджень	72
РОЗДІЛ 3 ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОМЕТРИЧНИХ ПРОФЕСІЙ.....	77
ТЕМА 1. Проектна технологія в контексті компетентнісної освіти, освітніх стандартів учителя-дефектолога	77
ТЕМА 2. Проектні технології: історичні передумови, теоретичні засади	85
ТЕМА 3. Метод проектів та його використання у навчанні дітей з особливими освітніми потребами.....	93
ТЕМА 4. Методика роботи над навчальним проектом	102
ТЕМА 5. Метод проектів у виховній роботі.....	114
ТЕМА 6. Співпраця вчителя, учнів та батьків у проектній діяльності	122
ТЕМА 7. Контроль за ефективністю проектної діяльності.....	133
ВИСНОВКИ.....	141
Рекомендована література	144

ВСТУП

Тенденції до інтеграції України у європейський економічний, соціальний, освітній простір суттєво підвищили вимоги до підготовки фахівців, які є суб'єктами формування цих просторів, приведення їх у відповідність до визнаних стандартів якості.

Закономірно, що це мають бути фахівці, здатні не лише адаптуватися до умов діяльності, яка постійно змінюється: розвивається, удосконалюється, а й самим бути агентами цих змін, тобто бути готовими до перманентної інноваційної діяльності.

Інтегрально ця готовність стосується здатності до дослідницької, проєктної діяльності, тобто спроможності проаналізувати та оцінити будь-яку реальну ситуацію у своїй професії та визначити оптимальний підхід (проєкт) до її подальшого розгортання, алгоритмізувати систему дій та добрати дієвий інструментарій.

До прикладу, галузь діяльності, якою опікується група соціономічних професій, що базуються на соціальній, людинознавчій проблематиці. Соціономічні (ті, що допомагають) професії (від лат. *society* – суспільство) – це професії типу «людина–людина», які ґрунтуються на здатності фахівця у кожній конкретній ситуації (які апріорі ніколи не повторюються, насамперед через унікальність її учасників та обставин, що її супроводжують. А це означає, що вибір підходу та проєкту вирішення соціально означеної проблеми буде предметом дослідження фахівця. Це може бути експрес дослідження, а може бути комплексне та розлоге, що передбачає довготривалий процес.

Підготовка фахівців, як відмічає Кузан Г. С. «...передбачає формування в них здатності добре орієнтуватися в сучасних реаліях й адекватно реагувати на них, знаходити оптимальні шляхи попередження та подолання виникаючих проблем, конкурентоспроможності як на вітчизняному, так і світовому ринку праці на основі осучаснення змісту освіти з чіткою орієнтацією на майбутнє, застосування інтерактивних методів навчання, що сприяють розвитку метакомпетентності майбутніх фахівців, здатності до рефлексії та відповідальності за прийняті рішення, а також створення умов, які б спонукали сьогоденних студентів до саморозвитку, самовдосконалення протягом усього трудового життя¹.

Усе це в комплексі і складає суть дослідницької роботи, яка не перестає бути актуальною на усіх етапах професійної діяльності, а відтак і потребує фундаментальної підготовки фахівця до її організації та здійснення.

Отож, система професійної підготовки фахівця повинна передбачати формування знань, умінь та професійних якостей, необхідних для здійснення досліджень на відповідному рівні спроможності її суб'єкта, починаючи від елементарного (на початковому етапі навчання), завершуючи системним (при підготовці випускової дипломної роботи).

---

¹ Кузан Г. С. Професійна підготовка фахівців соціономічних професій у вимірі сучасних вимог і реалій. Молодь і ринок. 2018. № 10. с..68

Окрім того, дослідницька, проектна робота є суттю компетентнісної моделі освіти, оскільки реалізується через органічне поєднання навчання та дослідницької роботи (навчання через дослідження), в результаті якої відбувається не традиційне засвоєння знань, формування умінь їх використовувати у визначених видах ситуацій, а формування компетентностей, що детермінують здатність фахівця (майбутнього фахівця) діяти самостійно відповідально до особливостей кожної ситуації, які практично ніколи не повторюються. Фактично йдеться про фахівця з високим рівнем сформованості аналітичної діяльності, здатності до діагностичних процедур, як результат – до прийняття нетрадиційних, професійно грамотних рішень, формування на їх основі проекту як способу їх реалізації.

Важко переоцінити важливість дослідницьких умінь в організації здобувачем освіти своєї професійної діяльності, мотивованого досягти високого (у рамках власного потенціалу розвитку) рівня професійної діяльності, забезпечуючи власну конкурентоспроможність на ринку праці.

Йдеться про індивідуальну персоніфіковану освітню траєкторію, яка спрямована на організацію навчального процесу не за принципом «мене вчать», а «я вчуся», формуючи компетентності в самоосвітній сфері. У такий спосіб студент має можливість оптимізувати своє навчання, базуючись на тому, що саме для нього є найважливішим, скористатися можливостями академічної свободи, здійснивши вибори предметів та підходів до їх вивчення, які саме для нього будуть складати найвищу цінність та продуктивність.

Усе це можливе лише на основі дослідницької діяльності.

З означених позицій необхідно переосмислити сутність цього архіважливого виду освітньої діяльності, забезпечивши системність та перманентність її формування. І що головне – вона має стати валідним структурним компонентом усіх видів діяльності здобувача:

- процесу вивчення усіх навчальних дисциплін, які опрацьовує здобувач у процесі професійної підготовки;
- практичної діяльності у контексті нової моделі забезпечення її неперервності, починаючи від елементарних практик першокурсника, завершуючи виробничою практикою на фінальному етапі навчання);
- процесу організації власної навчальної діяльності, забезпечуючи її особистісну зорієнтованість, а також формуючи індивідуальну освітню траєкторію різних рівнів (як аспектно – у контексті виконання навчального завдання, вивчення навчальної дисципліни, так і базові – як траєкторія формування ключових компетентностей, необхідних для майбутньої професії, саморозвитку упродовж життя).

З огляду на вищезазначене, спеціальні навчальні дисципліни, що стосуються основ наукових досліджень та основи проектної діяльності, повинні взяти на себе системотвірні функції і сфокусуватися на цілях:

- формування цілісного уявлення про дослідницьку, проектну діяльність у процесі професійного становлення фахівця та його

майбутній діяльності;

- оволодіння елементарними компетентностями, які визначають здатність до дослідницької, проектної роботи;
- отримати первинний досвід формування міні досліджень, міні проектів;
- практикувати елементарні дослідження у сфері організації власної навчальної діяльності, забезпечуючи її персоніфікацію на основі аналізу, проектування, інших дослідницьких дій.

РОЗДІЛ 1. ЗАСАДНИЧІ ПОЗИЦІЇ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ, ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕМА 1. Методичні рекомендації щодо роботи над змістом навчально-методичного посібника

Методичний посібник з навчальних дисциплін «Основи наукових досліджень» та «Проектна діяльність учителя» сформований у такий спосіб, аби інтегрувати теоретичний та практичний аспекти змісту цих дисциплін, а також на їх основі розвивати здатність до планування та проведення наукових досліджень, виконання проєктів чи їх елементів.

Тому посібник структуровано так, аби забезпечити компетентнісний, особистісно зорієнтований та діяльнісний підходи у процесі формування здобувачем готовності проводити наукові дослідження на відповідному рівні, проєктувати різні види професійної діяльності як у процесі навчання у ЗВО, так і у майбутній професії.

Перш ніж приступити до опрацювання змісту курсу здобувачам освіти варто проаналізувати робочу програму, у якій у концентрованій формі подаються основна мета, завдання дисципліни, а також головні компетентності, на формування яких він спрямований. Програма також дає загальне уявлення про структуру, зміст та основні форми і методи його опрацювання, а також орієнтовні навчальні результати, які має отримати студент по його завершенню. Саме робоча програма формує загальну візію про курс і дає можливість студенту правильно зорієнтуватися стосовно його можливостей у формуванні власних компетентностей, які визначають готовність до провадження дослідницької, проєктної діяльності. Це дасть змогу визначити правильну мотивацію щодо опрацювання курсу, акцентувати увагу на тому, що буде актуальним саме для конкретного студента, як в оптимальному режимі працювати над розвитком необхідних вмінь, особистісних якостей.

I розділ – реалізує орієнтувальні функції і спрямований на те, аби сформувати позицію студента як суб'єкта розвитку здатності до дослідницької, проєктної діяльності, зважаючи на особливості соціономічних професій. Пропонуються загальні методичні рекомендації щодо роботи над змістом навчально-методичного посібника, забезпеченням її особистісної зорієнтованості.

II розділ орієнтований на представлення базових (з пріоритетністю теоретичних) знань з відповідних дисципліни. Він є особливо важливим, оскільки забезпечує знання сутності та розуміння особливостей процесів, які далі необхідно перевести у практичну площину.

Опрацювання теоретичного матеріалу повинно бути вибіркоким та максимально осмисленим. Це придасть орієнтація на програмні результати навчання, які будуть визначатися на фінальному етапі роботи над курсом.

Також вищого рівня розуміння сутності теоретичного матеріалу придасть попереднє ознайомлення з практичними завданнями, які потрібно буде виконати на практичних заняттях чи у процесі самостійної роботи. Саме практичні завдання сприятимуть ставленню до теорії як до умови ефективного виконання практичних завдань, тобто формування реальних компетентностей у цій сфері.

III розділ – практична складова діяльності, яка сформована у такий спосіб, щоб максимально осмислити опрацьований теоретичний матеріал з позиції його практичного використання як у подальшій навчальній діяльності, так і у майбутній професії. Тому практичні завдання складаються з двох сегментів: аналіз теоретичного матеріалу, його використання у процесі пошуку відповіді на проблемні питання, конкретні навчальні чи професійні ситуації, а також у процесі групових дискусій, в рамках яких відбувається аналіз та порівняння різних точок зору учасників освітнього процесу під час навчального заняття.

Друга частина практичної діяльності передбачає виконання конкретних практичних завдань, які є логічним продовженням дискусійного етапу навчання.

Пропонується комплекс завдань, які студент може вибрати для виконання, зважаючи як на власні потреби професійної підготовки, так і на пізнавальний інтерес, який мотивує до вибору. Можна враховувати і рівень складності навчального завдання, готовності до його виконання на відповідному етапі навчання.

Самостійна робота та індивідуальні дослідницькі, проектні завдання передбачають перехід на завершальний етап опрацювання курсу і стосуються самостійного виконання досліджень та проектів за визначеною проблематикою.

Важливою є підготовка до публічної презентації досліджень чи проектів, готовність до їх обґрунтування та відповіді на питання, які можуть цікавити опонентів, учасників обговорення.

По завершенню навчання за цими курсами здобувачі отримують необхідні знання та елементарний досвід ведення досліджень, організації проектної роботи, а також загальні орієнтації стосовно того, як надалі розвивати ці компетентності.

ТЕМА 2. Дослідницька компонента в системі професійної підготовки фахівців соціономічних професій

Роль дослідницьких компетентностей в системі освіти важко переоцінити. Як зазначає В. Кремень, процеси глобалізації, змінності, конкуренції, що з кожним роком владніше заявляють про себе у світі, зобов'язують нарощувати дослідницькі зусилля з осмислення ролі освіти у формуванні людини,

адекватної інноваційному типу суспільного прогресу – інноваційної людини². Відповідно до нових стандартів вищої професійної освіти фіксується чітка орієнтованість на формування та розвиток інтегральної, загальноосвітніх та фахових компетентностей. Інтегральна компетентність майбутнього фахівця у сфері соціальної роботи та спеціальної освіти визначається як здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі і практичні проблеми спеціальної та інклюзивної освіти у процесі корекційно-педагогічної, діагностико-консультативної, дослідницької та культурно-просвітницької діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування основних теорій і методів дефектології і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Закономірно, що у структурі інтегральної компетентності представлена дослідницька складова, без якої майбутній фахівець буде спроможний діяти лише у інформаційно-репродуктивному форматі. Ситуація ускладнюється у зв'язку з тим, що соціальна робота та спеціальна освіта характеризуються комплікативними та конфліктогенними освітніми, соціальними ситуаціями, які потребують їх глибокого аналізу та прийняття унікальних рішень, які часто виходять за рамки традиційних алгоритмів дій.

Трактування поняття компетентність, як і зазначених її типів, вказує на високу питому вагу дослідницької складової, реалізація якої передбачає забезпечення принципів студоцентризму, практико орієнтованості, елективності, як наслідок – формування індивідуальної освітньої траєкторії професійного становлення.

Домінування системи інформаційно-репродуктивної освіти призводить до недооцінювання дослідницької компоненти в структурі освітньої діяльності, що відповідно позначається на ставленні до різного виду та рівня досліджень у студентському, викладацькому середовищі. Поширеними є позиції:

- в університеті наука – це додатковий вид діяльності, яка фактично не впливає на рівень професіоналізму майбутнього фахівця, на рівень професійної підготовки майбутнього фахівця і без якого легко обійтись;
- дослідження – це прерогатива науковців, які професійно займаються теорією, створюють наукові розробки, професіонали-практики – його реалізують;
- далеко не кожен може займатися науково-дослідницькою діяльністю, для цього потрібні надвисокі інтелектуальні здібності;
- фаховий вчитель – фаховий практик-технолог, тобто головне – вчитель-практик, вчитель-дослідник – ефемерна перспектива, яка не має відношення до професійного успіху;
- дослідження – це надзусилля, які продукують лише втому і позбавлені будь-яких позитивних емоцій.

---

² Кремень В. Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін. Український педагогічний журнал. 2015. № 1. С. 8-15.

Усе це закономірно позначається на якості дослідницької роботи як у структурі освітньої діяльності, так і поза її межами, що реалізується у вигляді проєктів, публікаційної активності викладачів, реалізації різних видів наукових послуг. Більш глибокий аналіз сутності дослідницької діяльності у контексті системи професійного становлення фахівця свідчить про необхідність активізації її мотиваційної сфери, яка пов'язана з такими цінностями та пріоритетами професійного розвитку як:

- привабливість дослідницької роботи, можливість самореалізації у її контексті, досягнення ситуації успіху;
- безальтернативна умова формування професійної компетентності;
- дослідження як спосіб ефективного вирішення будь-якої проблеми через її теоретично обґрунтоване моделювання алгоритмів дій (а не шляхом проб та помилок);
- розвиток теоретичного мислення, здатність організувати свою освітню діяльність та майбутніх школярів на дослідницькій основі.

Дослідник Синьов В. визначає: «готовність фахівців у галузі спеціальної освіти до наукової і професійної діяльності як інтегративне особистісне новоутворення, що виявляється налаштованістю до застосування методів і засобів науково-дослідної роботи та інтересом до роботи в зазначеній системі, наявністю професійно орієнтованих знань, умінь і навичок, значущих особистісних і професійних якостей та досвіду»³.

У закладах професійної освіти реалізуються різні види дослідницької, науково-дослідницької діяльності:

- наукова діяльність в структурі освітньої системи, що реалізується через виконання дослідницьких завдань різних типів, що слугує базовим підґрунтям для подальших рівнів науково-дослідницької роботи;
- наукові об'єднання, наукові гуртки, проблемні групи, у рамках яких студенти мають можливість працювати відповідно до пріоритетних дослідницьких інтересів, виявлених у навчальному процесі;
- публікаційна діяльність, що дає змогу презентувати результати своїх дослідницьких пошуків;
- проєктна діяльність, спрямована на створення інноваційного «продукту» з перспективою практичного використання та можливості фінансової підтримки;
- конкурс наукових робіт, що дає можливість не лише представити свої наукові напрацювання, а й випробувати свою конкурентоспроможність з залученням можливостей експертного середовища.

Усі ці види дослідницької діяльності мають безпосереднє відношення до професійної підготовки фахівців, у сфері соціальної роботи та спеціальної освіти, оскільки у них закладено можливості формування дослідницьких

---

³ В. Синьов, Д. Супрун, М. Шеремет Тенденції професійної підготовки фахівців спеціальної освіти в системі вищої школи. Вища освіта України. 2020. № 1. С. 34-42.

умінь, починаючи від елементарних у рамках навчальних занять з усіх навчальних дисциплін, і завершуючи можливостями участі у конкурсних проєктах, реалізуючи свій потенціал інтелектуального та фахового розвитку.

Логіка вибудовування системи дослідницької діяльності майбутніх фахівців полягає у двох базових позиціях: забезпечити валідну дослідницьку компоненту, що реалізується через навчання (навчання через дослідження); дати можливість кожному здобувачу освіти розвивати свої дослідницькі компетентності, з кожним наступним етапом нарощуючи їх потенціал аж до можливості отримання результатів, що мають наукову цінність.

Отож, дослідницьку діяльність в структурі компетентісно зорієнтованої професійної підготовки майбутнього фахівців соціономічних професій слід сприймати як універсальну, яка є актуальною безвідносно до навчальних дисциплін, рівнів освіти, тощо. Розвиток дослідницьких компетентностей не може бути автономним, оскільки він є надпредметним діяльності і реалізується упродовж усього процесу професійного становлення фахівця. Оскільки головна ознака компетентісної освіти – це індивідуальна освітня траєкторія, вона формується на основі дослідницької компоненти, яка передбачає теоретичну компетентність, тобто глибинне розуміння процесів, якими ми маємо управляти як у процесі професійного становлення, так і професійної діяльності (навчання впродовж життя).

РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ТЕМА 1. Наука як система знань

Мета: Формування та структуризація цілісного уявлення про науку як систему знань, її функції, цільова спрямованість, різновиди, принципи забезпечення ефективності, а також підходи до класифікування наук, основи державної політики у цій галузі.

Теоретична складова:

1. Наука як сфера дослідницької діяльності: суть та завдання
2. Структурна організація та класифікація наук
3. Державна політика у сфері розвитку наук

1. Наука як сфера дослідницької діяльності: суть та завдання

Наука – сфера дослідницької діяльності, скерована на одержання нових знань про природу, суспільство, мислення тощо. У ході історичного розвитку наука перетворилася у продуктивну силу суспільства й найважливіший соціальний інститут.

Поняття «*наука*» має кілька основних значень. По-перше, під *наукою* (гр. episteme, лат. scientia) розуміється *сфера людської діяльності*, спрямована на вироблення й теоретичну схематизацію об'єктивних знань про дійсність.

Кожну конкретну науку, діяльність, об'єкт можна розглядати як певну систему, що має множину взаємопов'язаних елементів, компонентів, підсистем, визначені функції, цілі, склад, структуру. До загальних характеристик системи відносять цілісність, структурність, функціональність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, ієрархічність, цілеспрямованість, самоорганізацію.

Згідно з цим сформувалися відповідні методологічні принципи, які забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта:

- принцип цілісності, за яким досліджуваний об'єкт виступає як щось розчленоване на окремі частини, органічно інтегровані в єдине ціле;
- принцип примату цілого над складовими частинами, який означає, що функції окремих компонентів і підсистем підпорядковані функції системи в цілому її меті;
- принцип ієрархічності, який постулює підпорядкованість компонентів і підсистем системі в цілому, а також супідрядність систем нижчого рівня системам більш високого рівня, внаслідок чого предметна галузь теорії набуває ознак ієрархічної метасистеми;
- принцип структурності, який означає спосіб закономірного зв'язку між виділеними частинами цілого, що забезпечує єдність системи, зумовлює

особливості її внутрішньої будови;

- принцип самоорганізації означає, що динамічна система іманентно здатна самостійно підтримувати, відтворювати або удосконалювати рівень своєї організації при зміні внутрішніх чи зовнішніх умов її існування та функціонування задля підвищення стійкості, збереження цілісності, забезпечення ефективних дій чи розвитку;

- принцип взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, за яким жодна із систем не може бути самодостатньою, вона має динамічно змінюватись і вдосконалюватись адекватно до змін зовнішнього середовища.

Науку можна представити як діяльність **наукову, науково-технічну**, а також **науково-педагогічну** та **науково-організаційну**.

Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Фундаментальні наукові дослідження – наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини.

Прикладні наукові дослідження – діяльність, спрямована на одержання і використання знань для практичних цілей.

Науково-технічна діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань в усіх галузях техніки і технологій. Її основними формами є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до їх практичного використання.

Науково-педагогічна діяльність – науково-педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти.

Науково-організаційна діяльність – діяльність, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності.

До основних завдань науки можна віднести:

- 1) відкриття законів руху природи, суспільства, мислення й пізнання;
- 2) збір, аналіз, узагальнення фактів;
- 3) систематизація отриманих знань;
- 4) пояснення сутності явищ і процесів;
- 5) прогнозування подій, явищ і процесів;
- 6) встановлення напрямків і форм практичного використання отриманих знань⁴.

---

⁴ Конспект лекцій з дисципліни «Основи наукових досліджень» для студентів напрямку 6.040201 «Соціологія». Укладач Глушкова Л.В., Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2016

2. Структурна організація та класифікація наук

Науку можна розглядати як систему, що складається з: теорії; методології, методики й техніки досліджень; практики впровадження отриманих результатів.

Розвиток науки йде від збору фактів, їхнього вивчення й систематизації, узагальнення й розкриття окремих закономірностей до логічно стрункої системи наукових знань, що дозволяє пояснити вже відомі факти і спрогнозувати нові.

Процес пізнання включає нагромадження фактів. Без систематизації й узагальнення, без логічного осмислення фактів не може існувати жодна наука. Але хоча факти – це необхідний матеріал для вченого, самі по собі вони ще не наука. Факти стають складовою частиною наукових знань, коли вони виступають у систематизованому, узагальненому вигляді.

Факти систематизують і узагальнюють за допомогою найпростіших абстракцій – понять (визначень), що є важливими структурними елементами науки.

Отож, *наука* – це складне, багатоаспектне й багаторівневе явище. Тому вона вивчається з самих різних точок зору і стала спеціальним предметом наукового дослідження в цілому ряді спеціальних наукових дисциплін. Її, наприклад, вивчають наукознавство, історія науки, психологія, соціологія й етика науки, економіка науки й теорія керування наукою, логіка й філософія науки.

Класифікація – це розподіл предметів за спільними ознаками з утворенням певної системи класів даної сукупності предметів.

Класифікація наук – це взаємозв'язок їх на основі певних принципів та вираження зв'язку у вигляді логічно обґрунтованого їх розташування.

Оскільки наука є основною формою пізнання світу й спрямована на виявлення найважливіших аспектів, сторін та властивостей усіх явищ природи, суспільства і мислення, науки поділяють на: **природничі** (фізика, хімія, екологія, біологія тощо); **суспільні** (економічні, філологічні, історичні, соціологія тощо); **про мислення** (філософія, логіка, психологія тощо).

В Україні визначено такі галузі науки, що покладені в основу сучасної класифікації наук

Таблиця. Сучасна класифікація наук

Шифр	Основні галузі науки	Шифр	Основні галузі науки
01	Фізико-математичні науки	14	Медичні науки
02	Хімічні науки	15	Фармацевтичні науки
03	Біологічні науки	16	Ветеринарні науки
04	Гносеологічні науки	17	Мистецтвознавство

05	Технічні науки	18	Архітектура
06	Сільськогосподарські науки	19	Психологічні науки
07	Історичні науки	20	Військові науки
08	Економічні науки	21	Національна безпека
09	Філософські науки	22	Соціологічні науки
10	Філологічні науки	23	Політичні науки
11	Географічні науки	24	Фізичне виховання та спорт
12	Юридичні науки	25	Державне управління
13	Педагогічні науки		

Саме в цих галузях науки в нашій країні проводяться наукові дослідження, науковці захищають кандидатські й докторські дисертації, після захисту їм присуджується науковий ступінь PhD або доктора наук. Взаємодія наук відбувається через обмін інформацією, інтеграцію методичних прийомів досліджень, використання результатів досліджень тощо.

3 Державна політика у сфері розвитку наук

Основними *цілями державної наукової політики* є:

- раціональне розміщення й ефективне використання науково-технічного потенціалу;
- збільшення внеску науки й техніки у розвиток економіки держави; – реалізація найважливіших соціальних завдань;
- забезпечення прогресивних структурних перетворень у галузі;
- матеріального виробництва, підвищення його ефективності й конкурентоспроможності продукції;
- поліпшення екологічної обстановки й захисту інформаційних ресурсів держави;
- зміцнення обороноздатності держави й безпеки особи, суспільства й держави;
- зміцнення взаємозв'язку науки й освіти.

Продовжено дію пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок до 2022 року, якими є напрями фундаментальних і прикладних наукових досліджень та науково-технічних розробок, яким надається підтримка на середньостроковий період (до 5 років) у рамках пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки з метою забезпечення їх реалізації.

Фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення

конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави.

Інформаційні та комунікаційні технології.

Енергетика та енергоефективність.

Раціональне природокористування.

Науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань⁵.

Фундаментальні науки мають розвиватись випереджальними темпами, створюючи теоретичну базу для прикладних наук. У сфері їх розвитку мають знаходитись, насамперед, розробки вітчизняних наукових колективів, що мають світове визнання, а також **прикладні дослідження і технології**, в яких Україна має значний науковий, технологічний та виробничий потенціал і які здатні забезпечити вихід вітчизняної продукції на світовий ринок.

Відповідно до державної політики у сфері розвитку наук найважливішими **принципами** державної наукової політики є:

– опора на вітчизняний науковий потенціал (стимулювання розвитку фундаментальних наукових досліджень; збереження та розвиток провідних вітчизняних наукових шкіл; пропаганда досягнень науки);

– свобода наукової творчості (послідовна демократизація наукової сфери; забезпечення безперешкодного доступу до відкритої інформації й права вільного обміну нею; формування економічних умов для широкого використання досягнень науки, сприяння поширенню ключових для економіки науково-технічних нововведень);

– створення умов для організації наукових досліджень з метою забезпечення обороноздатності й національної безпеки країни;

– інтеграція науки й освіти;

– захист прав інтелектуальної власності дослідників, організацій і держави.

В умовах ринкової економіки держава може реалізувати свої цілі в науково-технічній сфері через такі **механізми**:

1. Розроблення стратегічних науково-технологічних орієнтирів держави в цілому і в окремих регіонах.

2. Пряма участь держави у фінансуванні науки за рахунок бюджету.

3. Створення підтримуючої системи законів.

4. Керування через податкову політику.

5. Формування суспільної думки щодо престижності науки і нововведень. Надважливе завдання **державної кадрової політики** в науково-технічній сфері полягає у:

– збереженні талановитої частини наукових кадрів;

– задоволенні кадрових потреб фундаментальної науки і наукових

---

⁵ Закон України №2519–VI Про внесення змін до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2519vi-11944>

комплексів високотехнологічних галузей промисловості на основі залучення й закріплення молодих учених і фахівців;
– скороченні їхнього переходу в інші сфери й від'їзду за кордон.

Практична складова:

Мета: забезпечити розуміння сутності науки як системи знань, її функції, цільову спрямованість, різновиди, принципи забезпечення ефективності, а також підходи до класифікування наук, основи державної політики у цій галузі.

Питання для самоконтролю

1. Поняття «наука» використовується у різних значеннях:
2. Наука – це...
3. Принципи наукового дослідження:
4. Принцип структурності наукового дослідження означає...
5. Прикладні наукові дослідження – діяльність, спрямована на...
6. Науково-педагогічна діяльність – науково-педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах передбачає...
7. Основними цілями державної наукової політики є:
8. Принципи класифікування наук:

Питання для обговорення

1. У чому принципова відмінність фундаментальних та прикладних наук?
2. Чому в системі інноваційної освіти дослідницька компонента набуває такого великого значення?
3. Чим система традиційної, інформаційно-репродуктивної освіти відрізняється від інноваційної, компетентнісної з позиції дослідницької складової у її структурі?
4. Як розумієте сутність тези «факти стають складовою частиною наукових знань, коли вони виступають у систематизованому, узагальненому вигляді».

Завдання:

1. Продемонструйте на прикладі, що означає дотримуватися принципу принципу структурності наукового дослідження.
2. Потрактуйте такі цілі державної політики у сфері науки, як: збільшення внеску науки й техніки у розвиток економіки держави; реалізація найважливіших соціальних завдань.

ТЕМА 2. Логіка та методика організації наукового дослідження

Мета: формування компетентностей щодо розуміння та сприйняття науки як системи, важливості дотримання системного підходу у процесі планування та реалізації конкретного дослідження, забезпечення узгодженості усіх його компонентів, а також бачення дослідження як системи послідовних поетапних дій, основ реалізації кожного його етапу.

Теоретична складова:

1. Системність підходу до організації наукових досліджень як основа забезпечення їх результативності
2. Методика організації наукового дослідження: задум та поетапність процесу

1. Системність підходу до організації наукових досліджень як основа забезпечення їх результативності

Системність можна трактувати як принцип, вимогу, умову забезпечення результативності дослідницького процесу будь-якого рівня одночасно.

Будь-яку систему можна визначити як сукупність, комбінацію або набір взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле. Поняття системи ґрунтується на таких положеннях:

- 1) вона є множиною взаємопов'язаних частин;
- 2) всі елементи множини знаходяться у взаємній залежності;
- 3) вивчення будь-якого елемента субмножини дає можливість виявити властивість єдиного цілого;
- 4) ця сукупність елементів сформована таким чином, щоб реалізувати певне призначення.

Система, у свою чергу, може включати в себе низку підсистем, об'єднаних єдиним процесом функціонування частин або елементів. Вони реалізують певну операцію (програму), необхідну для досягнення мети, що поставлена перед системою.

За своїм характером системний аналіз є науковою методологією. Використання системного аналізу в наукових дослідженнях передбачає проходження таких етапів:

- формулювання проблеми;
- визначення цілей;
- використання і генерування альтернативних варіантів, які ведуть до досягнення поставлених цілей;
- взаємне порівняння альтернатив та вибір оптимального способу досягнення мети.

Методика організації дослідницької роботи будь-якого рівня також передбачає системність підходу до її реалізації.

При вивченні складних предметів та явищ використовується *системний*

аналіз. Системний аналіз складається з *п'яти етапів*: *перший* – постановка задачі, *другий* – обмеження меж системи, яка вивчається і визначення її структури, *третій* – складення моделі досліджуваної системи, *четвертий* – аналіз отриманої моделі, визначення її умов з метою оптимізації, *п'ятий* – формування висновків.

Сьогодні в сучасній науці формується та широко використовується **принцип системності**. Він поєднує і синтезує кілька *ідей*: цілісності, співвідношення частини й цілого, структурності й «елементарності» об'єктів, універсальності та розвитку. В основі **системного підходу** – розгляд об'єктів як систем, що передбачає:

а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів;

б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури;

в) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі.

Система – об'єкт, функціонування якого, необхідне й достатнє для досягнення поставленої перед ним мети, забезпечується сукупністю складових його елементів, що перебувають у відносинах один з одним.

Система становить цілісний комплекс взаємозалежних елементів; утворює особливу єдність із середовищем; володіє ієрархічністю: являє собою елемент системи більше високого порядку, її елементи, у свою чергу, виступають як системи більш низького порядку.

2. Методика організації наукового дослідження: задум та поетапність процесу

Складність наукових досліджень, комплексність і тривалість виконання зумовлюють необхідність розуміння та дотримання логіки їх організації, яка передбачає поетапне виконання дослідницьких дій у їх цілісності та взаємозалежності складових. Тому у дослідників цієї проблематики спостерігаються різні підходи до визначення та формулювання етапів науково-дослідницької роботи. При тому зберігається загальна логіка послідовності базових складових цього процесу:

I. Етап визначення засадничих позицій;

II. Етап теоретичного обґрунтування проблеми;

III. Етап моделювання та реалізації експериментального дослідження;

IV. Етап апробації оновленої моделі та підведення підсумків дослідницької роботи.

Можливий інший варіант.

Перший етап дослідницької роботи передбачає:

– вибір наукової проблеми й теми;

– визначення об'єкта й предмета дослідження, мети й основних завдань;

– розробку гіпотези дослідження.

Другий етап роботи передбачає:

– вибір методів і розробку методики проведення дослідження;

– безпосередньо спеціальні процеси самого наукового дослідження.

Третій (заключний) етап містить обґрунтування та формулювання заключних висновків і практичних рекомендацій.

Як показує аналіз, немає принципової відмінності між різними підходами до визначення поетапності методики дослідження.

Отже, наукова діяльність, безвідносно до своєї спрямованості та рівня, має свою логіку реалізації, яку можна представити через відповідні більш деталізовані етапи:

- 1) визначення проблеми, теми дослідження та їх конкретизація;
- 2) попередня розробка теоретичних положень;
- 3) вивчення історико-економічного сучасного стану опрацьованості проблеми;
- 4) збір, систематизація та вивчення інформації;
- 5) розробка гіпотези;
- 6) визначення методики та методів дослідження;
- 7) складання робочого плану;
- 8) опрацювання інформації (обчислення, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, картосхем, розробка логічних схем);
- 9) розробка висновків і пропозицій;
- 10) письмове викладення матеріалів дослідження;
- 11) обговорення ходу та результатів дослідження, консультації, рецензування;
- 12) впровадження результатів дослідження.

Загальні етапи виконання наукового дослідження

Отже, проведення наукового дослідження повинно охоплювати декілька універсальних послідовних процесів або етапів

Таблиця 1. Етапи проведення наукового дослідження та їх основний зміст

Етапи дослідження	Основний зміст етапу
1. Постановка наукової проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - Окреслення кола питань, розв'язання яких ляже в основу дослідження (тобто наукові інтереси дослідника). - Формулювання теми дослідження, його загальної гіпотези (тобто з'ясування того, що буде перевірятися). - Визначення об'єкта та предмета дослідження. - Формулювання загальної мети
2. Теоретичний аналіз проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - Опрацювання літературних джерел з досліджуваної проблематики накопичення необхідної наукової інформації: пошук, вивчення й аналіз літературних та інших джерел з теми дослідження. - Створення авторської моделі досліджуваного явища з уточненням проблеми: вибір напрямів дослідження відповідно до теми; обґрунтування актуальності теми дослідження, де вказується рівень розробленості теми та її значущість

3.Формулювання гіпотез	<ul style="list-style-type: none"> - Розробка системи наукових припущень (гіпотез). - Формулювання завдань дослідження (на цьому етапі відбувається конкретизація загальної мети через низку завдань дослідження, які формулюються як перелік дій)
4.Планування та проведення дослідження	<ul style="list-style-type: none"> - Розробка програми дослідження. - Вибір методів дослідження (теоретичних чи емпіричних), методики та технічних процедур для здобуття фактичного матеріалу. - Проведення дослідження та збір даних, обробка результатів,
5.Аналіз, інтерпретація та оформлення отриманих результатів	<ul style="list-style-type: none"> - Якісний та кількісний аналіз результатів, перевірка їх статистичної значущості. - Пояснення вивчених фактів та формулювання певних закономірностей існування досліджуваного явища. - Теоретичне узагальнення результатів дослідження. - Формулювання висновків та практичних рекомендацій. - Підготовка підсумкового документу
6. Впровадження	<ul style="list-style-type: none"> - Кінцевою формою реалізації результатів дослідження є впровадження у практику

Всі етапи проведення наукового дослідження за своїм змістом «прив'язані» до виконання відповідних складових дослідження і логічно включають в себе як безпосередньо наукові дослідження, так і роботу над змістом одержаних матеріалів. Така робота спрямована на оформлення результатів дослідження відповідно до структури та змісту науково-дослідницької роботи.

Надважливим є пропедевтичний етап, який полягає у *задумі* дослідження, яке попередньо виникає в уяві його автора як цілісна спроба вивчення якогось процесу чи явища з метою його оптимізації, підвищення якості функціонування.

Тому будь-яка наукова робота починається із задуму дослідження – тобто основної ідеї, що зв'яже воедино всі структурні елементи методики, визначає порядок проведення дослідження, його основні етапи.

У *задумі дослідження* концентрується його головна ідея та цілісне бачення логіки її реалізації у теоретичному варіанті через обґрунтування доцільності підходу до дослідницької роботи, а також системне уявлення про її реалізацію на практиці. Задум завжди персоніфікований і його цінність, передусім, полягає у виокремленні та реалізації саме авторського підходу до дослідницької роботи. Це забезпечує його від рутинних дій та формального підходу до дослідження. Задум має високий потенціал перетворення дослідження у привабливу сферу самореалізації студента, науковця.

Також саме задум значною мірою обумовлює особистісно зорієнтований підхід до проведення усіх етапів дослідницької роботи.

I. Перший етап – формування засадничих позицій.

Дослідження починається з дослідження наукової проблеми. В основі будь-якої проблеми лежать протиріччя, осмислення якого формує

фундаментальні підходи до проектування подальших дослідницьких дій.

На основі аналізу протиріч досліджуваного напрямку формулюють основне питання – проблему й визначають загалом очікуваний результат.

Другий етап містить у собі розроблення структури проблеми. Виділяють теми, підтеми, питання. Композиція цих компонентів повинна становити дерево проблеми (або комплексної проблеми). З кожної теми виявляють орієнтовну область дослідження.

Тема повинна бути актуальною, тобто важливою, що потребує вирішення в даний час. Ця вимога одна з головних. Критерію для встановлення ступеня актуальності поки немає. Так, при порівнянні двох тем теоретичних досліджень ступінь актуальності може оцінити досвідчений вчений даної галузі або науковий колектив. При оцінці актуальності прикладних наукових розробок помилки не виникають, якщо більш актуальною виявиться та тема, що забезпечить великий економічний ефект.

Тема повинна вирішувати нову наукову задачу. Це означає, що тема в такій постановці ніколи не розроблялася й у цей час не розробляється, тобто дублювання виключається.

Тема повинна мати прикладну значущість і слугувати удосконаленню процесу, системи тощо.

Обґрунтування актуальності обраної теми

Актуальність (від лат. *actualis* – фактично існуючий – справжній, сучасний) – важливість, значущість чого-небудь на даний момент. Актуальність – це значущість, важливість досліджуваної проблеми у відповідній сфері діяльності й обґрунтування причин, за якими обрана відповідна тема досліджень. Актуальність теми – ступінь її важливості в даний момент і у даній ситуації для вирішення даної проблеми (завдання, питання).

Актуальність – обов'язкова вимога до будь-якого наукового дослідження, тому її вступ повинен починатися з обґрунтування актуальності обраної теми. Те, як автор вміє вибрати тему й наскільки правильно він цю тему розуміє й оцінює з погляду сучасності і соціальної значущості, характеризує його наукову зрілість і професійну підготовленість. Головне – з'ясувати суть проблемної ситуації, з чого й буде видна актуальність теми.

Актуальність теми наукового дослідження є одним з основних критеріїв при його експертизі й означає, що поставлені в дослідженні з обраної теми завдання вимагають якнайшвидшого вирішення для практики або відповідної галузі науки. Актуальність теми розкривається як актуальність об'єкта дослідження й предмета дослідження.

Актуальність теми наукового дослідження обґрунтовується в науковому й прикладному значеннях.

Актуальність у науковому аспекті означає, що:

- завдання фундаментальних наук вимагають розроблення даної теми для пояснення нових фактів;

- уточнення, розвиток і вирішення проблеми наукового дослідження можливі й гостро необхідні в сучасних умовах;

- теоретичні положення наукового дослідження дозволяють зняти існуючі розбіжності в розумінні процесу або явища;

- гіпотези й закономірності, висунуті в науковому дослідженні, дозволяють узагальнити відомі раніше та отримані автором емпіричні дані, спрогнозувати перебіг явищ і процесів.

Актуальність теми у прикладному аспекті означає, що:

- завдання прикладних досліджень вимагають розроблення питань з даної теми;

- існує нагальна потреба вирішення завдань наукового дослідження для потреб суспільства, практики та виробництва;

- наукові дослідження з даної теми істотно підвищують якість розробок творчих і наукових колективів у певній галузі знань;

- нові знання, отримані в науковому дослідженні, сприяють підвищенню кваліфікації кадрів або можуть увійти в навчальні програми навчання студентів.

Визначення об'єкта й предмета дослідження

Об'єкт дослідження визначається як сфера, свого роду загальний контекст наукових пошуків дослідження. Для об'єкта дослідження підбирається індекс універсальної десятикової класифікації (УДК).

Предмет дослідження є конкретною проблемою у рамках визначеного об'єкта. Предмет дослідження, як правило, перебуває у межах об'єкта дослідження.

Наукове дослідження предмета пізнання здійснюється, з одного боку, як єдиного цілого, а з іншого – як частини більшої системи (об'єкта), в якій аналізований (досліджуваний) предмет перебуває з іншими предметами пізнання в певних відносинах. Тому в кожному науковому дослідженні виділяються *об'єкт* і *предмет дослідження*.

Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі. Виділяють об'єкти природні, соціальні,

ідеалізовані. Досліджувати можна емпіричні та теоретичні об'єкти. На емпіричному рівні вчений має справу з природними і соціальними об'єктами, теорія оперує виключно ідеалізованими об'єктами.

Слід враховувати особливості *об'єкта дослідження*, які впливають на організацію й ефективність дослідної роботи, а саме:

- обов'язковість непізнаних якостей об'єкта на час виникнення «проблемної ситуації»;

- динамічність об'єкта дослідження;

- подільність об'єкта.

Будь-яке завдання у зв'язку з наявністю багатьох властивостей об'єкта можна поділити на окремі відносно самостійні завдання, які вирішуються одними чи іншими методами і засобами дослідження.

Предметом дослідження є досліджувані з певною метою властивості, характерні для даного об'єкта. Предмет дослідження включає тільки ті зв'язки й відносини, які підлягають безпосередньому вивченню. Предмет пізнання деталізує область дослідження. Предметом дослідження можуть бути причини виникнення процесу або явища, його різноманітні властивості, закономірності розвитку.

Предмет дослідження можна визначити як нове наукове знання про об'єкт дослідження, що отримує автор у результаті наукових пошуків. До складу предмета дослідження може увійти й інструмент отримання цього нового наукового знання про об'єкт дослідження, якщо він має істотні ознаки новизни. Предмет дослідження, як правило, перебуває у межах об'єкта дослідження.

Найбільш простий спосіб побудови предмета дослідження полягає в тому, що автор відбирає перелік питань, що підлягають розгляду, і вибудовує їх у тій послідовності, у якій вони будуть досліджуватися. Так вибудовується схема наукового дослідження.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове.

Постановка мети й конкретних завдань дослідження

Постановку завдань наукового дослідження можна представити у вигляді поданих нижче етапів.

1. Виявлення потреби у вирішенні конкретного наукового завдання. При різному ступені гостроти виникає потреба зміни існуючої ситуації. Це можуть бути знання на рівні локальної теорії, наприклад, за необхідності пояснення емпіричного факту або прогнозування результату впливу; першого протиріччя, коли відомі практики не дозволяють досягти бажаного ефекту та ін. Таким чином, виникає потреба у новому науковому знанні.

2. Встановлення потреби у проведенні наукового дослідження. Після того як був проведений ретельний огляд літератури в центральних наукових і науково-популярних виданнях і не були знайдені аналогічні рішення, досліднику варто будувати плани з розгортання повноцінного наукового дослідження для отримання оригінального рішення.

3. Визначення та ранжирування цілей наукового дослідження. Потреба у вирішенні наукового завдання органічно втілюється в меті наукового дослідження. Мета – продукт потреби. Чітко сформульована потреба багато в чому визначає мету. Головною метою, що визначає наукову діяльність, є отримання нового наукового знання про реальність з конкретної галузі науки. Нове знання – основна мета наукового дослідження.

4. Систематизація предметної області дослідження. Системність – одна з істотних ознак науковості. Наукова систематизація знання має цілий ряд важливих особливостей: прагнення до повноти, ясне бачення основ систематизації та їхньої несуперечності. Системність реалізується через уміння класифікувати предмет і об'єкт дослідження. Класифікація не тільки зробить дослідження системним, але й точно визначить ту наукову нішу, розробленням якої займається науковець.

5. Визначення умов і обмежень. Ця процедура дозволяє оцінити можливості вирішення наукового завдання. Обмеження можуть бути в часі, матеріальні, інформаційні, енергетичні.

Серед цих завдань мають бути виділені **три основні групи**:

– **історико-діагностична** – пов'язана із вивченням історії і сучасного стану проблеми, визначенням або уточненням понять;

– **теоретико-моделююча** – з розкриттям структури, сутності того, що вивчається, та способів його перетворення;

– **практично-перетворювальна**.

Побудова системи завдань визначає «маршрут», тобто послідовність, у якій досліднику слід вирішувати поставлену проблему. Побудова означеної системи завдань частіше за все відбувається шляхом з'ясування того, що слід знати, встановити, щоб досягти поставленої мети. Для того, щоб побудувати систему завдань, можна використовувати метод «дерева цілей».

Отож, у дослідженні, як правило, формулюється кілька завдань, що пов'язано з різними аспектами загальної проблеми: необхідністю розвитку теоретичних положень предмета дослідження, проведенням випробувань, розробленням нових методів, розробленням рекомендацій з використання нових знань та ін.

Основи методики планування наукового дослідження

Структура плану визначається обсягом і складністю дослідження: чим ширше коло питань, що розглядаються, тим детальнішим має бути план, оскільки саме деталізація забезпечить його внутрішню узгодженість та синхронність робіт.

Робочий план становить основу, визначає загальну спрямованість дослідження та послідовність його проведення. Окрім того, якість робочого плану є запорукою успішного завершення розпочатої дослідником роботи. Його розробляють, виходячи з вибраної теми, сформульованих мети і завдань відображати системне уявлення автора про ту роботу, яка має бути проведена. Головне – щоб логіка та послідовність дій були виправдані. План може складатись із *остаточно сформульованих пунктів*, які повністю відображають їх змістовне наповнення, або *тез*, що в основних рисах характеризують позицію автора, робочу гіпотезу, основні положення.

Практична складова:

Питання для самоконтролю

1. Система визначається як...
2. Використання системного аналізу в наукових дослідженнях передбачає....
3. Принцип системності означає...
4. Етапи системного аналізу:

5. Постановка наукової проблеми передбачає...
6. Формулювання гіпотези – це...
7. Аналіз, інтерпретація та оформлення отриманих результатів включає:

Питання для дискусій

1. Яке значення має постановка мети й визначення конкретних завдань дослідження і як це співвідноситься з його результатами?
2. В чому полягає логіка планування наукового дослідження, як воно відображається у робочому плані?
3. Чому кожне дослідження передбачає з'ясування актуальності теми і як вона визначається?

Завдання

1. Потрактуйте сутність поетапної логіки організації наукового дослідження, визначте суть кожного з етапів: етап визначення засадничих позицій; етап теоретичного обґрунтування проблеми; етап моделювання та реалізації експериментального дослідження; етап апробації оновленої моделі та підведення підсумків дослідницької роботи.
2. Поясніть, як співвідносяться між собою об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу. Продемонструйте це на прикладі конкретної теми дослідження за фахом.

ТЕМА 3. Методи наукового дослідження

Мета: Формування цілісного уявлення про методи наукового дослідження як головного його інструментарію, їх різновиди, основні характеристики, а також особливості вибору та застосування у контексті планування та проведення конкретного наукового дослідження

Теоретична складова:

- 1 Сутність методів наукового дослідження, їх класифікування
- 2 Характеристика окремих методів наукового дослідження

1 Сутність методів наукового дослідження

Існує ряд визначень поняття «метод дослідження». У філософських словниках "метод" (від греч. *methodos* – шлях, спосіб пізнання, дослідження, простежування) визначається як спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності. Метод є шлях пізнання, що дослідник прокладає до свого предмета, керуючись

певною гіпотезою. Визначень поняття "метод дослідження" існує декілька. І вони не суперечать один одному.

Наприклад, метод пізнання, або метод дослідження – це деяка специфічна процедура, що складається з певних дій або операцій, за допомогою яких здобувається й обґрунтовується нове знання в науці.

Класифікування методів наукового дослідження дозволяє, з одного боку сформулювати уявлення про кількість та функціональні особливості, з іншого – дозволяє здійснити правильний вибір у рамках здійснення конкретного дослідження.

В загальному всі методи наукових досліджень поділяються на загальні та спеціальні. Загальні методи використовуються протягом всього дослідження, незалежно від галузі знань і особливостей дослідження.

Загальні методи:

- група А – емпіричні методи дослідження;
- група Б – методи, які використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження;
- група В – теоретичні методи дослідження.

Існує класифікація, відповідно до якої загальнонаукові методи дослідження поділяють на три великі групи:

– *методи емпіричного дослідження* (спостереження, порівняння, вимір, експеримент, моніторинг). Емпіричні методи, як правило, застосовуються на етапі збору необхідних даних. Як усі методи збору вони досить прості у виконанні і можуть застосовуватись у будь-яких напрямках. Наприклад, спостереження дає змогу дослідникові не вдаватися до тотального дослідження (обстеження), отримати узагальнюючі дані, які дозволяють правомірно відобразити характеристики всієї сукупності предметів або явищ.

– *методи теоретичного дослідження* (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, уявний експеримент, формалізація, аксіоматичний метод або дедуктивно-аксіоматичний). Методи теоретичного дослідження дозволяють з'ясувати сутність досліджуваного явища чи процесу, зрозуміти особливості його функціонування та розвитку, виявити протиріччя, які лежать в його основі.

– *загальні методи*, використовувані як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування й конкретизація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, аналогія, історичний і логічний методи, метод графів). Загальні методи є поліфункціональними і можуть використовуватись на різних етапах дослідницької роботи.

Поділ на групи дозволяє досліднику здійснювати швидкий та ефективний пошук комплексу методів у рамках конкретного дослідження та структурувати їх використання, орієнтуючись на завдання відповідного наукового дослідження.

Практичну цінність також представляє класифікація методів наукового дослідження.

Охарактеризуємо окремі з них.

Спостереження – метод дослідження, в ході якого фахівець реєструє події, ситуації тощо. Особливість його в тому, що дослідник повинен спостерігати реальність, представником якої є. Для отримання високої надійності результатів необхідно, щоб дослідник володів здібностями рефлексивного мислення. Вести спостереження подій можливо різними способами: за заздалегідь підготовленим планом або без нього, проводити регулярні виміри або аналізувати випадковим чином, активно впливати на об'єкт, що вивчається або спостерігати його зі сторін.

Спостереження можна розділити на: *включене спостереження та зовнішнє*. Метод включеного спостереження полягає в тому, що сам дослідник стає в різного ступеня учасником досліджуваного явища. Ступінь участі залежить від завдань проекту.

Зовнішнє спостереження – це такий собі погляд «з боку» на явище або процес. Для розуміння даного методу добре згадати міркування Сократа. Він говорив: На Олімпійських Іграх є три види людей: перший вид – безпосередні учасники змагань; другий вид людей – це вболівальники, які переживають за своїх спортсменів; третій вид – люди, які заробляють на таких заходах; і я, який не належу ні до першого, ні до другого, ні до третього виду, я перебуваю тут і все це розумію Сократ в цьому випадку грає роль стороннього спостерігача. Застосування цього методу доцільно, наприклад, при вивченні масштабних соціальних явищ.

Порівняння До найпоширеніших методів пізнання, наукового дослідження належить і порівняння. Не випадково існує відома сентенція "усе пізнається в порівнянні". Порівняння дозволяє визначити подібність і відмінність предметів і явищ, теорій, точок зору, виявити те спільне, що властиво двом або декільком об'єктам, а виявлення спільного є шаблоном на шляху до пізнання закономірностей і законів.

До порівняння, як методу пізнання, висуваються певні вимоги:

- порівнюватися повинні лише такі об'єкти і явища, між якими може існувати певна об'єктивна спільність;
- порівняння повинне здійснюватися за найбільш важливими, істотними ознаками.

Для порівняння можна використовувати наступний алгоритм:

- розглянути кожен досліджуваний об'єкт або явище окремо;
- виокремити ознаки, за якими можна їх порівняти;
- порівняти об'єкти або явища по всіх ознаках відносно одного об'єкта або явища;
- визначити спільне;
- визначити відмінності.

Отже, порівняння дає змогу встановити подібність і розходження предметів та явищ дійсності, а також встановити загальне у порівнюваних об'єктів та особливості і властивості, які притаманні кожному з предметів або

явищ.

Метод аналогії. Поняття аналогія (гр., analogia - відповідність), у більш широкому значенні, вживається як подібність, відповідність предметів й явищ. Пізнавальне значення аналогії обумовлюється тим, що вона виступає одним з активних методів дослідження переважно на початковому етапі процесу пізнання. Першим кроком у висновках за аналогією є порівняння.

Аналогія є засобом конкретизації думки. Зміст аналогії полягає в тім, щоб знаходити невідомі ознаки, опираючись на раніш отримані знання о іншому, подібному з ним предметі або явищі, переносити інформацію від одного предмета на іншій на основі деякого співвідношення між ними.

Залежно від характеру перенесення інформації розрізняються типи аналогій:

- каузальна аналогія, у якій аналогічними виявляються явища, породжувані однаковими причинами;
- функціонально-структурна аналогія, у якій структури систем ототожнюються на основі тотожності їхніх функцій;
- структурно-функціональна аналогія, у якій, навпаки, функції ототожнюються на основі тотожності структури.

Висновки, зроблені за аналогією, носять імовірнісний характер. Імовірне знання має численні градації, починаючи від малоімовірних, ненадійних знань і закінчуючи рівнем, що межує із достовірними знаннями.

Вимірювання є процедурою визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру, тобто еталону.

Експеримент Експеримент (від лат. experimentum – проба, досвід) визначається в деяких словниках як планомірно проведене спостереження; планомірна ізоляція, комбінація і варіювання умов з метою вивчення залежних від них явищ.

Тим самим людина створює можливість спостережень, на основі яких складаються його знання про закономірності в спостережуваному явищі.

Існує й таке визначення: експеримент – це випробування, перевірка досліджуваних явищ у контрольованих і керованих умовах.

Науково поставлений експеримент може бути здійснений лише при наявності теорії або теоретичної основи, що обумовлює завдання експерименту, дає узагальнення й пояснення його.

Організація експерименту має зазвичай ряд стадій:

- висунення гіпотези; - постановка конкретного завдання й вибір об'єкту дослідження;
- підготовка матеріальної бази для виконання експерименту;
- розробка й підготовка необхідного матеріалу;
- вибір оптимального шляху експерименту;
- спостереження явищ під час експерименту, їхня фіксація й опис;
- аналіз й узагальнення отриманих результатів. У науково-технічному дослідженні експеримент і теорія тісно пов'язані.

Отож, експеримент – це метод наукового дослідження, який припускає втручання у природні умови існування предметів і явищ, відтворює визначені сторони предметів і явищ у спеціально створених умовах з метою вивчення їх без супутніх обставин.

Аналіз і синтез. Аналіз і синтез виступають як плідні методи пізнання лише тоді, коли вони використовуються в тісній єдності. Для того щоб став можливим аналіз тієї або іншої речі, вона повинна бути зафіксована в нашій свідомості як деяке ціле, тобто попередньою умовою аналізу є цілісне, систематичне її сприйняття. І, навпаки, синтез можливий тоді, коли здійснений аналіз, коли 30 виділені ті або інші сторони й елементи деякого цілого.

Аналіз передбачає роздроблення цілого на складові елементи, тобто виділення ознак предмету для вивчення їх окремо як частини єдиного цілого. Строго проведений аналіз є серйозною гарантією логічності викладу матеріалу дослідження.

Синтез являє собою з'єднання отриманих при аналізі частин у єдине ціле. Методи аналізу й синтезу в науковій творчості можуть приймати різні форми залежно від ступеня пізнання об'єкта, від глибини проникнення в його сутність, звідси розрізняють:

- прямий або емпіричний аналіз і синтез;
- зворотний або елементарно-теоретичний аналіз і синтез;
- структурно-генетичний аналіз і синтез.

Прямий або емпіричний аналіз і синтез застосовуються на стадії поверхневого ознайомлення з об'єктом. При цьому здійснюються виокремлення частин об'єкта, виявлення його властивостей, найпростіші вимірювання, фіксація даних, що лежать на поверхні загального. Зворотний або елементарно-теоретичний аналіз і синтез використовуються для досягнення моментів сутності явища. Аналіз і синтез тут базуються на деяких теоретичних міркуваннях, у якості яких можуть виступати припущення про причинно-наслідковий зв'язок різних явищ, про дію якої-небудь закономірності. Структурно-генетичний аналіз і синтез дозволяють найбільш глибоко проникнути в сутність об'єкта. Тут ідуть далі припущення про деякий причинно-наслідковий зв'язок. Цей вид аналізу й синтезу вимагає вичленювання в складному явищі таких елементів, таких ланок, які представляють саме головне, саме центральне в них, їх "клітинки", "ядро", що робить вирішальний вплив на всі інші сторони сутності об'єкта

Метод індукції й дедукції. У дослідженнях індукція і дедукція не завжди позначаються як методи дослідження тому, що їх вважають звичайними видами висновку. Індукція – це спосіб міркування від елементарних суджень до більш загального судження, установлення загальних правил і законів на підставі вивчення окремих фактів й явищ. Вона починається з нагромадження знань про якнайбільше число в дечому однорідних предметів й явищ. Узагальнюючи подібні 30 факти, людина робить

твердження про приналежності даної ознаки всім предметам, що входять у даний клас.

Дедукція – це спосіб міркування від загального судження до часткового, пізнання окремих фактів й явищ на підставі знання загальних законів і правил. Дедукція дозволяє зробити висновок про певний елемент множини на підставі знання загальних властивостей усієї множини.

Отже, індукція йде від часткового до загального, тобто на підставі знання про частину предметів певного класу, робиться висновок про клас взагалі. При індукції думка рухається від менш загальних положень до більш загальних, таким чином дослідник може узагальнюючи наявний емпіричний матеріал, зробити припущення про причину дослідних явищ, а дедукція теоретично доводить отримані індуктивні шляхом висновок, знімає їх гіпотетичний характер і перетворює у достовірне знання.

Абстрагування. Сутність цього методу в уявному відволіканні від несуттєвих властивостей, ознак, зв'язків, відносин досліджуваних об'єктів й явищ й в одночасному виділенні, фіксуванні одного або декількох істотних (цікавих для дослідника) сторін, властивостей об'єкта.

Розрізняють процес абстрагування й результат абстрагування, що називається абстракцією. Звичайно під абстракцією розуміється знання про деякі сторони об'єктів, а процес абстрагування – це сукупність розумових операцій, що ведуть до одержання такого результату, тобто абстракції.

Основна функція абстракцій полягає в тому, що вони:

- дозволяють замінити в пізнанні порівняно складне простим, але простим, що виражає в цьому складному основне;
- допомагають розібратися у всьому нескінченному різноманітті дійсності шляхом їхньої диференціації, шляхом виділення в них всіляких сторін і властивостей, шляхом установлення зв'язків і відносин між цими сторонами й властивостями, фіксації їх у процесі пізнання.

Умовно виділяються чотири сходинки (щаблі) абстракції, одержуваної інформації: феноменологічна (описова); аналітикосинтетична; прогностична; аксіоматична. Щаблі абстракції – це міра науковості інформації.

Метод прогнозування

Прогнозування – це дослідження, що базується на всебічному аналізі ретроспективного розвитку та глибокому знанні об'єктивних законів і має на меті наукове обґрунтування можливого стану об'єктів у майбутньому, а також визначення альтернативних шляхів строків та умов досягнення такого стану. Отже, воно є процесом розробки наукового передбачення у формі прогнозу

Метод моделювання. Для обґрунтованого визначення майбутніх характеристик процесу чи явища необхідно знати можливі варіанти його структури та розвитку з урахуванням значної кількості факторів. Основним способом дослідження таких об'єктів є моделювання – дослідження за допомогою умовних зображень об'єктів або їх аналогів (умоглядних чи

фізичних), що мають аналогічні істотно важливі характеристики. Цей спосіб ще називається процесом постановки модельного експерименту. Модель обов'язково має містити ключові риси об'єкта, відповідати його структурі, відображати системні зв'язки. У ряді випадків лише модель дає змогу перевірити правильність гіпотези, пов'язуючи інформаційне зображення сучасного і майбутнього станів. Моделювання є однією з базових категорій теорії пізнання.

Отже, моделювання – особливий і досить універсальний метод наукового пізнання, що передбачає вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення й дослідження його копії (моделі), що заміщує оригінал з певних сторін, що цікавлять дослідника.

Функціонально моделювання – це метод створення й дослідження моделі. Визначення "модель" має декілька значень. Модель (ф. *modffle*, і. *modello*): 1) зразок; 2) відтворення предмета в зменшеному або збільшеному вигляді; 3) предмет винаходу в мистецтві, натурщик, натурниця, що позують перед художником; 4) геометричне креслення, що дає наочне уявлення про який-небудь фізичний об'єкт або процес.

У процесі пізнання модель виступає, насамперед, як джерело інформації про оригінал і служить засобом її фіксації.

Наукова модель – це подумки представлена або матеріально реалізована система, що адекватно відображає предмет дослідження і здатна заміщати його настільки, що вивчення моделі дозволяє одержувати нову інформацію про об'єкт.

Процес моделювання має наступну структуру:

- постановка задачі;
- створення або вибір моделі;
- дослідження моделі;
- перенесення знання з моделі на оригінал.

За допомогою моделей можуть досліджуватися будь-які об'єкти. Але принципова неповнота, фрагментарність моделей не дозволяє одержувати цілковитого знання про оригінал. Тільки в сполученні з іншими методами пізнання й у сполученні з безпосереднім дослідженням оригіналу метод моделювання може бути плідним.

Головна перевага моделювання – цілісність подання інформації. Власне кажучи моделювання служить трьома цілям:

- евристичній - для класифікації, позначення, знаходження нових законів, побудови нових теорій й інтерпретації отриманих даних;
- обчислювальній - для вирішення обчислювальних проблем за допомогою моделей;
- експериментальній - для вирішення проблеми емпіричної перевірки (верифікації) гіпотези за допомогою оперування з тими або іншими моделями.

Практична складова:

Мета: Вправляння у розумінні сутності методів наукового дослідження як головного його інструментарію, а також практичних підходів до вибору та застосування у контексті планування та проведення конкретного наукового дослідження

I. Питання для самоконтролю

1. Методи наукового дослідження – це...
2. Які методи відносяться до загальних методів наукового дослідження?
3. Які методи відносяться до експериментальних методів наукового дослідження?
3. Метод спостереження передбачає...
4. Функції експерименту:
5. Принципова відмінність методів індукції та дедукції у науковому дослідженні полягає в...
6. Метод абстрагування – це...
7. Алгоритми використання методу моделювання:

II. Проблеми для обговорення

1. Чому існують різні підходи до класифікування методів наукового дослідження?
2. Чому метод аналізу і синтезу варто розглядати та практично використовувати у тісній залежності? Аргументуйте свої висновки та продемонструйте їх на прикладі.
3. Чому використання методів дослідження передбачає необхідність дотримання системного підходу?
4. Чим характеризується спостереження, яке використовується як метод наукової роботи.

III. Завдання.

1. Для дослідників-початківців рекомендують наступний алгоритм використання методу аналізу:
  - роздробити об'єкт, що вивчається, або явище на частини і виявити зв'язки між частинами;
  - виявити ознаки, властивості об'єкту;
  - виявити схожість і відмінність цих ознак;
  - розташувати об'єкти поодиноці або за декількома ознаками в послідовності зменшення або зростання цих ознак;
  - співвіднести загальне із одиничним, особливим.

Проаналізуйте цей алгоритм дій і спробуйте використати його для

аналізу конкретної проблеми, яка є предметом ваших досліджень.

2. У рамках проблеми, яка є предметом вашого інтересу, а відтак і ймовірного дослідження, сформууйте комплекс емпіричних методів дослідження та обґрунтуйте ваш вибір.

3. Потрактуйте сутність поняття експеримент як виду випробування, перевірку досліджуваних явищ у контрольованих і керованих умовах. Запропонуйте приклад проведення окремих елементів експерименту у контексті визначеної проблеми дослідження. Які приклади експериментів застосовувалися вами у життєвому досвіді?

4. Як можна використати метод моделювання у житті, різного роду життєвих обставинах? Змоделюйте варіант вирішення конфліктної ситуації соціального спрямування (на прикладі вашого досвіду вирішення соціальних проблем).

ТЕМА 4. Теоретична складова дослідження

Мета: формування компетентностей щодо розуміння теоретичної складової дослідницької роботи, усвідомлення її сутності в структурі дослідницької діяльності фахівця, знання методів теретичної дослідження, їх практичного застосування у контексті конкретної наукової теми, оволодіння особливостями роботи з науковим текстом.

Теоретична складова:

1. Теорія: суть та функціональне призначення.
2. Теорія в структурі дослідницької роботи майбутнього фахівця
3. Методи теоретичних досліджень. Особливості роботи з науковим текстом

1. Теорія: суть та функціональне призначення.

Найбільш релевантною формою узагальнення й систематизації знань є теорія. З методологічної точки зору теоретичне дослідження належить до вищого рівня наукового знання. Головним його завданням є формування гіпотез, теорій, теоретичних законів, які спрямовані на створення цілісного образу досліджуваного явища та пояснення причини явищ. До основних методів теоретичного дослідження відносяться формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод, сходження від абстрактного до конкретного.

Отож, під теорією розуміють вчення про узагальнений досвід (практику), що формулює наукові принципи й методи, які дозволяють узагальнити й пізнати існуючі процеси і явища, проаналізувати дію на них різних факторів і запропонувати рекомендації з використання їх у практичній діяльності людей.

Теоретичний рівень дослідження характеризується перевагою

логічних методів пізнання. На цьому рівні отримані факти досліджуються, обробляються за допомогою логічних понять, законів та інших форм мислення. Структурними компонентами теоретичного пізнання є проблема, гіпотеза й теорія. Під проблемою розуміють складне теоретичне або практичне завдання, способи рішення якого невідомі або відомі не повністю. Гіпотеза - це припущення про причину, що потребує перевірки і доказу, що викликає певні наслідки, про структуру досліджуваних об'єктів і характер внутрішніх і зовнішніх зв'язків структурних елементів.

Теоретичні дослідження пов'язані з глибоким аналізом наукових фактів, з проникненням в сутність явищ, що досліджуються, з пізнанням та формулюванням законів науки.

Метою теоретичних досліджень є виявлення істотних зв'язків між об'єктом, що досліджується, та оточуючим середовищем, пояснення та узагальнення результатів емпіричного дослідження, виявлення загальних закономірностей та їх формалізація.

Результати теоретичного дослідження знаходять своє вираження в таких формах, як **теорія, закон**.

Теоретичне дослідження завершується формуванням **теорії** – цілісної системи наукових достовірних знань у формі тверджень і доведень про той чи інший «фрагмент» дійсності, яка описує, пояснює та передбачає функціонування визначеної сукупності об'єктів, що його складають. Теорія не тільки описує сукупність фактів, але й пояснює їх, тобто виявляє походження й розвиток явищ і процесів, їх внутрішні і зовнішні зв'язки, причинні й інші залежності.

Структуру теорії утворюють **поняття, судження, положення, дефініції, аксіоми, концепції, вчення** та інші елементи.

Поняття – це думка, що відображає істотні й необхідні ознаки певної безлічі предметів або явищ.

Судження – це думка, у якій затверджується або заперечується щонебудь.

Положення – наукове твердження, сформульована думка.

Дефініція – науковий термін – це слово або сполучення слів, що позначає поняття, що застосовується в науці. Сукупність понять (термінів), які використовуються в певній науці, утворює її понятійний апарат.

Аксіома – це положення, що є вихідним, недоказовим, з якого за встановленими правилами виводяться інші положення. Логічними аксіомами є, наприклад, закон тотожності, закон протиріччя, закон виключення третього.

Концепція – це система теоретичних поглядів, об'єднаних науковою ідеєю (науковими ідеями); основна думка.

Учення – сукупність теоретичних положень про яку-небудь область явищ дійсності.

Закон виражає найбільш істотні, стійкі, причинно обумовлені зв'язки і відносини між явищами й процесами.

Теорія в структурі дослідницької роботи майбутнього фахівця

Дослідницька робота не може бути ефективною без теоретичної складової, відповідно її ефективність значною мірою залежить від того, наскільки студент, фахівець уміють працювати з теоретичною інформацією.

В умовах класичної, інформаційно-репродуктивної освіти основна проблема стосується забезпечення органічного зв'язку теорії і практики при вивченні будь-якої навчальної дисципліни, у контексті інших видів діяльності, системи професійної підготовки фахівця в цілому. Теорія більшою мірою сприймається студентом як інформація для запам'ятовування, відповідно у такий спосіб і перевіряється успішність її засвоєння (відповіді на питання, тести тощо). Фактично навчальна інформація про теоретичні положення засвоюється механічно через формальне запам'ятовування і не переводиться у площину теоретичного осмислення практичної діяльності. Такий підхід автономізує роботу над теорією, представляючи її як відносно самостійний і самодостатній елемент підготовки спеціаліста.

Принципова відмінність роботи з теорії у рамках дослідницької роботи полягає в тому, що вона:

- повинна сприйматися як дієвий і фактично безальтернативний засіб вирішення проблеми на дослідницькій основі;

- весь теоретичний матеріал аналізується та осмислюється через призму конкретної проблеми, продиктованої практикою.

Саме тому алгоритми роботи з теоретичним матеріалом будуть реалізовуватися за формулою: практика – теорія – практика (у науково-дослідній роботі останнім сегментом буде теорія, яка буде залежати від здатності дослідника вийти на необхідний рівень узагальнення практичного сегмента діяльності). Тому робота з теорією буде мати свої особливості, включаючи поетапність дій:

- аналізується практична проблема, на інтуїтивно-досвідному рівні визначається її місцем у певній системі (мікро, макро), формується попереднє загальне уявлення про проблему та перспективи роботи над нею;

- формується блок підтем, комплекс позицій, які мають безпосереднє відношення до проблеми дослідження і які представляють складність для загального розуміння, потребують з'ясування, уточнення, поглиблення тощо. Цей орієнтовний комплекс функціонально буде забезпечувати цілеспрямованість як підбору літературних джерел, так і можливість зосередження на проблемах, що представляють особливу актуальність, закономірно, що в перспективі він буде предметом корегувань;

- визначається комплекс очікуваних результатів процесу опрацювання теоретичного матеріалу з досліджуваної проблеми, що забезпечить ще вищий рівень практико орієнтованості роботи з теорією;

- формується блок базових знань з проблеми дослідження у вигляді фундаментальних теоретичних позицій, що забезпечують розуміння сутності

теми та перспективи її розвитку, на основі яких визначається теоретична платформа для дослідницької роботи (протиріччя, закономірності, принципи, установки, критерії ефективності тощо);

Специфіка роботи з теорією у такому варіанті полягає не лише у практикоорієнтованості, а й в особистісній орієнтованості процесу. Головним механізмом опрацювання теоретичного тексту буде виступати мислення студентів, яке завжди має особистісну означеність, і формує систему асоціативних зв'язків, що сприяє процесу «привласнення» отриманого знання через його осмислення, усвідомлення, а значить і прийняття, готовність до використання в практичній діяльності. Практика сприяє фокусуванню уваги дослідника на поглибленому розумінні саме проблем, що є сферою особливого інтересу, сприймаючи теорію як спосіб розуміння феноменів, процесів, систем, які визначають конкретну дослідницьку зону.

Передусім необхідно подолати стереотипні уявлення про теорію як подачу набір теоретичних позицій, які потрібно запам'ятати, аби колись у перспективі використати на практиці (зазвичай у вигляді приписів чи рекомендацій).

Важливо, щоб студент міг працювати над інформацією в оптимальному для нього режимі, додатково опрацьовуючи незрозумілі місця, звертаючись до словника, довідника та іншої літератури, а також роблячи перерви регулюючи власну продуктивність навчальної праці.

Аксіомою є положення, що будь-яка навчальна інформація або теоретичне положення не буде мати жодної цінності, якщо вони не будуть переведені у площину мислительної діяльності і, відповідно, орієнтацій, що мають практичну професійну значущість. Саме процес трансформації теоретичного знання на рівень практичних орієнтацій є найбільш важливим та досить складним і відбувається через фундаменталізацію теоретичного матеріалу шляхом його поглиблення та осмислення (тобто підготовки до практичного використання).

Загальні орієнтації з теми та базові теоретичні положення переводяться на площину мислительної діяльності, наповнюються особистісним смислом, розширюючи та фундаменталізуючи власний досвід, набутий як в процесі роботи над теорією, так і практикою майбутньої професійної діяльності (заповнюючи відповідну нішу).

Предметом теоретичного аналізу стають процеси:

- сутності інноваційної системи професійної підготовки фахівця;
- формування цілісного уявлення про професію як систему у комплексі найбільш значущих зв'язків та залежностей;
- теорії компетентнісної освіти та підходів до її реалізації;
- реально діючих освітніх практик, що визначають прогресивні та традиційні моделі освітньої діяльності;
- себе як майбутнього фахівця групи соціономічних професій, суб'єкта професійного становлення та майбутньої професійної діяльності.

Методи теоретичних досліджень. Особливості роботи з науковою інформацією

Є значна кількість теоретичних методів дослідження аналіз; синтез; індукція; дедукція; порівняння; формалізація; абстрагування; моделювання.

До прикладу, **формалізація** – це відображення знання у знаково-символічному вигляді (або формалізованою мовою). Формалізована мова використовується з метою виключення можливості неоднозначного розуміння і більш точного і чіткого вираження результатів дослідження.

Таким чином, формалізація – це метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури у знаковій формі за допомогою штучних мов. Як правило, метод формалізації пов'язаний з використанням математичного апарата.

Переваги формалізації:

- забезпечує узагальненість підходу до розв'язання проблем;
- надає стислості та чіткості фіксації значень;
- немає багатозначності звичайної мови;
- дає змогу формувати знакові моделі об'єктів і замінювати вивчення реальних речей та процесів вивченням цих моделей.

Сходження від абстрактного до конкретного – це метод, що використовує прийом послідовного міркування від вихідної абстракції, яка є однобічним і неповним знанням, до результату, який є цілісним відтворенням об'єкта дослідження у всій повноті і складності його зав'язків і відносин. Таке сходження від абстрактності до конкретного об'єкта відбувається через етапи поглиблення і розширення знання.

Застосовуючи такий метод, дослідник знаходить спочатку головний зв'язок (відношення) об'єкту, що вивчається, а потім, крок за кроком відслідковує як він видозмінюється в різних умовах, відкриває нові зв'язки, встановлює їх взаємодію і таким шляхом відображає у всій повноті сутність явища, що вивчається.

Зворотним до цього методу є сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного, при якому відбувається закріплення окремих сторін предмета у відповідних абстрактних визначеннях. Рух пізнання від чуттєво-конкретного до абстрактного – це і є рух від одиничного до загального, тут домінують такі логічні прийоми як аналіз та індукція.

Важливо правильно застосовувати ці методи у процесі роботи з науковими текстами.

Дослідницька робота завжди пов'язана з пошуком та інтерпретацією інформації. Ускладнюється сама система пошуку інформації, поступово вона перетворюється у спеціальну галузь знань. Знання й навички в цій області стають усе більш обов'язковими для будь-якого фахівця.

Поняття підготовленості щодо цього складається з таких основних елементів:

- чіткого уявлення про загальну систему інформаційних ресурсів і тих

можливостей, які дає використання інформаційних джерел своєї області;

- знання усіх можливих джерел інформації зі своєї спеціальності;
- уміння вибрати найбільш раціональну схему пошуку відповідно до його завдань і умов;
- наявності навичок у використанні допоміжних бібліографічних та інформаційних матеріалів.

Вміння працювати з інформацією – це складний інтелектуальний процес. Обумовлено це насамперед тим, що опрацювання наукової інформації завжди пов'язано з необхідністю роботи у контексті певних наукових понять, систем, фактів, процесів. Складно це й тому, що практично кожне джерело інформації оригінальне за своєю композицією й потрібні певні зусилля, щоб зрозуміти хід думки автора. Вмінням працювати з літературою володіють далеко не всі.

Варто виходити з позиції, що опрацювання наукового тексту повинно відбуватися у контексті вирішення певної наукової проблеми, дослідницьких завдань, які повинні бути вирішені.

Однією з особливостей опрацювання наукового тексту є те, що воно відбувається в певній послідовності: спочатку попереднє ознайомлення з текстом й тільки після цього його ретельне осмислення. Цінність кожного наукового твору коливається в досить широких межах. Не кожне джерело наукової інформації варто читати повністю, у ряді випадків можуть бути потрібні лише окремі її частини. Тому для економії часу й для того, щоб визначити цілі й підходи до читання, рекомендується починати з попереднього ознайомлення з метою загального уявлення про твір і його структуру, організації довідково-бібліографічного апарату. При цьому необхідно взяти до уваги усі ті елементи, які дають можливість оцінити її належним чином.

Існують два підходи щодо читання науково-літературного твору: швидкий перегляд його змісту і ретельне опрацювання твору в цілому або окремих його частин. Швидкий перегляд змісту тексту необхідний у тих випадках, коли попереднє ознайомлення з нею не дає можливості визначити, наскільки вона становить інтерес, і для того, щоб бути в курсі наявної літератури з питань, що цікавлять. Буває і так, що стає зрозуміло – у роботі містяться потрібні матеріали, і потрібний їй повний перегляд, щоб їх знайти. Швидкий перегляд тексту – це «пошукове» читання. Ретельне опрацювання тексту (іноді його називають «суцільним читанням») - це засвоєння його тою мірою, якою необхідно за характером виконуваної роботи.

Необхідно зазначити, що прочитати текст – це його зрозуміти, розшифрувати, осмислити. Засвоїти прочитане – означає зрозуміти все так глибоко й продумати так серйозно, щоб думки автора, поєднуючись із власними думками, перетворилися у єдину систему знань з даного питання. Основні думки будь-якого твору можна зрозуміти й засвоїти лише в тому випадку, якщо повною мірою з'ясована схема його побудови. Необхідно

простежити послідовність ходу думок автора, логіку його доказів, установити зв'язки між окремими положеннями, виділити те головне, що наводиться для їхнього обґрунтування, відокремити основні положення від ілюстрацій і прикладів. Це вже не просте читання, а глибокий і детальний аналіз тексту. І саме при такому підході стає можливим зрозуміти його й по-справжньому засвоїти.

Проведення такого аналізу значно полегшується, якщо все це спробувати зобразити на папері в текстовій формі, виписуючи головні положення, або у формі графічної схеми, на якій можна найбільш наочно представити всю картину логічних зв'язків досліджуваного явища. Засвоєнню тих або інших побудов автора сприяє також система підкреслень і виділень у тексті твору й нумерації окремих положень. При роботі з однотипними текстами засвоєнню сприяє використання заздалегідь складених переліків, що містять питання, які варто усвідомити в процесі читання. Дуже часто «смисловий тупик» обумовлений не структурою тексту твору, а його термінологічними особливостями. У процесі читання можуть траплятися незрозумілі слова, багато термінів використовуються в різних контекстах неоднозначно, не завжди зрозумілі різного роду скорочення. Усе це ускладнює читання, може призводити до перекручування змісту тексту. Необхідно привчити себе до обов'язкового уточнення всіх тих термінів і понять, із приводу яких виникають будь-які сумніви.

Читання наукової і спеціальної літератури, як правило, повинне супроводжуватися веденням записів. Це неодмінна умова, а не питання смаку або звички. Необхідність ведення записів у процесі читання невіддільна від самої суті використання книги в роботі, будь-то наука або практика. Ведення записів сприяє кращому засвоєнню прочитаного, дає можливість зберегти потрібні матеріали в зручному для використання вигляді, допомагає закріпити їх у пам'яті, дозволяє скоротити час на пошук при повторному звертанні до даного джерела. Полегшує роботу не кожен запис.

Це лише загальні рекомендації щодо ефективної роботи з науковими текстами, однак особистісно зорієнтований підхід передбачає потребу формування власної методики, яка би базувалася на індивідуальних особливостях кожного студента, враховувала його психологічні та інтелектуальні можливості, пріоритети розвитку.

Практична складова:

Мета: формування здатності трактувати теоретичну складову дослідницької роботи, усвідомлення її сутності в структурі дослідницької діяльності фахівця, вправління у використанні методів теоретичної

дослідження у контексті конкретної наукової теми, оволодіння особливостями роботи з науковим текстом.

I. Питання для самоконтролю

1. Теорія – це:
2. Метою теоретичних досліджень є...
3. До основних методів теоретичного дослідження належать:
4. Наукове судження – це думка, у якій...
5. Концепція – це система теоретичних поглядів....
6. Функції концепції:
7. До методів теоретичних досліджень належать:
8. Формалізація, як метод теоретичного дослідження – це...
9. Вимоги до роботи з теорією у рамках наукового дослідження:

II. Проблеми для обговорення.

1. Як розумієте трактування теорії як узагальненого досвіду (практики), що формулює наукові принципи й методи, які дозволяють узагальнити й пізнати існуючі процеси і явища, проаналізувати дію на них різних факторів і запропонувати рекомендації з використання їх у практичній діяльності.
2. Пр продемонструйте розуміння поняття на конкретній проблемі дослідження, виділіть узагальнення, які можна зробити на їх основі.
3. Поміркуйте над проблемою: чи може дослідницька робота бути ефективною без теоретичної складової. Обґрунтуйте свою позицію.
4. Потрактуйте позицію: алгоритми роботи з теоретичним матеріалом реалізуються за формулою: практика – теорія – практика.
5. Чи погоджуєтесь з фактом існування стереотипних уявлень про теорію як подачу набір теоретичних позицій, які потрібно запам'ятати? Як вони проявляються, чим зумовлені і в який спосіб можна їх змінити?
6. Чи вважаєте аксіоматичною позицію, що будь-яка навчальна інформація або теоретичне положення не буде мати жодної цінності, якщо вони не будуть переведені у площину мислительної діяльності студента? Аргументуйте.

III. Завдання:

1. Вкажіть на чинники, які забезпечують особистісну орієнтованість опрацювання теоретичного матеріалу з досліджуваної проблеми. Проаналізуйте свою методику роботи з науковими текстами, виділіть сильні сторони, які потрібно розвивати, а також вкажіть на проблеми, що понижують ефективність процесу.
2. Предметом теоретичного аналізу у процесі професійного становлення вас як майбутнього фахівця можуть стати позиції:
3. Запропонуйте приклад з власного професійного саморозвитку (удосконалення компетентностей, особистісних якостей), виділіть

теоретичні позиції, які ймовірно стануть предметом теоретичного аналізу.

4. Виберіть фрагмент наукового тексту з проблеми (можна з інтернет-джерел), над якою ви працюєте, або яка представляє для вас професійний інтерес. Опрацюйте його і зафіксуйте позиції, висновки, яких ви дійшли в результаті роботи.

ТЕМА 5. Експериментальні дослідження

Мета: формувати компетентності щодо сутності експериментальної складової дослідницької роботи, її значення та функцій, а також методики організації експериментальних досліджень, готовності до її практичного використання в рамках конкретної наукової проблеми.

Теоретична складова:

1. Експеримент в структурі наукового дослідження. Класифікація експериментів
2. Методика організації та проведення експериментальних досліджень
3. Логіка та особливості проведення експериментів у рамках соціономічної проблематики

1. Експеримент в структурі наукового дослідження

Найбільш значущою складовою наукового дослідження є експеримент (*лат. experimentum – проба, дослід*) – метод емпіричного дослідження, що базується на активному та цілеспрямованому втручанні суб'єкта у процес наукового пізнання явищ та предметів реальної дійсності шляхом створення умов, що контролюються та управляються, які дозволяють встановлювати визначені якості та закономірні зв'язки в об'єкті, що досліджується.

Від звичайного, щоденного, пасивного спостереження *експеримент* відрізняється активним впливом дослідника на явище, що вивчається.

Основною **метою** експерименту є виявлення властивостей досліджуваних об'єктів, підтвердження наукових гіпотез і на цій основі більш широке та поглиблене вивчення *теми* наукового дослідження.

Експеримент дає можливість досліджувати:

- по-перше, об'єкти в так званому чистому вигляді;
- по-друге, в екстремальних умовах, що сприяє більш глибокому проникненню в їхню сутність;
- по-третє, важливою перевагою експерименту є його повторюваність.

Класифікування експериментів дає можливість сформулювати цілісне

уявлення про їх види та особливості використання. Експерименти диференціюють за:

способом організації експерименту:

- лабораторний експеримент – проводиться в лабораторних умовах;
- природний експеримент – проводиться в природних умовах, звичайних для учасників, які не поінформовані про впливи;
- польовий експеримент – експеримент за схемою природного, оснащення може використовуватися, учасники поінформовані про експеримент.

характером впливу:

- констатувальний експеримент – експеримент, мета якого встановити причинно-наслідковий зв'язок між явищами;
- формувальний експеримент – експеримент, мета якого сформувати певні явища.

метою дослідження:

- пошуковий експеримент – експеримент спрямований на пошук каузальної (причинно-наслідкового) зв'язку;
- підтверджує експеримент-експеримент, спрямований на встановлення виду функціональної кількісного зв'язку між явищами;
- пілотажний експеримент – пробний експеримент, перший в серії.

відповідністю до реальності:

- ідеальний експеримент – експеримент організований таким чином, що змінюється лише одна умова, всі інші - контролюються;
- реальний експеримент – експеримент, в якому змінюється цілий ряд умов в силу реальності (природності) проведення;
- експеримент повної відповідності – експериментальне дослідження, в якому всі умови і їх зміни відповідають реальності.

2. Методика організації та проведення експериментальних досліджень

Методика експерименту – це загальна його структура, тобто постановка та послідовність виконання експериментальних досліджень.

Експеримент включає такі основні *етапи*:

- 1) розроблення плану-програми експерименту;
- 2) оцінку вимірювання та вибір засобів для проведення експерименту; 3) проведення експерименту;
- 4) обробку та аналіз експериментальних даних.

Наведена кількість етапів характерна для традиційного експерименту.

1. Розроблення плану-програми експерименту. найменування теми дослідження, робочу гіпотезу, методику експерименту, план створення експериментальної ситуації, перелік необхідних матеріалів, приладів, установок, список виконавців експерименту, календарний план робіт.

Одним із найбільш важливих етапів складання плану-програми є визначення *мети і завдань експерименту*. Чітко обґрунтовані завдання – це вагомий внесок в його вирішення. Кількість завдань має бути невеликою.

Для конкретного (некомплексного) експерименту оптимальна кількість завдань 3–4.

Основа *плану-програми – методика проведення експерименту*. У методиці детально проектується процес проведення експерименту. Спочатку складають послідовність (черговість) проведення операцій спостережень та вимірювань. Потім ретельно описують кожну операцію окремо з урахуванням вибраних засобів для проведення експерименту. Особливу увагу приділяють методам контролю якості дій, які повинні забезпечувати при мінімальній (раніше встановленій) кількості вимірів, високу надійність та задану точність. Розробляють форми журналів для запису результатів вимірів та спостережень.

Після розроблення методики визначають *обсяг експериментальних досліджень*, які залежать від глибини теоретичних розробок, ступеня точності прийнятих засобів вимірювання.

Не менш важливим є неодмінне розроблення в рамках плану-програми експериментального дослідження так званого планустворення експериментальної ситуації, під якою розуміють сукупність умов, за яких проводиться експеримент.

План створення експериментальної ситуації завжди пов'язаний не лише з завданнями, методикою, але й з конкретним об'єктом, на якому потрібно вирішувати поставлені завдання та реалізовувати саму методику.

Розроблену план-програму експериментального дослідження розглядає науковий керівник, її обговорюють в науковому колективі та затверджують в установленому порядку.

2. Оцінка вимірювання та вибір засобів для проведення експерименту. Після встановлення обсягу експериментальних робіт складають перелік необхідних засобів вимірювання, календарний план тощо.

3. Проведення експерименту. Проведення експерименту є найважливішим та трудомістким етапом. Експериментальні дослідження необхідно проводити у відповідності до затвердженого плану-програми і особливо методики експерименту. Розпочинаючи експеримент, остаточно уточнюють методику його проведення, послідовність випробувань.

4. Обробка та аналіз експериментальних даних. Завершується експеримент переходом від емпіричного вивчення до обробки отриманих даних, логічних узагальнень, аналізу і теоретичної інтерпретації отриманого фактичного матеріалу. Важливим розділом методики є вибір методів обробки та аналізу експериментальних даних. Результати експериментів повинні бути зведені до таких форм запису – таблиць, графіків, які дозволяють швидко та доброякісно співвідносити одержані результати.

Особливу увагу в методиці повинно бути приділено математичним методам обробки та аналізу одержаних дослідних даних – установленню емпіричних залежностей, зв'язків між варіюючими характеристиками, установленню критеріїв тощо.

Загальні вимоги до проведення експерименту

При проведенні експерименту потрібно дотримуватися таких вимог:

- об'єкт дослідження повинен допускати можливість опису системи незалежних та залежних змінних, що визначають його функціонування;
- потрібно мати можливість проведення якісних та кількісних вимірів факторів, які впливають на об'єкт дослідження, зміну його стану;
- необхідне обов'язкове визначення та опис умов існування об'єкта дослідження (галузь, тип виробництва, умови праці тощо);
- потрібний обов'язковий опис специфічних умов діяльності об'єкта дослідження (місце, час, соціально-економічна ситуація тощо).

3. Логіка та особливості проведення експериментів у рамках соціономічної проблематики

Розглянемо основні етапи експериментального дослідження у соціономічній сфері. У найпростішому варіанті основні етапи дослідження позначаються наступним чином:

- 1. Гіпотеза.
- 2. Планування експерименту.
- 3. Виконання експерименту.
- 4. Оцінювання результатів.
- 5. Висновки та їх систематизація.

Залежно від типу експерименту частина етапів дослідження може бути відсутньою. У більш детальному варіанті до основних етапів експериментального дослідження в соціономічній сфері відносяться наступні:

1. Визначення теми дослідження. Вона обмежує область досліджень, коло проблем, вибір предмета, об'єкта і методу. Після вибору теми необхідна первинна постановка проблеми (хоча вона може і передувати вибору теми): необхідно з'ясувати, чому не можна бути задоволеним в сучасному знанні, де відчуваються прогалини тощо.

2. Робота з науковою літературою. Необхідно ознайомитися з експериментальними даними, отриманими іншими дослідниками соціономічної сфери, і спробами пояснення причин зацікавив явища. Потім складаються бібліографії по тематиці дослідження за допомогою бібліотечних систематичних каталогів. Після цього вивчаються самі публікації: статті в наукових журналах, збірниках і монографіях. В результаті цієї роботи відбувається уточнення проблеми, виникнення нової гіпотези і ідеї плану експериментального дослідження.

3. Уточнення гіпотези і визначення змінних. Постановка проблеми вже приховано припускає варіанти відповіді на неї. Експериментальна гіпотеза, на відміну від теоретичної, повинна бути сформульована у вигляді імплікативного висловлювання: «Якщо ..., то ...»

4. Вибір експериментального інструментарію, тобто конкретної методики і апаратури експерименту, що дозволило би управляти незалежною змінною і реєструвати залежну змінну. Крім того, умови експерименту (приміщення, ситуація, час експерименту) повинні виключати вплив

зовнішніх змінних або зберігати незмінність величини їх впливу на залежну змінну. Характер апаратури, що використовується, визначається обраною методикою (у психологічному експерименті може застосовуватися найрізноманітніша апаратура, в тому числі психофізіологічна).

5. Планування експериментального дослідження. Планування необхідно для забезпечення зовнішньої і внутрішньої валідності експерименту. Вибір плану залежить, перш за все від того, яка експериментальна гіпотеза, яка кількість зовнішніх змінних необхідно контролювати в експерименті, які можливості надає ситуація для проведення досліджень і т. д.

6. Відбір і розподіл досліджуваних за групами проводиться відповідно до прийнятого експериментального плану. Всю сукупність потенційних випробуваних, які можуть бути об'єктами цього дослідження, позначають як популяцію або генеральну сукупність. Люди, які беруть участь в дослідженні, називають вибіркою. Склад експериментальної вибірки повинен моделювати, представляти генеральну сукупність, оскільки висновки, одержувані в експерименті, поширюються на генеральну сукупність, а не тільки на представників цієї вибірки.

7. Проведення експерименту. Найбільш відповідальна частина дослідження, яку умовно можна розділити на три підетапи:

- підготовка експерименту, під час якої дослідник готує експериментальне приміщення та обладнання, проводить, якщо це необхідно, кілька пробних дослідів для налагодження процедури експерименту, розробляє і уточнює інструкцію, яка повинна складатися з коротких пропозицій, кожне з яких включає не більше 11 слів. В інструкції з допомогою абзаців виділяються смислові блоки. Її перевіряють на зрозумілість і простоту, проводять попередню апробацію на 5-10 досліджуваних;

- інструктування і мотивування учасників експерименту. Експериментатор перевіряє, чи правильно зрозуміли інструкцію, повторює її при необхідності, уникаючи при цьому додаткових розгорнутих коментарів;

- власне експериментування, яке реалізується за визначеною програмою, використовуючи попередньо підібраний комплекс методик.

Після закінчення експерименту проводиться статистична обробка та інтерпретація результатів. Експериментальна гіпотеза перетворюється в статистичну, яка свідчить: про подібність або відмінність двох і більше груп, характер взаємодії незалежних змінних, характер статистичного зв'язку незалежних і залежних змінних тощо), що в цілому засвіжчує ефективність проведеного експерименту. Існують стандартні пакети програм для математичної обробки даних, з яких найбільш відомі і доступні такі: Statistika, Stadia, SPSS та ін.

Висновки та інтерпретація результатів. Підсумком експериментального дослідження є підтвердження або спростування висунутої гіпотези. Дослідник зіставляє свої висновки з висновками інших авторів, висловлює гіпотези про причини подібності або відмінності між даними, отриманими ним самим, і результатами попередників.

Отож, планування експерименту є складовою планування дослідження, одним з етапів загального дослідницького процесу.

Практична складова:

Мета: поглиблювати розуміння сутності експериментальної складової дослідницької роботи, її значення та функцій, а також практичних підходів до організації експериментальних досліджень, готовності до її використання в рамках конкретної наукової проблеми.

Питання для самоконтролю

1. Експеримент – це метод емпіричного дослідження, що передбачає...
2. Основною метою експерименту є...
3. За способом організації експерименту диференціюють:
4. Пошуковий експеримент – експеримент спрямований на
5. Експеримент включає такі основні етапи:
6. План-програма експерименту включає
7. При проведенні експерименту потрібно дотримуватися таких вимог:

Проблеми для обговорення

1. В чому полягають особливості роботи з науковою літературою? Які функції цього етапу дослідження? Що означає аналіз наукової роботи?
2. Чому експеримент завершується переходом від емпіричного вивчення до обробки отриманих даних, логічних узагальнень, аналізу і теоретичної інтерпретації отриманого фактичного матеріалу. За яких умов експеримент вважається успішним?

Завдання

1. Потракуйте сутність основних етапів дослідження та продемонструйте їх використання на прикладі конкретної теми за фахом.

- Гіпотеза.
- Планування експерименту.
- Виконання експерименту.
- Оцінювання результатів.
- Висновки та їх систематизація.

2. Як розумієте позицію, що експериментальна гіпотеза, на відміну від теоретичної, повинна бути сформульована у вигляді імплікативного висловлювання: «Якщо ..., то ...». Пр продемонструйте це на прикладі конкретної теми.

3. Виберіть з літературних джерел приклад проведення експериментального дослідження з проблем соціальної роботи, проаналізуйте його, сформулюйте узагальнені висновки.

ТЕМА 6. Наукове мислення як основа дослідницької діяльності

Мета: формувати уявлення про наукове мислення як інструмент дослідницької діяльності, його характерні особливості, структуру, а також підходи до розвитку та підвищення рівня ефективності, зокрема в контексті вирішення проблемної ситуації.

Теоретична складова:

1. Сутність, особливості та принципи наукового мислення
2. Основи розвитку наукового мислення

1. Сутність та особливості наукового мислення

Наукова діяльність є ефективною, якщо в її основі лежить **наукове мислення**. Воно має ґрунтуватися на строгій доказовості, логічній обґрунтованості результатів, вірогідності висновків, усуненні суб'єктивізму. Але одночасно наукове мислення передбачає формулювання припущень, імовірних суджень, гіпотез. Тому наукова діяльність передбачає високий рівень розвитку логічного мислення, культури мислення, фахової підготовки науковців, їх спрямованості на вдосконалення існуючих знань, відкритість до нових знань і готовність їх сприймати.

Мислення – це процес дослідницької та пізнавальної активності людини, метою якого є об'єктивне відображення в свідомості суті предметів, явищ і об'єктів навколишньої дійсності. **Наукове мислення** – це спосіб мислення, що відрізняється певними характеристиками від буденного мислення, або емпіричного (емпіричні – пер. з грец. засновані на досвіді, спостереженні). Наукове мислення за своєю суттю завжди є інноваційним, оскільки створює нові знання. Це обов'язкова його якість.

Інноваційна якість мислення завжди ґрунтується на новому знанні, втілюючи теоретичні знання, створені науковим мисленням, в прикладні розробки, що не можна здійснити без наукового мислення, проявом якого і однією з якісних ознак, є інноваційність.

Інноваційне мислення – одна з форм прояву наукового мислення на теоретичному, прикладному, галузевому та господарському рівнях.

Інноваційне мислення визначається як **пошукове мислення**, яким є наукове, і ділиться на два види: те, що збирає та систематизує знання; те, що поглиблює наявні знання, створює і розробляє нові знання. Все як наукове.

Специфічною формою подання продуктів наукової діяльності є стиль наукового мислення. Стиль наукового мислення є складною системою взаємодії когнітивно-методологічних і психологічних факторів руху думки вчених у певний історичний період.

З точки зору нормативно-гносеологічного підходу стиль наукового мислення розглядається як система методологічних регулятивів, що

направляють науковий пошук, що детермінують активність учасників пізнавального процесу.

Принципи формування наукового мислення:

Об'єктивність. Інші методи пізнання характеризуються в поєднанні об'єктивного та суб'єктивного сприйняття, наприклад, образ художньої діяльності передбачає оцінку, яку дає людина, яка створює її. І якщо її прибрати – образ втрачає свою цінність. Наука орієнтується на відділення особистісного від об'єктивного (закон Ньютона не дає нам інформації про особу цього вченого, про те, що він любив або ненавидів, в той час як будь-який портрет, виконаний художником, несе в собі відбиток суб'єктивного бачення)

Націленість на майбутнє. Стиль наукового мислення передбачає дослідження не тільки об'єктів, предметів і явищ, актуальних для сьогодення, але і тих, які будуть важливі в майбутньому. Для науки важливо передбачити як об'єкти в їх первісному вигляді будуть видозмінюватися в будь-які необхідні для людства продукти. Це обумовлює одну із завдань науки в цілому – визначити закони, згідно з якими розвиваються об'єкти. Спосіб наукового мислення визначає можливість конструювання майбутнього з окремих фрагментів, що існують у сьогоденні. Наука займається тим, що виділяє вірні «шматочки», частини, форми, які згодом стануть потрібними людству об'єктами або предметами.

Системність. Теоретичні принципи, на підставі яких будується комплекс знань, формують певну систему. Вона будується роками і століттями, містить у собі опис і пояснення фактів і явищ, які згодом визначають поняття і визначення.

Усвідомленість. Полягає в тому, що методи, якими здійснюється вивчення предметів, об'єктів, їхніх зв'язків між собою усвідомлюються і контролюються вченим.

Наявність свого концептуального матеріалу. Наукове пізнання закріплює теорії, поняття, закони на своїй мові – формули, символи тощо. Формування цієї мови відбувається упродовж всього періоду існування науки, і він регулярно оновлюється.

Обґрунтованість. У науці існує багато припущень і гіпотез, які можуть бути на певному відрізку часу не доведені. Проте, всі вони мають своєю метою стати об'єктивно доведеними та обґрунтованими.

Використання експерименту. Як і емпіричні методи пізнання, наукові методи передбачають використання експериментів в ситуаціях, коли відбувається формування понять і теорій. Однак, стиль наукового мислення дозволяє використовувати отримані результати для більшої кількості висновків і об'єктів.

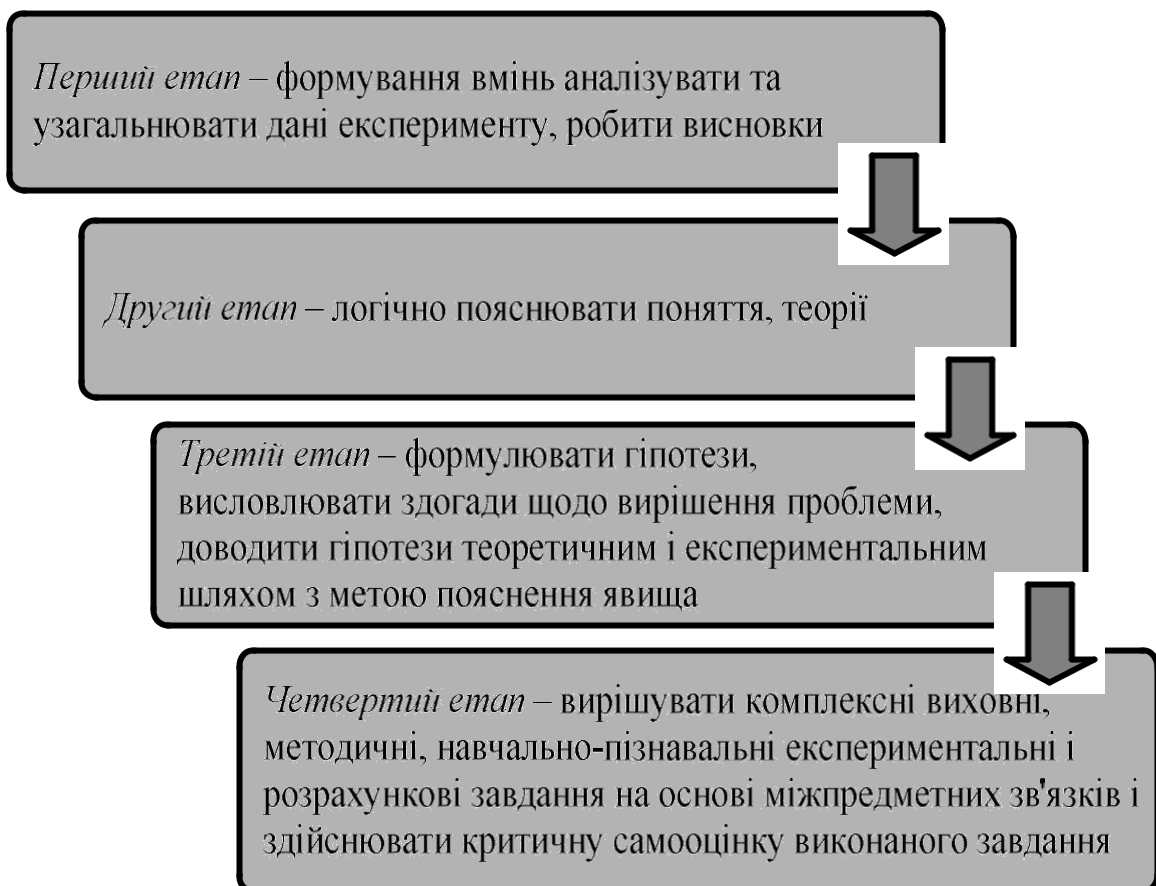
Розвиток наукового мислення майбутнього фахівця передбачає формування особистісно зорієнтованої, персоніфікованої програми, яка максимально відображатиме індивідуальні особливості кожного, його потенційні можливості. Важливо розуміти, що наукове мислення розвивається як у процесі вивчення навчальних дисциплін, так і інших форм роботи у

контексті професійного становлення, формування фахових компетентностей. Особливого значення набувають неформальні та інформальні форми організації діяльності, а також установка на розвиток компетентностей, пов'язаних зі здатністю провадити дослідницьку діяльність.

2. Основи розвитку наукового мислення

Формування наукового мислення є тривалим процесом поетапного здійснення цілого ряду взаємопов'язаних проміжних цілей. Сьогодні в рамках фундаменталізації системи освіти інваріантом системи проміжних цілей є вимога переходу розумової діяльності майбутніх фахівців з рівня репродуктивної на рівень творчої діяльності. Немає сумнівів у тому, що такий перехід вимагає наукового мислення, залучення до аналізу протиріч і постановки проблем, висунення гіпотез, їх обґрунтування і доведення при поясненні явищ.

Етапи формування наукового мислення

При формуванні у студентів наукового мислення необхідно розрізняти **змістову** (аналіз однієї з проблем науки) і **методичну** (застосування методу проблемного викладу знань) **сторони** проблемного подання матеріалу. Відбувається поступове переведення студентів з рівня формально-логічних узагальнень на рівень змістовних узагальнень, а згодом – на рівень гіпотетико-дедуктивного мислення і, відповідно, наукового пояснення і прогнозування

явища, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, вміння пояснити методику рішення завдання.

При формуванні у студентів наукового мислення необхідно розрізнати **змістову** (аналіз однієї з проблем науки) і **методичну** (застосування методу проблемного викладу знань) **сторони** проблемного подання матеріалу. Відбувається поступове переведення студентів з рівня формально-логічних узагальнень на рівень змістовних узагальнень, а згодом – на рівень гіпотетико-дедуктивного мислення і, відповідно, наукового пояснення і прогнозування явища, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, вміння пояснити методику рішення завдання.

Найвищого рівня пошукової самостійності можна домогтися на заняттях, що проводяться дослідним методом. Важливо в ході навчання відпрацьовувати методику рішення експериментальних завдань на основі міжпредметних зв'язків, застосовуючи методи наукового пізнання з поступовим ускладненням характеру завдань.

Будь-яка наукова проблема передбачає наявність протиріч, вирішення яких і складає суть наукової роботи.

Простежуються **п'ять типів протиріч**: протиріччя експерименту (протиріччя між двома або кількома дослідними даними); протиріччя між дослідом і теорією (фактом і узагальненням); протиріччя між старою і новою (менш і більш повною) теоріями; протиріччя між двома співіснуючими односторонніми теоріями; протиріччя між об'єктивними і суб'єктивними факторами в конкретній системі.

Одночасно, практичні заняття мають готувати зацікавлених студентів до наукової діяльності.

Цього можливо досягти у різні способи:

- при розв'язанні практичних ситуацій демонструвати варіантність їх розв'язку із поясненням логіки кожного варіанту;
- обговорювати неоднозначність сутності багатьох категорій, наводити інші підходи до їх тлумачення і відображення;
- стимулювати самостійні дослідження студентів, по-перше, ставлячи завдання критично оцінити певне визначення, концепцію, методику, сформувані власні пропозиції і логічно їх обґрунтувати, по-друге, ставлячи завдання знайти тему, яка потребує додаткового дослідження, дослідження в іншому аспекті, що спричинено зміною економічних і соціальних умов, або не досліджувалася.

Проблемні ситуації будь-якої спрямованості та рівня складності можуть слугувати змістовою основою для розвитку наукового мислення.

Проблемна ситуація – інтелектуальне ускладнення людини, що виникає у випадку, коли вона не знає, як пояснити певне явище, факт, процес дійсності, не може досягти мети знайомим їй способом, що спонукає людину шукати новий спосіб пояснення або спосіб дії.

Основні функції проблемної ситуації:

- визначення напрямку розумового пошуку, тобто діяльності зі знаходження способу розв'язання проблемної ситуації;
- формування пізнавальних здібностей, інтересу, мотивів діяльності з засвоєння нових знань.

Проблемні ситуації *класифікуються* за різними критеріями:

- за спрямованістю: на пошук нових знань або способів дії, на виявлення можливості застосування відомих знань і способів в нових умовах;
- за рівнем проблемності залежно від того, наскільки гостро виражені суперечності;
- з дисциплін і предметів, у яких допустиме застосування тих чи інших проблемних ситуацій;
- за характером змістової сторони суперечностей: 1) недостатність знань для пояснення нового факту, умінь для вирішення нового завдання; 2) необхідність використовувати раніше засвоєні знання і (або) уміння, навички в нових практичних умовах; 3) наявність суперечності між теоретично можливим шляхом рішення задачі і практичною нездійсненністю вибраного способу; 4) наявність суперечності між практично досягнутим результатом виконання завдання і відсутністю знань для його теоретичного обґрунтування

Етапи вирішення проблемної задачі

Отже, дослідницьке мислення розгортається у напрямі від використання відомих підходів, алгоритмів та методів вирішення проблемної задачі визначеного типу до пошуку варіанту рішення, яке буде оптимальним саме для конкретної ситуації, виходячи з її особливостей, характеристик, а також безпосередніх її учасників. Логіка: від типового – до конкретного і визначає напрям наукового пошуку, а відтак і характер наукового мислення дослідника.

Практична складова:

Мета: вправлення у розвитку наукового мислення як інструменту дослідницької діяльності, розуміння його характерних особливостей, структури, зокрема в контексті вирішення проблемної ситуації.

Питання для самоконтролю

Наукова діяльність передбачає високий рівень розвитку логічного мислення, оскільки...

Наукове мислення – це...

Проблемна ситуація – це...

Проблемні ситуації класифікуються за критеріями:

Принципи наукового мислення:

Стиль наукового мислення передбачає:

Форми та можливості розвитку наукового мислення включають...

Етапи формування наукового мислення:

Етапи вирішення проблемної задачі:

Проблеми для обговорення.

1. У який спосіб співвідносяться поняття «наукове мислення» та «інноваційне мислення». Продемонструйте на прикладі характер їх залежності.

2. Чому вважається, що перехід розумової діяльності майбутніх фахівців з рівня репродуктивної на рівень творчої діяльності передбачає необхідність розвитку наукового мислення майбутнього фахівця? Запропонуйте професійні проблемні ситуації, які передбачають необхідність використання наукового мислення для їх вирішення.

3. Обґрунтуйте логіку наукового мислення через логіку переходу з рівня формально-логічних узагальнень на рівень змістовних узагальнень, а згодом – на рівень гіпотетико-дедуктивного мислення і, відповідно, наукового пояснення і прогнозування явища, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, вміння пояснити методику рішення завдання.

4. Поясніть логіку поетапного формування наукового мислення, продемонструйте його реалізацію на прикладі у контексті реалізації наукового дослідження.

5. Як співвідносяться проблемна ситуація і проблемна задача. Продемонструйте свою позицію на прикладі.

Завдання.

1. Обґрунтуйте логіку наукового мислення через логіку переходу з рівня формально-логічних узагальнень на рівень змістовних узагальнень, а згодом – на рівень гіпотетико-дедуктивного мислення і, відповідно, наукового пояснення і прогнозування явища, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, вміння пояснити методику рішення завдання. Продемонструйте на прикладі дослідження проблеми соціально-психологічного характеру.

2. Обґрунтуйте позицію, що в основі будь-якої проблеми лежать протиріччя. На прикладі конкретної ситуації, пов'язаної з булінгом у школі, виділіть комплекс протиріч, які ймовірно можуть визначати суть проблеми і, відповідно, напрям подальших дослідницьких пошуків.

3. Інтерпретуйте такий принцип наукового мислення як «Націленість на майбутнє». Продемонструйте підхід до його реалізації на прикладі конкретного наукового дослідження.

ТЕМА 7. Науковий текст і вимоги до нього

Мета: формування загального уявлення про науковий текст/інформацію у контексті наукового дослідження, особливості роботи з ним, забезпечення розуміння вимог до аналізу та формування наукового тексту.

Теоретична складова:

1. Загальна характеристика та особливості наукового тексту.
3. Загальні вимоги до наукового тексту.
3. Особливості пошуку інформації, необхідної для наукового дослідження

I. Загальна характеристика та особливості наукового текст

Професійний науковець, дослідник-початківець повинні володіти навиками не тільки дослідницької роботи, але й уміння написання наукових текстів. З історії наукових пошуків спостерігається, що важливо для науковця, дослідника здатність до написання різноманітних текстів, через які він зможе донести свої наукові здобутки до наукового співтовариства. Це особливо актуально в наш час інформаційної цивілізації

Текст (від лат. *textum* – сплетення, побудова, зв'язок) є знаково-мовною реалізацією деякої системи інформації. Існують різноманітні види текстів: письмові (алфавітні, піктографічні, формульно-математичні та ін.), усні, технотронні, що задаються за допомогою засобів радіо, звукозаписові, машинної пам'яті тощо.

На думку Р. Барта: «Текст принципово відрізняється від літературного твору: це не естетичний продукт, а знакова діяльність; це не структура, а структуроутворюючий процес; це не пасивний об'єкт, а робота і гра; це не сукупність замкнених у собі знаків, а наділений змістом, який можна відновити, простір, де окреслені лінії значенневих зрушень».

Таким чином, можна виділити дві важливі функції наукового тексту: виклад змісту наукового. Таким чином, **можна виділити дві важливі функції наукового тексту: виклад змісту наукового дослідження і його презентація.**

Можна виділити такі основні особливості наукового тексту порівняно з іншими видами текстових матеріалів. Насамперед, слід зазначити, що науковий текст має раціональний характер, що складається із суджень, умовиводів, побудованих за правилами логіки науки і формальної логіки. Важливість наукового тексту полягає у широкому використанні понятійного, категоріального апарату науки. Якщо художній текст базується на образі, активізує почуттєвий світ його читача, то науковий – орієнтується на сферу

раціонального мислення, користується понятійним апаратом. Його завдання полягає в тому, щоб довести, обґрунтувати, аргументувати істину.

Як правило науковий текст пишеться мовою тієї науки, яку він відображає. Виходячи з цього, він може бути незрозумілий для непрофесіонала, але так і має бути, тому що в іншому випадку він буде ненауковим, а публіцистичним текстом. Однак зловживання науковою термінологією може значно утруднити розуміння тексту навіть для фахівців. Важливою особливістю наукового тексту є його жанровий різновид: науковий звіт, дисертація, стаття, тези тощо. Жанр тексту забезпечує відповідність наукового знання ситуації його призначення.

Особливості наукового тексту

Основна функція — інформативна (повідомлення, пояснення, з'ясування, обґрунтування, класифікація понять, систематизація знань, аргументований доказ); **завдання** – передавання інформації. **Загальні ознаки наукового тексту** – поняттєвість, об'єктивність, точність, логічність, доказовість, аргументованість, переконливість, узагальнення, абстрагованість, висновки; широке використання термінів та іншомовної лексики, номенклатурних назв, символів, таблиць, діаграм, схем, графіків, цитат, переважання складних речень; форма тексту – монологічна (опис, міркування).

Результат наукового дослідження – це в першу чергу науковий текст – спосіб репрезентації наукової інформації. Науковий текст має раціональний характер, складається із суджень, умовиводів, побудованих за правилами логіки науки і формальної логіки; широке використання понятійного, категоріального апарату науки; обов'язково відображає ту чи іншу проблему, висуває гіпотези, орієнтує на нове знання, характеризуються

доцільністю і раціональністю усіх положень, орієнтований на досягнення дослідницької мети та завдань. Текст не ґрунтується на образі, не активізує почуттєвий світ його читача, а орієнтований на сферу раціонального мислення; його призначення не в тому, щоб змусити повірити, а в тому, щоб довести, обґрунтувати, аргументувати істину.

2. Загальні вимоги до наукового тексту.

Мова і стиль наукового викладу

Особливим жанром текстів, яка поєднує у своєму складі наукове дослідження з його обґрунтуванням є наукова праця. Зауважимо, що в першій частині роботи дається характеристика сучасного стану досліджуваної галузі науки, викладаються теоретичні й методологічні положення наукового дослідження, дається характеристика його основних етапів й отриманих результатів. Дається обґрунтування вирішення сформульованої раніше проблеми і наводяться результати й напрями їхнього впровадження на наступних сторінках.

При написанні наукової праці слід дотримуватися певних вимог. Зокрема, науковець **Ю. П. Сурмін** пропонує такі етапи роботи над текстами: «Текст

роботи має бути чітко структурованим, поділятися на розділи і параграфи. Більш дрібні форми дроблення тексту не мають сенсу, оскільки на малій кількості сторінок досить важко викладати матеріал. Потрібно прагнути того, щоб кожен розділ роботи являв собою самостійне наукове дослідження з деякої складової загальної проблеми, щоб кожна складова була викладена в тексті і щоб одночасно текст був цілісним, а не фрагментарним.

Крім розподілу тексту на розділи і параграфи, він має більш деталізований розподіл на значеннєві частини, абзаци і речення, що вимагають спеціального пророблення. Варто пам'ятати, що надмірне дроблення тексту утрудняє його сприйняття. Тому всі абзаци мають бути обґрунтованими і зводитися до викладу однієї думки. Споріднені думки, присвячені одній темі, можуть утворювати елементарну рубрику тексту і т. ін. **Текст роботи має відрізнятися композиційністю.** Термін «композиція» означає зіставлення, додавання, сполучення, поєднання в єдине ціле у певному порядку, співвідношення сторін, що разом складають (компонують) визначену форму. При цьому таке складання частин, додавання елементів у певному порядку, їхній взаємозв'язок забезпечують перехід створюваного в гармонію цілого. Теорія композиції висуває такі вимоги до тексту роботи, як цілісність, закінченість, симетричність, ритмічність. **Текст не має бути декларативним.** Для того щоб зробити висновки про який-небудь процес або явище, обов'язково потрібно застосувати деякі аналітичні процедури, порівняти об'єкти між собою, виявити специфіку, знайти тенденцію (до зростання, стабілізації, зниження) і т. ін. Текст роботи вимагає логічно послідовного викладу.

При викладі матеріалу необхідно уникати понять, які не можна однозначно інтерпретувати. Таких понять у мові нагромадилося досить багато. Головне лихо від них у тому, що вони тільки створюють ілюзію вирішення проблеми. До цих понять варто віднести такі вислови, як «підвищити», «розширити», «поліпшити», «активізувати», «реформувати». Вживання цих понять обов'язково вимагає конкретизації: як, яким шляхом це можна зробити. **Цифри і факти в тексті можуть вигідно вирізняти його серед інших, а можуть виступити і його істотним недоліком.** Перший випадок спостерігається тоді, коли цифри вживаються вдало, всебічно осмислюються, а другий – коли текст ними переповнений і висновки не впливають із набору фактів. **У тексті не має бути повторів.** Це особливо стосується заключних висновків і практичних рекомендацій. Нерідко магістранти безпосередньо переносять висновки розділів роботи в її висновок. Це неприпустимо. При написанні висновку автор повинен вийти на новий рівень систематизації й узагальнення пропонованих висновків і рекомендацій.

Текст має бути завершеним, являти собою деяку цілісність. Для текстів низької якості характерна фрагментарність, яка є ознакою відсутності цілісності. **Науковий текст, як правило, позбавлений авторського «Я»,** що відходить на другий план і досить часто замінюється «Ми» для того, щоб краще

відобразити авторську позицію. Але найкраще в тексті використовувати безособову форму викладу.

Науковий текст має відрізнятися стислістю і ясністю викладу, відповідати сформованій формулі «Думкам просторо, а словам тісно». Ця вимога передбачає запобігання повторам, багатослівності, неточним зворотам, непотрібним словам, значенневим асоціаціям і т. ін. Він повинен бути максимально точним і чітким. Особливо сильно псують якість тексту канцеляризми, що додають текстові формалізму, і тавтологія, тобто повторення того самого, тільки різними словами. **Значне поліпшення тексту наукової праці спостерігається тоді, коли автор спеціально перечитує текст із погляду стилю викладу, мови, його літературної якості.** Для цього необхідно звернути особливу увагу на його редагування, внесення виправлень і змін. При побудові пропозицій потрібно прагнути до їх стислості й узгодження відмінків. Часто автори-початківці при написанні наукових робіт допускають суттєві недоліки, зокрема їх тексти не відповідають плану викладу, усім його пунктам, підпунктам і питанням.

Існують відповідні вимоги щодо оформлення наукової праці.

Визначальними характеристиками наукового тексту є:

- цілеспрямованість;
- відсутність емоційно забарвлених елементів мови;
- наочність точних висловлювань;
- наявність спеціальної термінології, яка у лаконічній формі дає розгорнуті визначення або змістовні дефініції явищ, процесів, понять.

Навички написання текстів та їх формування. Елементи наукового тексту.

Студентам необхідні знання, навички та вміння для успішного написання наукових текстів.

Потрібні спеціальні зусилля з їх формування для написання наукових текстів. Корисні поради щодо володіння навичками письма пропонує

науковець Ю. П. Сурмін: «Прочитайте кілька книг з написання і редагування текстів, у яких розглядаються типові помилки, що роблять недосвідчені автори текстів. Ці помилки потрібно запам'ятати і більше їх не допускати. Виберіть серед прочитаних вами книг тих авторів, хто найбільш успішний у наукових публікаціях і широко цитується, перечитайте і переосмисліть їх роботи в аспекті вимог до тексту, постарайтеся запозичити найбільш вдалі прийоми написання. Постійна увага до прийомів написання, безсумнівно, сприятиме виробленню літературного смаку, формуванню власного гарного стилю викладу.

Перед підготовкою тексту необхідно чітко сформулювати наукову ідею, що має бути викладена. Деякі автори спеціально обмірковують ідею тексту, багато читають, мобілізують понятійний апарат, що приводить до підвищення якості тексту. При створенні тексту необхідне стимулювання творчої

мотивації, інакше гарна ідея втратиться в нудному викладі. Головне тут у тому, щоб з'явилася впевненість у собі і бажання створити, принаймні, гарний доробок. Для того щоб навчитися добре писати, потрібно якнайбільше писати, доводити результати написання до публікації.

Принципово важливо домагатися того, щоб написані тексти подобалися самому авторові. Перш ніж опублікувати текст, його обов'язково потрібно удосконалити: врахувати вимоги друкованого видання, уточнити

думки, надати необхідну форму тощо. Необхідно набувати звички до перероблення, доробки і переробки текстів. Потрібно пам'ятати: хоч би з яким творчим запалом ви створювали первісний текст, у ньому обов'язково є недоробки і навіть помилки, побачити які завадило натхнення. При переробці тексту до нього необхідно підходити не тільки з позицій творця, а й критика. Виявлені недоліки легше усунути самому, ніж потім одержувати зауваження від фахівців. Досвід підказує, що текст найкраще переробляти через якийсь час, коли вгасають емоційні замилювання його досконалістю і його недоліки оголюються, що називається, самі собою».

Під час написання наукових текстів варто враховувати рекомендації вченого **Г. Сельє**: «Перші кроки самого процесу писання – найважчі. Після того як цей бар'єр подоланий, усе піде по інерції. Не починайте роботу, якщо ви втомилися від попередньої підготовки; нехай напередодні у вас буде досить часу, щоб привести все в повну готовність. А потім, ранком, починайте на свіжу голову. Не починайте писати занадто рано, коли не вистачає аргументів, а ентузіазму предосить. Уважно ставтеся до заголовків. Наскільки можливо, заголовок статті має бути зрозумілий навіть неспеціалістам. Використовуваний словник повинен відзначатися простотою і точністю.

Впродовж навчання у вищій школі студенти для написання наукового дослідження повинні навчитися володіти такими вміннями: інтерпретувати дані шляхом написання узагальнюючих коментарів до діаграм, таблиць, цифр тощо; посылатися на джерела інформації в тексті; належним чином оформляти бібліографію; організовувати навчальне повідомлення з теми дослідження згідно з чинними вимогами (назва, зміст, формулювання проблеми, огляд літератури, план дослідження, висновки, бібліографія, додатки тощо).

Саме в процесі написання студентами наукового дослідження визначаються їхні навчальні вміння, які розвиваються, а саме:

- вміння академічного писемного мовлення;
- вміння читання;
- дослідницькі вміння;
- вміння мислення;
- методичні вміння.

У ході підготовки наукового дослідження студентами реалізуються дидактичні принципи інтелектуальної та пізнавальної активності та самостійності. Так, принцип інтелектуальної активності передбачає вдосконалення психологічних механізмів письма – випереджаючого

синтезу, мислення, пам'яті, уваги, внутрішнього промовляння. Стосовно принципу пізнавальної активності та самостійності, то в методичній літературі виділяються три рівні їхнього розвитку у студентів: копіюючий, перетворюючий і вибірково-творчий. Для процесу підготовки наукового дослідження необхідні вміння другого і третього рівнів.

На другому рівні студенти повинні оволодіти вміннями:

- співвіднесення та узагальнення тематики різних джерел;
- співвіднесення та оцінювання інформації; узагальнення інформації та вибору її для доказу тієї чи іншої тези;
- установлення причинно-наслідкових зв'язків між новими факторами чи фактами;
- аналізу матеріалів і укладання певних висновків.

Уміння третього рівня розвитку пізнавальної активності та самостійності студентів передбачають: вивчення, узагальнення та систематизацію інформації; надання власних коментарів; укладання висновків; творчого створення варіантів тексту наукового дослідження.

На основі викладеного можна узагальнити перелік навичок і вмінь студентів, які необхідні саме для написання ними наукового дослідження. Ці навички та вміння можна розподілити за етапами текстової діяльності.

Елементи наукового тексту

Від теми тексту, що фіксує його назва, та способу викладу інформації залежать структура та значення, які передають наукові тексти. Логікою висловленої думки визначається структура наукового твору. Основні структурні елементи кожного наукового твору його композицію визначає саме логіка. Композиція – це побудова, співвідношення та взаємне розташування частин твору. Залежно від жанру композиційно будь науковий твір може складатися з двох частин (наприклад, анотація) або з трьох (реферат).

Вступ, основна частина, закінчення є найбільш вживаною трикомпонентною структурою. Вступна частина готує читача до сприйняття наступної інформації, основної, в якій і викладається суть проблеми, і закінчення. Висновки, у деяких текстах, виступають у ролі закінчення.

Чітку структуру мають тексти наукового стилю: тричленну побудову, до якої входять вступ, основна частина та висновки. Наявність формул, рівнянь, таблиць, схем, цитат, ілюстрацій, відповідно оформлені згідно вимог посилання під час написання наукового тексту, правильно та грамотно оформлений список використаних джерел є обов'язковим елементом наукових текстів.

3. Особливості пошуку інформації, необхідної для наукового дослідження

Наукові дослідження в будь-якій галузі науки повинні базуватися на надійній та достовірній інформації. Обов'язковою вимогою до дослідника є всебічне та глибоке вивчення ним досвіду попередників, які займалися

вирішенням як обраної, так і суміжних проблем. На початковому етапі наукової роботи вивчення літературних джерел дозволяє обрати та конкретизувати тему дослідження, визначити його об'єкт, розробити теоретичні передумови майбутньої наукової роботи, допомагає визначити актуальність обраної теми дослідження. Інформаційна база дослідження відіграє важливу роль у створенні гіпотези, яка є відправною точкою у наукових дослідженнях. Інформація відіграє визначальну роль у вивченні історії проблеми, що досліджується. Знання історії питання й методик дослідження, що використовувалася раніше, дозволяє уникнути дублювання виконаних робіт і повторення помилок, а також розглянути предмет у динаміці, простежити загальні тенденції та подальші шляхи його розвитку і на цій основі будувати науковий прогноз. Для інформаційного пошуку необхідно використовувати інформаційні видання органів НТІ, автоматизовані інформаційно-пошукові системи, бази даних, банки даних, Internet. Дані пошуку можуть бути використані безпосередньо, однак найчастіше вони використовуються для виявлення первинних джерел інформації, якими є наукові праці (монографії, збірники) та інші, необхідні для наукової роботи видання. Так забезпечується повнота інформаційної бази дослідження. Методика пошуку необхідної інформації складається з кількох етапів та передбачає пошук відповідей на чотири основні питання, які повинен ставити перед собою дослідник: *що?, де?, як (яким чином) шукати?, як опрацювати?*

Етап 1 (Що шукати?)– виділення основних проблем, питань, завдань теми дослідження та ключових понять.

Етап 2 (Де шукати?)– визначення переліку джерел, в яких може висвітлюватися інформація щодо виділених проблемних питань.

Етап 3 (Як шукати?)– вибір прийомів, за допомогою яких здійснюватиметься робота з обраними літературними джерелами (опрацювання каталогів бібліотек, робота в мережі Internet, робота з інформаційною базою тощо).

Етап 4 (Як опрацювати?)– одержання текстів (ксерокопіювання або ж читання) та їх безпосередня обробка.

Пошук інформації в бібліотеці

Бібліотечний фонд-це сукупність відповідним чином впорядкованих джерел інформації, нагромаджених за певний період часу, які підлягають обліку та зберіганню відповідно до чинного законодавства. Структура бібліотечних фондів може бути різною. Бібліотечний фонд неможливо опрацювати, не використовуючи бібліотечні каталоги.

Бібліотечний каталог-це перелік творів друку й інших документів, наявних у фонді бібліотеки або групи бібліотек, складений у певному порядку, який є засобом повідомлення про склад і зміст бібліотечного фонду.

Алфавітному каталогу належить основне місце. За ним можна встановити наявність у бібліотеці творів того чи іншого автора або визначеної книги, автор чи назва якої відомі.

У *систематичному каталозі* картки згруповані в логічному порядку за окремими галузями знань. За його допомогою можна з'ясувати, за якими галузями знань та які саме видання є в бібліотеці, підібрати необхідну літературу, а також встановити автора та назву книги, якщо відомий її зміст.

У *предметному каталозі*, як і у систематичному, література групується за її змістом. Однак на відміну від систематичного в предметному каталозі література об'єднана в певні рубрики незалежно від того, з яких позицій вони викладені. Через це в предметному каталозі в одному місці знаходяться матеріали, які в систематичному каталозі були б розкидані в різні ящики. Неможливо не згадати про *картотеку*, що є переліком всіх матеріалів за окремо визначеною тематикою. Бібліотечні каталоги та картотеки не існують окремо, навпаки, вони пов'язані та взаємно доповнюють один одного, полегшують читачам пошук необхідного джерела та максимально повно відтворюють бібліотечний фонд.

Комп'ютерні технології пошуку інформації.

Сучасні технології дозволяють здійснювати пошук інформації через мережу Internet за допомогою пошукових систем та у бібліотеках. Мережа Internet є глобальною системою з'єднаних комп'ютерних мереж, складовими якої є електронна пошта та всесвітня мережа www (аббревіатура від World Wide Web – світове павутиння). Головним принципом використання Internet є відкритість. Internet складається з сотень вільно об'єднаних мереж, і немає жодної окремої групи людей або організації, що відповідають за його роботу. Багато компаній цілодобово працюють в Internet, а інші підключають свої комп'ютери до Internet тимчасово. В цьому полягає одна з найвагоміших переваг Internet - він може працювати, коли окремі комп'ютери не підключені до мережі або пошкоджені. Всесвітня мережа www - всесвітньо розподілена база гіпертекстових документів. На кожному комп'ютері, що має постійне підключення до Internet, можна розмістити документи, які планується зробити загальнодоступними. Тоді цей комп'ютер стає Web - сервером. Для перегляду змісту серверів користувач повинен мати спеціальну програму - Web - браузер. При здійсненні пошуку необхідної інформації в Internet є декілька методів. По-перше, слід скористатися каталогами Internet - ресурсів, що містять вже згруповану інформацію у вигляді посилань на Web - сервери. Прикладами таких англомовних каталогів є www.yahoo.com, www.altavista.com, www.google.com, українських – www.meta-ukraine.com. Через Internet можна знайти книги, журнали, дисертації, автореферати та іншу потрібну для наукової роботи літературу. Корисність цього способу полягає у тому, що можна працювати з каталогами бібліотек без відриву від роботи. Перед відвіданням бібліотеки для роботи з літературою проводиться пошук джерел,

який можна здійснювати як в систематичному, так і в алфавітному каталогах. При пошуку інформації в Internet - бібліотеках використовуються загальні правила пошуку інформації в електронних базах даних.

Порядок обробки та групування інформації

Згідно з обраною темою наукової роботи дослідник самостійно підбирає літературні джерела (книги, брошури, статті), офіційні документи, накопичує відомчі матеріали з теми та опрацьовує їх. Порядок роботи над літературними джерелами включає бібліографічний пошук літератури з теми досліджень, її вивчення, фіксацію початкових даних і їх використання у процесі наукового дослідження для створення нових знань. Робота з друкованими та електронними джерелами інформації передбачає: загальне ознайомлення (ознайомлення зі змістом і швидкий перегляд джерела); уважне читання по розділах (виділення найважливішого тексту); вибіркоче читання тексту (перечитування найважливішого); складання плану прочитаного матеріалу (постановка проблем); виписка з прочитаного (повніше та чіткіше – цитата і бібліографічний опис із зазначенням тих сторінок, звідки взята цитата); оформлення картотек (бібліографічна картотека, картотека виписок, картотека рефератів, картотека іноземної літератури); зіставлення та критична оцінка прочитаного (запис зауважень). При роботі із друкованими та електронними джерелами інформації дослідник робить виписки окремих речень або абзаців. При цьому необхідно уникати накопичення матеріалу, що не стосується обраної теми та об'єкта дослідження.

У процесі роботи над джерелами з'являються власні висновки, оцінки, узагальнення, передбачення у використанні інформації. Коли виписки здійснюються рукописним способом, їх необхідно записувати й виділяти в тексті позначками на полі у квадратних дужках або записувати іншим кольором. У цьому випадку окремі положення краще фіксувати на аркушах паперу тільки з одного боку, залишаючи великі поля. Це дає змогу у необхідних випадках робити додаткові вставки, паралельні виписки з інших книг для порівняння, а також викладу власної думки з цього питання. З цією метою можна використати картки з картону або цупкого паперу, наприклад, які зручно групувати за однорідністю питань, що вивчаються. Доцільно робити кольорові або шрифтові виділення нотаток. Однак у сучасних умовах набагато краще та зручніше використовувати для роботи над текстом персональний комп'ютер та спеціальне програмне забезпечення - текстові редактори, наприклад, *Microsoft Word*. При використанні комп'ютера процес початкового накопичення інформації значно спрощується. Виписки можна робити власноручно, записуючи текст у відповідний текстовий файл. Інший шлях - це сканування великих частин тексту сканером, а потім за необхідності його правка та коментар. Можна також використовувати програми для автоматичного перекладу. Незалежно від того, на якому носії (електронному чи на паперовому) зафіксована інформація із літературного джерела, вона повинна бути згрупована за однорідними ознаками для використання в процесі

дослідження. Такою ознакою здебільшого є питання, які містяться у плані теми дослідження. Записи на паперових картках зручно групувати у спеціальні картотеки, але вони повинні мати картонні розподільники з індикаторами за планом дослідження. При використанні комп'ютерів варто накопичувати виписки в окремих файлах, що відповідають розділам роботи. Потім, у процесі вторинного групування матеріалу, необхідний текст буде переноситися в основний файл наукової роботи. У ході дослідження дослідник опрацьовує велику кількість літературних джерел, інформацію з яких неможливо запам'ятати чи виписати в повному обсязі, тому необхідно при її обробці використовувати такі способи фіксації інформації: **анотація; резюме; тези; реферат; цитата; конспект; покажчики**.

Анотація є стислою характеристикою книги, статті, рукопису тощо. За своїм характером анотації можуть бути *довідковими* та *рекомендаційними*, тобто такими, які містять критичну оцінку твору. Виходячи з вимог до анотації, її обсяг може бути від декількох слів до 10-15 рядків.

Резюме – це короткий підсумок прочитаного твору, в якому містяться висновки та головні підсумки.

Тези – положення, які коротко викладають одну з основних думок лекції, доповіді тощо. Тези подаються у формі логічних суджень. Тези поділяють на основні, прості та складні. Прості тези записують при першому ознайомленні з текстом (іноді їх записують у вигляді цитат). Основні тези часто створюються на основі простих, шляхом їх узагальнення, переробки й виключення окремих положень.

Цитата – дослівний уривок з твору певного автора, що наводиться для підтвердження або заперечення висловлюваної думки. Шляхом цитування слід оформлювати найважливіші фрагменти авторського тексту.

Реферат – це скорочене викладення змісту наукового твору з основними даними та висновками. Реферат – це не механічний переказ роботи, а викладення її суті.

Посторінкові покажчики джерел. У процесі ознайомлення з джерелами інформації не потрібно поспішати відразу ж конспектувати прочитане, а доцільно складати посторінкові покажчики до джерел, які вивчаються. Дуже часто застосовують такий засіб обробки джерел як складання посторінкового списку (покажчика) цитат, які намагаються виписати. Потім, закінчивши читання книги, роблять виписки або складають конспект.

Практична складова:

Мета: розвивати практичні вміння працювати з науковим текстом, аналізувати та формувати текст у контексті наукового дослідження, забезпечувати розуміння вимог до аналізу та формування наукового тексту.

Питання для самоконтролю:

2. Текст (від лат. *textum* – сплетення, побудова, зв'язок) означає...
3. Розрізняють такі види текстів:
4. Основні функції наукового тексту:
5. Загальні вимоги до наукового тексту:
6. Термін «композиція» наукового тексту означає...
7. Визначальними характеристиками наукового тексту є:
8. У процесі написання студентами наукового дослідження розвиваються, такі вміння:
9. Елементи наукового тексту
10. Композиція – це побудова, співвідношення та взаємне розташування частин твору. Залежно від жанру композиційно будь науковий твір може складатися з таких частин:
11. На початковому етапі наукової роботи вивчення літературних джерел дозволяє обрати та конкретизувати тему дослідження, а також...
12. Методика пошуку необхідної інформації складається з таких етапів:
13. Резюме – це короткий підсумок прочитаного твору, в якому містяться....

Проблеми для обговорення

1. Поясніть чому в першій частині роботи дається характеристика сучасного стану досліджуваної проблеми, визначте підходи до результативної роботи з літературними джерелами і в який спосіб це стає підґрунтям для свого дослідження (незалежно від його рівня).
2. Як розумієте позицію «Текст має бути завершеним, являти собою деяку цілісність». Визначте вимоги щодо забезпечення цілісності тексту.
3. Як розумієте цілеспрямованість як критерій якості наукового тексту? Обґрунтуйте свою позицію
4. Як розумієте логіку та методику роботи над літературними джерелами, що включають: бібліографічний пошук літератури з теми досліджень, її вивчення, фіксацію початкових даних і їх використання у процесі наукового дослідження для створення нових знань. Які методи роботи з літературними джерелами сформовані у вас?

III. Завдання

1. Потрактуйте загальні ознаки наукового тексту – поняттєвість, об'єктивність, точність, логічність, доказовість, аргументованість, переконливість, узагальнення, абстрагованість, висновки. Продемонструйте їх на прикладах.
2. Потрактуйте корисні поради щодо володіння навичками письма, які пропонує науковець Ю. П. Сурмін: «Прочитайте кілька книг з написання і редагування текстів, у яких розглядаються типові

помилки, що роблять недосвідчені автори текстів. Ці помилки потрібно запам'ятати і більше їх не допускати. Виберіть серед прочитаних вами книг тих авторів, хто найбільш успішний у наукових публікаціях і широко цитується, перечитайте і переосмисліть їх роботи в аспекті вимог до тексту. Якими методами роботи з текстами володієте ви і наскільки вважаєте їх ефективними?

3. **Чому текст роботи має бути чітко структурованим**, як працювати над структурою тексту? Оберіть будь-яку тему дослідження за вашим фахом і сформулюйте можливий варіант логіки та структури її організації.

ТЕМА 8. Дипломна робота магістра як результат наукового дослідження

Мета: формування цілісного уявлення про кваліфікаційну роботу магістранта як цілісне дослідження, систему підготовки до неї, а також розуміння загальних вимог до її структурної організації, опису та презентації результатів дослідження.

Теоретична складова:

1. Дипломна робота магістра як комплексне дослідження з визначеної проблеми.
2. Характеристика основних складових дипломної роботи

1. Дипломна робота магістра як комплексне дослідження з визначеної проблеми

Дипломна робота магістра є кваліфікаційною роботою на здобуття освітнього ступеня «магістр», яка має містити сукупність результатів наукових досліджень, мати внутрішню єдність, демонструвати володіння сучасними методами і доводити здатність здобувача освіти самостійно проводити наукові дослідження на підставі отриманих знань, умінь і досвіду.

У процесі підготовки і захисту дипломної роботи магістра має продемонструвати:

- уміння проводити системний аналіз відомих підходів і пропонувати нові шляхи до вирішення проблеми;
- володіння методами і методиками досліджень, які використовувались у процесі роботи;
- здатність до наукового аналізу отриманих результатів і розробки висновків та положень, уміння аргументовано їх захищати;
- уміння оцінити можливості використання отриманих результатів у науковій та практичній діяльності;
- володіння сучасними інформаційними технологіями при проведенні досліджень та оформленні атестаційної роботи.

Дипломна робота магістра:

- є результатом закінченого теоретичного та/або експериментального наукового дослідження певного об'єкту (системи, процесу, програмного продукту або інформаційної технології, інтелектуального твору, явища тощо), його характеристик та/або властивостей, який одержано студентом на базі теоретичних знань і практичного досвіду, отриманих протягом усього терміну навчання і самостійної науково-дослідної роботи;
- виконується магістрантом самостійно під керівництвом наукового керівника;
- має бути пов'язана з вирішенням актуальних наукових або прикладних задач, які обумовлені специфікою відповідної спеціальності;

– основним завданням дипломної роботи магістра є **наукове дослідження певних властивостей об'єкта**.

У дипломній роботі магістра необхідно стисло, логічно та аргументовано викладати зміст і результати досліджень, уникати загальних слів, бездоказових тверджень, тавтології. При написанні дипломної роботи магістра студент повинен обов'язково посилатися на авторів (укладачів) і джерела, з яких він запозичив матеріали або окремі результати.

Повністю оформлену магістерську роботу магістрант надає науковому керівнику для отримання відгуку.

2. Характеристика основних складових дипломної роботи

Тема дослідження

Тема й зміст дипломної роботи магістра мають відповідати спеціальності магістранта. Від правильності формулювання теми і завдань дослідження залежить і кінцевий результат. В процесі дослідження тема може розвиватися й збагачуватися, але її суть залишається тою самою, доки проблема не буде розв'язана.

Тема дослідження – це визначення явища, яке вивчається і яке охоплює певну галузь наукового знання. У темі необхідно відтворити та узгодити об'єкт, предмет і мету дослідження; вказати на зміст дослідження та показати його цілісність та логічність.

Тема дипломної роботи магістра має бути актуальною, відзначатися новизною, точно віддзеркалювати предмет дослідження (тобто зміст тієї дослідницької роботи, яку має виконати магістрант відносно об'єкта дослідження), бути конкретною, передавати основний зміст наукової роботи і визначати її кінцевий результат. Формулювання теми також передбачає і з'ясування шляхів, методів її вирішення.

Основними критеріями при визначенні теми є:

- узгодженість теми з реальними потребами економіки та розвитку суспільства;
- спрямованість на одержання нових результатів, що відповідають

світовому рівню або перевищують його, готових до впровадження у відповідних

сферах суспільного виробництва з метою забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції, зростання наукоємності цієї продукції та реальної економічної віддачі від вкладених у наукову та науково-технічну сферу бюджетних коштів, трудових і матеріальних ресурсів;

- взаємозв'язок результатів виконання теми з потребами відповідних галузей економіки, а також потреб вітчизняних підприємств у рамках програм модернізації підприємств, підвищення енергоефективності, конкурентоспроможності тощо.

Актуальність дослідження. Визначення наукової проблеми і формування теми передбачають обґрунтування актуальності дослідження, тобто відповіді на питання, чому цю проблему потрібно саме зараз досліджувати.

Актуальність проблеми дослідження обґрунтовується через розкриття сутності та стану розв'язування наукової проблеми (задачі) та її значущості для розвитку відповідної галузі науки чи соціальної сфери, виробництва, обґрунтування доцільності проведення дослідження.

Важливо розрізняти практичну і наукову актуальність, тому обґрунтування актуальності проводиться за двома основними напрямками:

а) **невивченість обраної теми** (зазначити ступінь розробленості теми в науковій літературі, які аспекти обраної теми вивчені не у повній мірі; вказати, які питання потребують вирішення);

б) **потреба у вирішенні практичних завдань** на підставі отриманих за допомогою дослідження результатів (наприклад, зазначити доцільність роботи для розвитку галузі науки, її вдосконалення – це практична значущість; для підвищення конкурентоспроможності – економічна значущість; для задоволення суспільних потреб у вирішенні проблеми, особливо на користь, України – соціальна значущість)

При оцінці актуальності прикладних наукових досліджень, більш актуальною вважається та тема, яка здатна дати більший економічний або соціальний ефект. Сутність і стан наукової проблеми (задачі) та її значущість, підстави і вихідні дані для розроблення теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження розкриває «Вступ». У ньому ж визначається актуальність.

Формулювання назви дипломної роботи магістра

Назва дипломної роботи повинна бути простою, по можливості короткою і оригінальною (не більше 8-10 слів), іноді для більшої конкретизації до назви можна додати невеликий підзаголовок (2-5 слів).

Вимоги до назви дипломної роботи магістра:

- має бути стислою і конкретною,
- відповідати спеціальності та сутності досліджуваної проблеми

(задачі),

- вказувати на предмет і мету наукового дослідження.

У назві необхідно уникати ускладненої розмитої термінології, особливо так званого псевдонаукового характеру, як, наприклад, «Дослідження питання...», «Деякі питання...», «Дослідження деяких шляхів...» Не бажано використовувати узагальнюючу термінологію, а також слід уникати слів «Дослідження...», «Аналіз...», «Вивчення...», «Питання...», «Проблеми ....». Втім, ці слова можна використовувати у назвах тез або статей.

Визначення об'єкта та предмета дослідження

При проведенні наукових досліджень розрізняють поняття «об'єкт» і «предмет» дослідження. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове.

Об'єкт дослідження – це певний процес чи явище, яке породило проблемну ситуацію, існує незалежно від суб'єкта пізнання. Об'єкт має більш широкі межі, ніж предмет, тому в одному об'єкті може бути виокремлено низку предметів дослідження. Виділяють природні, соціальні, ідеалізовані об'єкти дослідження.

Об'єкт дослідження зазначається через назву певної системи (процесу, технології, інформаційної технології, інтелектуального твору, явища тощо).

Об'єкт дослідження має належати до класу узагальненого об'єкта діяльності фахівця певної спеціальності, який зазначено у відповідній освітньо-кваліфікаційній характеристиці.

Визначення предмета дослідження. Предмет дослідження є конкретніший за своїм змістом аніж об'єкт дослідження. Предмет дослідження включає лише ті елементи, зв'язки, відношення об'єкта, які мають вивчатися у цій науковій роботі. **Визначення предмета** – це встановлення меж (або обмежень) пошуку. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта, це частина, яка виділяється в об'єкті (це властивості, характеристики, функції об'єкта), і саме на цю частину має бути спрямовано основну увагу дослідника.

Визначення мети та завдань дослідження

Мета дослідження – це обґрунтоване уявлення про запланований результат (загальні кінцеві або проміжні результати дослідження), спрямований на вироблення суспільно корисного продукту або отримання більш ефективних, ніж були раніше, показників процесу або на досягнення кращої якості.

Слід пам'ятати, що метою будь-якої наукової праці є виявлення нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей, або ж уточнення відомих раніше, але недостатньо досліджених. Тому **формулювання мети наукового дослідження** передбачає надання чіткої відповіді на наступні запитання

- що досліджується?
- для чого досліджується?

- який саме результат планує одержати дослідник?
- яким шляхом або в який спосіб цей результат планується отримати?

яким цей результат має бути у соціально-економічному контексті?

Оскільки мета – це запланований результат дослідження, тому не слід формулювати мету як «Дослідження...», «Вивчення...», тому що ці слова вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету. Формулювання мети доцільно починати з висловів «підвищити ефективність...», або «виявити шляхи та умови ...», або «розробити ...» тощо.

Мета конкретизується та досягається через завдання дослідження, які необхідно вирішити. Завдання завжди містять відоме і невідоме, тобто те, що шукають, потребують. Отримати заплановані результати можна шляхом деталізації дослідження у вигляді програми дій, тобто завдань або задач дослідження, які необхідно вирішити.

Завдання (задачі) дослідження формулюються або у вигляді самостійно закінчених етапів дослідження, або як послідовне вирішення окремих проблем наукового дослідження.

Серед цих завдань обов'язково мають бути виділені **три основні групи**:

- **історико-діагностична** – пов'язана із вивченням історії і сучасного стану проблеми, визначенням або уточненням понять;
- **теоретико-моделююча** – з розкриттям структури, сутності того, що вивчається, та способів його перетворення;
- **практично-перетворювальна**.

Побудова системи завдань визначає «маршрут», тобто послідовність, у якій досліднику слід вирішувати поставлену проблему. Побудова означеної системи завдань частіше за все відбувається шляхом з'ясування того, що слід знати, встановити, щоб досягти поставленої мети. Для того, щоб побудувати систему завдань, можна використовувати метод «дерева цілей».

Завдання дослідження формулюються як перелік дій за допомогою слів, які означають кінцевий результат відповідних дій. Для цього використовують такі найбільш прийнятні слова, як: *виділити, визначити, виробити, виявити, відпрацювати, встановити, надати прогноз, дослідити, запропонувати, здійснити, обґрунтувати, охарактеризувати, передбачити, покращити, поширити, проаналізувати, розкрити, розробити, удосконалити, узагальнити, уніфікувати, упровадити та ін.*

Завдання мають давати уявлення про послідовність кроків дослідника на шляху до досягнення мети дослідження і мають бути підпорядковані меті. Не слід захоплюватися кількістю завдань, які слід вирішити. Як правило, формулюються 4-5 завдань. Причому відповідно до мети необхідно ставити як прикладні, так і теоретичні завдання.

Визначення методології, методів та методики наукового дослідження

Методи дослідження. У дипломній роботі надається перелік та стисле обґрунтування методів, використаних для дослідження. При цьому треба визначити, як самі методи, так і те, що досліджувалось тим чи іншим методом.

Наукова новизна – це критерій, який дає змогу відрізнити наукові дослідження і розробки від супровідних їм видів науково-технічної, виробничої та іншої діяльності.

Наукова новизна не повинна зводитися до простого переліку встановлених фактів, ідей, закономірностей, вона має розкривати головну наукову концепцію автора, давати наукове пояснення його досліджень у новому якісному й кількісному аспектах. Питання новизни є одним із дискусійних і складних як при захисті наукової роботи, так і при опублікуванні статті.

Наукова новизна одержаних результатів викладається аргументовано, коротко та чітко. Новизну викладають як коротку анотацію нових рішень, висновків, одержаних магістрантом особисто (ці результати були невідомі раніше

нові наукові факти відкриті у процесі дослідження).

Практичне значення одержаних результатів

Надається інформація про застосування результатів досліджень або рекомендацій щодо їх впровадження (використання). Необхідно дати короткі відомості щодо впровадження результатів досліджень із зазначенням назв організацій, у яких здійснена реалізація, видів реалізації та реквізитів відповідних документів. Де це було впроваджено на практиці (або випробувано та рекомендовано до подальшого впровадження).

Висновки та рекомендації

Висновки є завершальною і дуже важливою частиною магістерської роботи. Висновки мають продемонструвати результати дослідження та ступінь реалізації поставленої мети та завдань. У висновках викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати, одержані в дисертації, які містять формулювання стосовно того, як була розв'язана наукова проблема (задача), та надається оцінка значення результату для науки й практики.

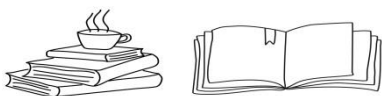
Висновками має закінчуватися **кожний розділ** основної частини. Загальні висновки розміщують на окремому аркуші. У них дається оцінка отриманих результатів та пропозиції щодо їх використання.

У висновках необхідно:

- а) надати якісні і кількісні показники здобутих результатів, б) обґрунтувати їх достовірність та позначити наукову новизну,
- в) сформулювати рекомендації відносно наукового або та практичного використання здобутих результатів.

Висновки краще подати у вигляді послідовно пронумерованих абзаців, кожен з яких має містити окремий логічно завершений висновок чи рекомендацію.

Рекомендації надаються на підставі отриманих висновків і визначають можливості подальшого дослідження проблеми, пропозиції щодо ефективного використання результатів дослідження тощо.

Практична складова:

Мета заняття: поглиблювати та систематизувати розуміння сутності кваліфікаційної роботи магістранта, системи підготовки до неї, а також розуміння загальних вимог до її структурної організації, опису та презентації результатів дослідження.

I. Питання для самоконтролю

1. Дипломна робота магістра – це...
2. Тема дослідження –
3. Головна мета підготовки магістрантом кваліфікаційної роботи:
4. Базові характеристики якісної кваліфікаційної роботи:
5. Вимоги до назви дипломної роботи магістра:
6. У процесі підготовки і захисту дипломної роботи магістра має продемонструвати:
7. Наукова новизна – це критерій, який дає змогу...
8. Практичне значення одержаних результатів:

Питання для обговорення:

1. Соціальний працівник – дослідник. Які професійні якості та компетентності формуються у процесі організації на проведення наукового дослідження?
2. Чому кваліфікаційна робота вважається важливим чинником професійного становлення майбутнього фахівця з соціальної роботи і як це співвідноситься з системою компетентнісної освіти?
3. Чому від правильності формулювання теми і завдань дослідження залежить і кінцевий результат. Визначте характер залежності.
4. Чому наукове дослідження орієнтоване на потребу у вирішенні практичних завдань соціальної роботи на підставі отриманих за допомогою дослідження результатів.

Практичні завдання

5. Сформуйте комплекс характеристик дипломної роботи за визначеною темою і конкретних вимог, які здатні виявити її якісний рівень?
6. Зробіть спробу визначити мету дослідження з конкретної теми за фахом та комплекс конкретних завдань, які здатні її реалізувати. Обґрунтуйте свою позицію.

ТЕМА 9. Представлення результатів наукових досліджень

Мета: формування компетентностей щодо представлення та оформлення результатів досліджень у вигляді тез, статей, доповідей на різних наукових форумах, знання логіки та методики їх підготовки, а також вимог, що визначають їх якість.

Теоретична складова:

1. Робота над статтями та доповідями
2. Методика підготовки доповіді на науковій конференції.

1. Робота над статтями та доповідями

Для майбутнього вченого важливо оволодіти технікою написання статей і підготовки доповідей на конференціях не тільки з точки зору дотримання вимог щодо кількості та рівня публікацій, а й з позицій сприйняття їх слухачами та читачами. Це зобов'язує до певної логіки побудови доповіді чи статті, високої вимогливості до їхніх форми, стилю й мови.

Опублікувати статтю – це означає зробити матеріал надбанням фахівців для використання в їхній роботі. Отже, треба писати просто і зрозуміло. Слід уникати як передчасних публікацій, так і зволікання з публікаціями.

Згідно з листом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2018 за № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти», для якісного академічного письма студенти мають опанувати знання й навички:

- шукати, обирати й оцінювати якість джерел;
- робити нотатки, завжди вказуючи джерело;
- виділяти головні думки в тексті;
- підсумовувати текст та ідеї;
- перефразувати чужі думки своїми словами стисло, детально, без зміни змісту цих думок;
- правильно описувати посилання на джерело;
- правильно цитувати;
- знати про форми академічного плагіату і про шляхи запобігання йому;
- формулювати і чітко висловлювати власні думки;
- знати структуру академічного тексту;
- вміти виокремити текст цитат у власному тексті;
- володіти іноземними мовами, передусім англійською.

Для втілення якісного академічного письма можна виділити такі етапи процесу отримання наукового результату із зазначенням характеру можливої публікації:

1. *Огляд стану проблеми*, виділення завдань дослідження. Після виконання цього етапу можна підготувати й опублікувати оглядову статтю в науковому фаховому журналі.

2. *Постановка завдання дослідження*, вибір методу його розв'язання. Після виконання цього етапу можна подати до фахового журналу статтю, де розкрити актуальність завдання, його фізичну й математичну постановку, а також визначити математичний клас задачі й обґрунтувати запропонований метод розв'язання.
3. *Розробка та інтерпретація методу й алгоритму розв'язання задачі, приклад вирішення задачі*. Успішно подолавши цей етап, магістрант може опублікувати статтю з описанням нового методу й алгоритму розв'язання задачі або викладом відомого методу в термінах розв'язаної задачі, а також аналізом практичного прикладу її розв'язання.
4. *Розробка програмного забезпечення*. Якщо розроблене програмне забезпечення має необхідні якості, притаманні програмному продукту, доцільно оприлюднити опис відповідного пакета прикладних програм або автоматизованої системи у фаховому виданні, підготувати комплект програмної документації, провести маркетингові дослідження (в межах своїх можливостей) для тиражування розробки.
5. *Експеримент*. Після його успішного проведення публікують статтю з висвітленням опису й обговоренням результатів експерименту.
6. *Впровадження*. За його результатами готується оглядова стаття з усього циклу досліджень.

Крім того, результати кожного з етапів дослідження можуть бути оприлюднені на конференціях і семінарах з публікацією тез доповідей або більш повних матеріалів, що є свідченням апробації результатів та пріоритету розробки.

Таким чином, протягом навчання в магістратурі може бути підготовлено мінімум 1-2 публікації, 1-2 тези і матеріали доповідей конференцій. Ця схема є ідеальною моделлю процесу дослідження і вимагати її дотримання від студента важко, але вона може бути критерієм якості його роботи; тільки тоді етап дослідження виконаний глибоко, якісно, коли за його результатами можна підготувати статтю до авторитетного фахового видання.

Готувати статті треба не в останній момент, а заздалегідь, у міру готовності наукових результатів, отриманих при розв'язанні завдань магістерського дослідження.

Слід зазначити, що підготовка статей і доповідей на конференціях є обов'язковими складовими плану навчання в магістратурі.

Висвітливо **методику написання статті** за результатами якогось часткового дослідження. Передусім треба розробити план.

Для статті обсягом сім-вісім машинописних сторінок план, як правило, має бути таким:

- *вступ* – постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями (5-10 рядків);

- *останні дослідження і публікації*, на які спирається автор, виділення нерозв'язаних питань загальної проблеми, якій присвячується дана стаття (зазвичай ця частина статті складає близько 1/3 сторінки), її можна назвати вихідні передумови;
- *формулювання цілей статті* (постановка завдання). Цей розділ особливо важливий, бо з нього читач визначає корисність для себе даної статті. Мета статті впливає з постановки загальної проблеми і огляду раніше виконаних досліджень, тобто має на меті ліквідувати якісь «білі плями» у загальній проблемі (обсяг цієї частини 5-10 рядків);
- *виклад власне матеріалу дослідження* (5-6 сторінок машинописного тексту). Невеликий обсяг вимагає виділення головного у матеріалах дослідження. Іноді можна обмежитися тільки формулюванням мети досліджень, коротким згадуванням про метод розв'язання завдання і викладом отриманих результатів. Якщо на обсяг статті немає суворого обмеження, то доцільно описати методику дослідження повніше;
- на закінчення наводяться *висновки* з даного дослідження і коротко подаються перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Вимоги до усного викладу, презентації

Усний виклад – це повідомлення або виступ перед аудиторією, який представляють на **науковій** нараді, семінарі, конференції, симпозіуми та ін. Час виступу обмежений, тому повідомлення, доповідь, презентація повинні бути стислими та відображати наступні елементи:

- **вступ** (*містить наукову концепцію, покладену в основу наукового дослідження, стислий огляд стану досліджуваної проблеми та обґрунтування актуальності теми дослідження*);
- **мета та завдання дослідження, визначення об'єкта та предмета дослідження, гіпотеза** (*містить основану ідею дослідження*);
- **методи дослідження** (*містить характеристику та обґрунтування методів, які було обрано для вирішення визначених завдань дослідження*);
- **результати дослідження** (*містить основні кількісні результати дослідження, аргументується їх обґрунтованість та достовірність; результати мають бути пояснені у контексті вирішення поставлених завдань*);
- **висновки** (*містить основні висновки з результатів дослідження; висновки мають надати наукову новизну, показати теоретичну та практичну значущість результатів дослідження*);
- **практичне впровадження результатів дослідження** (*містить інформацію про впровадження або випробування чи рекомендацію до подальшого впровадження*);

- **апробація результатів** (містить інформацію про доповіді, які було зроблено на конференціях, симпозиумах тощо, наводяться публікації за результатами дослідження);
- **пропозиції** (містить інформацію про пропозиції щодо вдосконалення об'єкта дослідження та оцінюються перспективи або доцільність подальших досліджень).

Методика підготовки доповіді на науковій конференції.

План доповіді – аналогічний плану статті. Проте специфіка усного мовлення викликає суттєві зміни у формі та змісті. При написанні доповіді треба врахувати, що значна частина матеріалу викладена на плакатах (слайдах). На плакатах зазвичай подають: математичні постановки, метод розв'язання, алгоритми, структуру системи, схему експерименту, виявлені залежності в табличній або графічній формі тощо.

Тому в доповіді викладають коментарі (але не повторення!) до ілюстративного матеріалу. Це дає змогу на 20-30 % скоротити її.

Слід також мати на увазі, що за 10 хвилин людина може прочитати матеріал, розміщений на 4 сторінках машинописного тексту (через два інтервали), тому обсяг доповіді зазвичай є меншим від обсягу статті. Крім того, доповідач повинен реагувати на попередні виступи за темою його доповіді. Полемічний характер доповіді викликає інтерес слухачів і підвищує їхню активність.

Практична складова

Мета: формування компетентностей, зокрема практичних вмінь щодо методики представлення та оформлення результатів досліджень у вигляді тез, статей, доповідей на різних наукових форумах, знання логіки та методики їх підготовки, а також вимог, що визначають їх якість.

Питання для самоконтролю

1. Здатність представити результати власних досліджень передбачає:
2. Етапи процесу опису та представлення результатів досліджень:
3. Академічна доброчесність – це...
4. Умови дотримання академічної доброчесності:
5. Особливості академічного тексту:
6. Наукова стаття – це...
7. Вимоги до наукового повідомлення:
8. Результати експерименту у рамках підготовки наукової статті.

Питання для дискусій:

1. Чому представлення результатів власних досліджень передбачає огляд стану проблеми, визначення рівня її дослідженості?

2. Яка інформація представляє найбільшу цінність при підготовці наукової публікації і чому?
3. У чому полягає принципова відмінність таких видів публікацій як тези і стаття?
4. Що означає вступ при підготовці наукової публікації, які його функції та методика підготовки. Проаналізуйте вступ у межах опублікованої в науковій літературі статті за зазначеними вище критеріями реалізації функцій;

Практичні завдання

1. Виберіть тези наукової конференції за вашим фахом і зробіть їх аналіз з позиції структурної організації тексту. Сформулюйте комплекс ваших оцінних суджень та висновків.
2. Проаналізуйте наукові тези (з літературних джерел) за критеріями методики підготовки наукової інформації цього рівня.
3. Сформулюйте модель наукової статті за проблематикою, що вас цікавить у рамках вашого фаху.

Тексти сформовано з використанням навчальних посібників та конспектів лекцій (Конспект лекцій з дисципліни «Основи наукових досліджень» для студентів напрямку 6.040201 «Соціологія» укладач Глушкова Л.В., Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2016; Білим П. А. Основи наукових досліджень: конспект лекцій для студентів денної та заочної форм навчання освітнього рівня «бакалавр» за спеціальністю 263 – Цивільна безпека / П. А. Білим ; Харків. нац. ун-т. міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 40 с.; Цехмістрова Г.С. - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського Університету туризму, економіки і права.; Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. - 240 с. Тулайдан В.Г. Основи наукових досліджень: навч. посібник. – Ужгород : УжНУ, 2017. 105 с.)

РОЗДІЛ 3

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОМЕТРИЧНИХ ПРОФЕСІЙ

ТЕМА 1. Проектна технологія в контексті компетентнісної освіти, освітніх стандартів учителя-дефектолога

Мета: сформувати загальне уявлення про компетентнісну систему освіти як умову досягнення необхідних освітніх стандартів у процесі професійної підготовки, використання проектних технологій.

Теоретична складова:

1. Освітні стандарти вчителя, формування здатності до проектної діяльності у їх контексті
2. Сутність компетентнісної освіти, її характеристики, критерії якості.

*Перед людиною до розуму три шляхи:
шлях роздумів – це найблагородніший;
шлях наслідування – це найлегший;
шлях власного досвіду – найважчий шлях.
Конфуцій*

1. Освітні стандарти вчителя, формування здатності до проектної діяльності у їх контексті

Освітні стандарти визначаються як загальні орієнтири досягнення цілей професійної підготовки фахівця, це вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувача професійної освіти відповідного рівня. Їх знання забезпечує необхідний рівень усвідомленості професійної підготовки, активності позиції студента.

Співвіднесемо можливості проектної діяльності з реалізацією освітніх стандартів.

У перекладі з латинської «проект» - буквально «кинутий уперед», а у словниках - це «план, замисел, текст чи креслення чогось, що передує його створенню». У чому відмінність проекту від планування будь-якого заходу? Деяка непередбачуваність результату (ніхто не знає, що в нього вийде) ставить людину в роль дослідника, творця, активізує її здібності, а якщо це колективний проект, то стимулює розвиток колективних взаємовідносин. А стосовно школи проект – це взаємна навчально- пізнавальна творча або ігрова діяльність, яка має загальну мету й узгоджені засоби діяльності та спрямована на досягнення загального результату.

Інтегральна компетентність вчителя-дефектолога – здатність розв’язувати складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері спеціальної та інклюзивної освіти в умовах, які постійно змінюються.

СК-2. Здатність розробляти та впроваджувати інноваційні методики і технології корекційно-розвивальної роботи з особами з особливими освітніми потребами (залежно від спеціалізації).

СК-3. Здатність здійснювати діагностико-аналітичну, корекційно-розвивальну, консультативну діяльність з урахуванням особливих освітніх потреб здобувачів.

СК-4. Здатність ефективно взаємодіяти з батьками, колегами, іншими фахівцями у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами на засадах партнерства.

СК-5. Здатність приймати ефективні рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності.

СК-6. Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності, приймати рішення та продовжувати навчання та/або підвищення професійної кваліфікації відповідно до наявних потреб і запитів.

СК-7. Здатність до організації освітнього процесу у спеціальних закладах дошкільної і загальної середньої освіти з використанням сучасних засобів, методів, прийомів, технологій.

СК-8. Здатність до організації процесу навчання, виховання й розвитку дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища.

СК-9. Здатність до організації безпечного і здоров’язбережувального освітнього середовища, у тому числі інклюзивного освітнього середовища.

СК-10. Здатність розробляти і реалізовувати наукові та/або освітні проекти у сфері спеціальної та інклюзивної освіти.

Додатково для освітньо-наукової програми

СК-11. Здатність планувати, організовувати та здійснювати наукові дослідження у сфері спеціальної та інклюзивної освіти

СК-12. Здатність здійснювати педагогічну та/або науково-педагогічну діяльність.

Відповідно до нових стандартів вищої професійної освіти фіксується чітка орієнтованість на формування та розвиток інтегральної, загальноосвітніх та фахових компетентностей. Інтегральна компетентність майбутнього фахівця у сфері спеціальної та інклюзивної освіти визначається як здатність розв’язувати складні спеціалізовані задачі і практичні проблеми спеціальної та інклюзивної освіти у процесі корекційно-педагогічної, діагностико-консультативної, дослідницької та культурно-просвітницької діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування основних теорій і методів дефектології і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Закономірно, що у структурі інтегральної компетентності представлена

дослідницька складова, без якої майбутній фахівець буде спроможний діяти лише у інформаційно-репродуктивному форматі. Ситуація ускладнюється у зв'язку з тим, що спеціальна та інклюзивна освіта характеризується комплікативними та конфліктогенними освітніми, соціальними ситуаціями, які потребують їх глибокого аналізу та прийняття унікальних рішень, які часто виходять за рамки традиційних алгоритмів дій.

2. Компетентнісний підхід в освіті: актуальні проблеми, пріоритети розвитку

Важливо розуміти сутність компетентнісної освіти, її характеристики, критерії якості. Як зазначається у національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2022-2032 роки, одним із ключових напрямів державної освітньої політики має стати: дотримання підходів до студентоцентрованого навчання в організації освітнього процесу, постійне підвищення якості освіти відповідно до стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти; модернізація структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтація змісту освіти на цілі сталого розвитку. (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2022-2032 роки).

Незважаючи на те, що у державі фіксується тенденція до прийняття компетентнісного підходу в освіті як об'єктивно заданого, що обумовлюється необхідністю реагувати на сучасні соціально-економічні виклики, забезпечувати конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, мають місце значні проблеми щодо логіки та методики його практичної імплементації. У цьому контексті найбільш актуальними, є проблеми, пов'язані з:

- розумінням сутності компетентнісної освіти, компетентності, яка визначає здатність педагога (студента) її адаптувати до конкретного педагогічного процесу з визначеною цільовою, змістовою спрямованістю, до конкретної навчальної дисципліни;

- чітким уявленням про параметри, критерії, показники, діагностичні методики що визначають здатність за базовими ознаками ідентифікувати цей рівень освітньої діяльності в практиці організації педагогічного процесу (власної у тому числі);

- необхідним рівнем сформованості когнітивної, аналітико-рефлексійної, проектувальної діяльності педагога (студента), в рамках якої актуалізуються механізми трансформації нововведень (змісту, технологій діяльності, моделей поведінки та і.), на основі «Я-концепції», зберігаючи та культивуючи особистісну орієнтованість процесу;

- чіткою спрямованістю на самоактуалізацію у контексті професійного становлення, перманентного особистісного, професійного саморозвитку упродовж життя, здатність до ефективної професійної самоосвіти.

Однією з найбільш суттєвих проблем, що спричиняють гальмівну дію на практичну імплементацію принципів та технологій компетентної освіти є неадекватне вивчення, осмислення її теоретико-практичних основ.

Найбільш типові проблеми:

1. Переважна більшість форм та методів роботи щодо підготовки педагогів до реалізації компетентної системи освіти є інформаційно-повідомлювальні, інформаційно-репродуктивні. Йдеться про традиційні підходи до «опрацювання» концепції «Нової української школи», «Закону про освіту» та ін., результатом яких є з'ясування змін, які вводяться в систему, а не сутнісне, змістове, процесуальне розуміння нової моделі освіти, засад її практичної реалізації. Так, на питання: «Чи опрацьовували ви нові документи про освіту?», 89% респондентів відповіли ствердно. На питання, чи поділяєте ви підхід, за яким вводиться 10 ключових компетентностей як результат освітньої діяльності школяра?», лише 12% педагогів зреагували схвально. Однак, у процесі інтерпретації сутності окремих компетентностей та бачення реальних підходів до їх практичної реалізації, лише 6% педагогів були близькі до ґрунтовної відповіді, виявляючи готовність до компетентного рівня освітньої діяльності.

2. Переважна більшість педагогів займають пасивну позицію очікування (67%), (сподіваючись на масову практику: я як і усі, чекаючи відповідних вказівок «зверху» та ін.). Щодо самоосвітньої діяльності, то вона у них більшою мірою стосується поповнення фахових знань, і значно менше – оволодіння інноваційними технологіями навчальної діяльності (рудимент класичної освіти).

3. Педагоги асоціюють оволодіння основами компетентної освіти не з поповненням теоретичних знань з освітньої діяльності (педагогіка, психологія, методики) (11%), а з ознайомленням з передовим досвідом вчителів-новаторів, який можна «перенести» на власну практику (72%).

4. Отож, учителі не достатньою мірою готові до «переосмислення» сутності освітньої діяльності на теоретичному рівні, сподіваючись на «швидкі процеси», в яких будуть в основному актуалізовані механізми наслідування, роботи за «зразком».

Теоретичні позиції системи компетентної освіти, які є спільними для всіх освітніх систем і містять високий потенціал для взаємодії, співпраці, забезпечення цілеспрямованого поступу у рамках цілісного освітнього простору не лише освітнього закладу, а і регіону, держави в цілому.

Теоретичні основи компетентної освіти стосуються, насамперед, усвідомлення її цільової спрямованості, соціально-економічної обумовленості, розуміння сутності, базових характеристик, структурної організації, системного бачення теоретичних засад, на основі яких проектується адекватне змістово-технологічне забезпечення і які слугують підґрунтям практичної реалізації концепції компетентної освіти.

Основні ідеї компетентного підходу:

– компетентність об'єднує в собі інтелектуальну та навичкову складові освіти;

– поняття «компетентність» складають когнітивний, операційно-технологічний, мотиваційний, етичний, соціальний і поведінковий компоненти, а також результати навчання (знання та вміння), система ціннісних орієнтацій, звички тощо;

– компетентність означає здатність мобілізувати отримані знання, вміння, досвід і способи поведінки в умовах конкретної ситуації, конкретної діяльності;

– у поняття «компетентність» закладено ідеологію інтерпретації змісту освіти, що формується «від результату» («стандарту на виході»);

– компетентнісний підхід включає в себе ідентифікації основних умінь;

– компетентності формуються в процесі навчання не лише в школі (в тому числі і вищій), але й під впливом оточуючого середовища, тобто в межах формальної, неформальної та позаформальної освіти;

– компетентнісний підхід виник із потреби в адаптації людини до змін, які постійно виникають у виробництві та суспільстві.

Традиційна освіта орієнтована на навички, коли критерії визначені сектором освіти; і компетентнісно-орієнтована освіта, коли навчальні цілі, закріплені в стандартах, сформовані ринком праці

Мета компетентнісної освіти свідчить про сутнісну, змістово-технологічну зміну освітньої діяльності, фактично про зміну освітньої формули, тобто її підпорядкованості реалізації принципово інших функцій.

Йдеться про освіту не як спеціально організований навчально-виховний процес, запланований у рамках реалізації освітніх програм з визначеного блоку навчальних дисциплін, спеціально організованої системи виховної роботи, а про освіту як ціннісний, змістовий, технологічний супровід особистості у процесі її інтеграції в соціокультурний простір, вироблення алгоритмів самореалізації в реаліях економічного розвитку, що має тенденцію до постійних змін.

Головні компетентності стосуються здатності до сприймання явищ, процесів, подій, ситуацій інтегровано у комплексі всіх їх складових, з одного боку, визнаючи правомірність неоднозначності їх трактування, з іншого – здатності визначити свою позицію на основі порівняльного аналізу різних точок зору на проблему, і що головне – сформованої «Я-концепції», наявного, особистісно означеного досвіду інтерпретації інформації.

Здатність до такого рівня осмислення інформації дає можливість кожному окремо взятій ситуації (професійну, освітню, соціальну, життєву) сприймати у контексті базових характеристик, зробивши експрес-аналіз, виробивши алгоритм її вирішення, інтегруючи раніше засвоєні стандартизовані, тобто найбільш типові схеми, максимально врахувавши особливості конкретної ситуації, а також наявного досвіду моделювання процесу, наприклад, нівелювання конфліктної ситуації.

Практично всі підходи до структурування компетентностей містять блок, який відповідає за здатність людини до діалогу та співпраці, ефективної командної роботи, інтерактивної діяльності, конструктивної взаємодії зі всіма її суб'єктами, яка неодмінно супроводжується прийняттям інших людей як носіїв різних поглядів і культур, здатністю до емпатії, аналітико-рефлексивної діяльності загалом.

Компетентнісний підхід у педагогічній освіті ґрунтується на міждисциплінарних, інтегрованих вимогах до результату освітнього процесу, який надає йому цілеспрямованості, діагностичності, особистісної орієнтованості. Саме необхідність придати системі професійної підготовки та професійного розвитку вчителя більшої прагматичності, практико орієнтованості, здатності адаптуватися до реальних умов професії, готовності вирішувати ті чи інші проблеми у ситуаціях (навчальних, життєвих, професійних), які постійно змінюються, спонукає до застосування компетентнісного підходу в освіті.

Загальне розуміння означеного підходу дає трактування концепції компетентності як феномену (англ. *concept of competence*), концепції формування та розвитку професійно-педагогічної компетентності вчителя.

Компетенція – здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах — ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях

Визначається три основні групи компетентностей:

1) компетентності, що належать до особистості як суб'єкта життєдіяльності (здоров'язбереження, ціннісно-смилова орієнтація у світі, розширення знань);

2) компетентності, що належать до взаємодії людини з іншими (вирішення конфліктів, співробітництво, толерантність, спілкування);

3) компетентності, що належать до діяльності людини та проявляються в усіх її типах та формах (постановка та вирішення пізнавальних завдань, нестандартні рішення, засоби діяльності).

Означений підхід свідчить про те, що не можна сподіватися на високий рівень компетентності людини у будь-якій сфері діяльності, якщо її формувати обособлено, центруючись на предметі діяльності. У такий спосіб можна сформувати спеціаліста, готового до роботи за визначеними схемами та стандартами, виконавця, що працює за уніфікованими прописаними алгоритмами (наприклад, модель інформаційно-репродуктивної освіти). Професійна, фахова компетентність може формуватися лише за умови інтеграції особистісного та професійного, забезпечуючи, з одного боку, особистісну орієнтованість діяльності, з іншого – діяльність стає основою особистісної само актуалізації, самореалізації. Важливим у цьому плані є середовище як контент діяльності, в якому об'єктивуються основи взаємодії та взаємовідносин з іншими людьми, визначаючи не лише ефективність

спільного процесу, а і позитивну атмосферу, загальний настрій діяльності, психоемоційний стан його учасників, інтегрально – культуру соціального мікросередовища.

Компетентності також можна структурувати за базовими характеристиками:

- когнітивний (володіння знанням змісту компетентності),
- мотиваційний (здатність до прояву компетентності),
- поведінковий (досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях),
- емоційний (емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності),
- ціннісно-смісловий (відношення до змісту компетентності та об'єкта її застосування).

Не вдаючись до конкретизації складових компетентності, зрозуміло, що вона є складним утворенням, яке може формуватися виключно на особистісно орієнтованій основі, забезпечуючи кореляцію особистісних та професійних (діяльнісних) цінностей, устремлінь, пріоритетів розвитку, інтегрально – визначає ставлення до діяльності як особистісно значущої, основи самореалізації. А це означає, що формуючи професійну компетентність педагога, всі складові кожної компетентності повинні не запам'ятовуватися сприйматися як об'єктивно визначені, однакові для всіх (наприклад, зафіксовані у підручниках), а осмислюватися через призму власних цінностей, наявного досвіду їх інтерпретації. В результаті, мотивація щодо розвитку професійної компетентності буде формуватися, корелюючи з особистими мотивами самореалізації, формування власного життєвого простору. Поведінковий компонент буде супроводжуватися пошуком моделі діяльності, яка співвідноситься зі своїм досвідом, алгоритмами пошуку моделей поведінки, адекватних ситуації. Емоційно-вольова сфера діяльності також стане предметом аналізу та цілеспрямованого формування на особистісно орієнтованій основі.

Практична складова:

Питання для обговорення:

1. Освітні стандарти вчителя-дефектолога, формування здатності до проектної діяльності у їх контексті
2. Сутність компетентнісної освіти, її характеристики, критерії якості.
3. Порівняння компетентнісної та інформаційно-репродуктивної освіти на прикладі професійної діяльності вчителя-дефектолога.

Завдання:

1. Як розумієте сутність компетентнісної освіти. В чому вбачаєте основні функції освітніх стандартів вчителя-дефектолога
2. Проаналізуйте компетентності за їх структурою, базовими характеристиками:
  - когнітивний (володіння знанням змісту компетентності),
  - мотиваційний (здатність до прояву компетентності),
  - поведінковий (досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях),
  - емоційний (емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності),
  - ціннісно-смысловий (відношення до змісту компетентності та об'єкта її застосування).

Доведіть, що проектні технології мають реалізуватися в системі компетентнісної освіти

3. Головні критерії компетентнісного підходу у підготовці освітніх проектів

4. Проаналізуйте проект, з позиції реалізації основ компетентнісної освіти

Назва проекту: Цей проект може мати різні назви: «Моє місто», «Моє село», «Слобожанщина» або назва будь-якого регіону країни в залежності від того, який населений пункт або регіон досліджується.

Організатори: прізвище, ім'я, по батькові організаторів проекту.

Предмети: інформатика, історія рідного краю, географія, біологія, економіка, екологія, українська мова.

Мета проекту: формування загально-навчальних інтелектуальних навичок роботи з інформацією, пошук інформації для формування власної позиції, її аргументування; визначення проблеми і способів її вирішення, виховання почуття патріотизму.

Анотація: Проект – це, по-перше, дослідницька діяльність підростаючого покоління, по-друге, вивчення і пропаганда історії свого міста, села, краю, по-третє, поштовх до вивчення інформаційних технологій.

Вік школярів, які беруть участь в проекті: всі вікові категорії школярів.

Вихідний продукт діяльності учнів: Internet-сайт.

Устаткування і програмне забезпечення: комп'ютер, підключений до мережі Internet, друкарська продукція (книги, карти, матеріали глобальної мережі), фотоапарат, сканер, диктофон.

Термін проведення проекту: ... листопада 202...р.– ... грудня 202...р.

Типологія проекту:

- За домінуючою у проекті діяльністю — дослідницький.
- За наочно-змістовною галуззю — міжпредметний.
- За характером координації проекту — з відкритою, явною координацією.

- За характером контактів — внутрішній.
- За кількістю учасників — груповий.
- За тривалістю виконання — довгостроковий.

Мотивацією роботи в такому проекті може бути відсутність інформації в мережі Internet про населений пункт – місце проживання учнів.

Цікаво, що створення цього проектного продукту передбачає елемент профорієнтації - діти отримують поняття про роботу журналіста: проектна робота потребує вміння готуватися до інтерв'ю і брати інтерв'ю. Дуже часто відсутність документів в архіві (згорів під час Другої світової війни або звичайної пожежі) змушує дослідників звертатися до свідків подій, до сімейних архівів. Безпосередня робота з людьми старшого віку, необхідність формулювати запитання згідно з метою дослідження, аналіз суперечливих свідчень – користь від цих видів роботи важко переоцінити.

ТЕМА 2. Проектні технології: історичні передумови, теоретичні засади

Мета: забезпечити розуміння особливостей становлення проектних технологій в системі освітньої діяльності, історичні передумови, які спричинили їх появу; сформулювати комплексне уявлення про теоретичні засади проектних технологій як основи та дієвого інструменту їх аналізування та самостійного створення.

Теоретична складова:

1. З історії розвитку проектних технологій
2. Теоретичні основи проектних технологій

1. З історії розвитку проектних технологій, методу проектів

Початок розробки та дослідження методу проектів відноситься до кінця XIX століття в США. Дидактичні основи його впровадження розробили та обґрунтували американські педагоги Дж. Дьюї та його послідовники – В. Х.Кіппатрик, Е. Коллінгс, Е. Паркхерст. Проте бракує наукових досліджень з цієї проблеми, оскільки наявний матеріал є самоописом окремих шкіл, які не були об'єктами незалежного спостереження.

Метод проектів цілком відповідав популярній на той час філософії прагматизму. Характерною ознакою якої є те, що за критерієм істини вважається практична вартість певної думки. Дж. Дьюї називав головним завданням інтелектуального виховання дитини розвиток рефлексивного мислення. На його погляд, головний засіб розвитку мислення учнів – не засвоєння знань як таких, а вирішення проблем, які міцно пов'язані з потребами життя. Шкільне навчання слід починати з діяльності учнів, яка має соціальну значущість, і лише на цій основі підводити їх до теоретичного осмислення матеріалу, до пізнання природи речей. За істинну освіту Дж. Дьюї

вважав усе цінне, винесене й пережите з «діяння». Учений зазначав, що «з точки зору дитини, найбільший недолік школи полягає в неможливості для неї вільно, повною мірою застосувати досвід, який був набутий поза школою; і навпаки: вона нездатна застосувати у повсякденному житті те, чого навчилась у школі. У цьому полягає відірваність школи від життя». В основі навчального процесу, на думку Дьюї, має бути трудова діяльність, виконуючи яку дитина звикає до подолання перешкод, розвиває свою здатність до творчості, терпіння, наполегливість, енергійність, допитливість. Американський педагог бачив нову школу такою, де панувала б справжня самодіяльність та індивідуальність. «Нова школа, центральне місце в якій посідає робота, збагачує дитину дійсно цінним пізнанням, цінною теорією... Тут знання виростають із живого досвіду роботи».

Водночас, практичні заняття в школі мали за мету не лише розвинути технічні навички, а й сконцентрувати навколо них наукові заняття, які забезпечували б учнів знаннями з історії, географії, фізики, хімії тощо. Наприклад, з ткацькою роботою поєднувалося вивчення волокна, поняття про різні географічні широти та умови, в яких вирощується сировина, про великі центри промисловості й торгівлі, про фізичні засоби, якими користуються в процесі виробництва.

З метою практичної перевірки власної теорії на початку ХХ століття Дж. Дьюї заснував при університеті в Чикаго «елементарну школу» — лабораторію для майбутніх педагогів. У результаті філософсько-педагогічних пошуків ученого була розроблена модель навчального процесу з такими характерними ознаками:

- реальність навчального матеріалу (вивчаються ті речі, які мають практичне значення для дитини);
  - цілісність (об'єднання в пізнавальній діяльності фізичних, розумових, емоційно-вольових сил дитини);
  - діяльнісний підхід у навчанні (введення в навчальні програми проектів);
- проблемність у навчанні як обов'язкова умова розвитку самостійного та критичного мислення;
  - ігрова діяльність як важливий засіб виховання учнів;
  - уява й інтерес як найважливіші фактори навчання та виховання.

Таким чином, педагогічні погляди Дьюї можна розглядати як теоретичне підґрунтя методу проектів, обґрунтування якого здійснив професор педагогічного коледжу при Колумбійському університеті Вільям Хірд Кілпатрик. Йому належить перша спроба опису нової теорії в статті «Метод проектів» (1918 р.), опублікованій у журналі американської шкільної педагогіки. Оскільки В. Х. Кілпатрик дотримувався теорії радикальної дитиноцентристської освіти, акцент у статті ставився на зорієнтованість нового методу на діяльність та інтереси учнів. Метод проектів цей дослідник визначає як цільовий акт, як діяльність від «усього серця», що за визначеною

метою відбувається в певних суспільних умовах. Діти в процесі навчальної діяльності планують і виконують конкретні практичні завдання, у тому числі й навчальні.

2. Теоретичні основи проектних технологій

В українській педагогічній практиці явище проекту з'явилося в останнє десятиліття у результаті діяльності міжнародних організацій, які розробляли й поширювали освітні проекти. Однак набутий за цей час вітчизняний досвід проектної форми організації освітнього середовища не став предметом вивчення та узагальнення на науково-теоретичному рівні і не отримав поширення на практиці. Саме тому тема впровадження методу проектів в корекційно-педагогічний процес допоміжної школи-інтернату є актуальною, проблемною і цікавою, для сучасних педагогів-дефектологів, які намагаються зацікавити своїм предметом учнів, виховувати в них активну життєву позицію, формувати в них життєво важливі компетентності.

Педагогічний термін «метод проектів» утворений шляхом синтезу двох окремих понять: «метод» і «проект», які в поєднанні в одному терміні набувають специфічного змісту та призначення.

Так, поняття «метод» (від грец. «методос» – шлях дослідження чи пізнання) визначається як:

- спосіб пізнання явищ природи та суспільства (С. Коберник);
- шлях, спосіб просування до істини, до очікуваного результату;
- спосіб організації практичного та теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями об'єкта, який розглядається;
- система послідовних дій людини, яка спрямована на досягнення результату, що відповідає поставленій меті (О. Чечель).

О. Пехота вважає, що проект – практика особистісно-орієнтованого навчання у процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів. Вона зазначає, що у свідомості учня це має такий вигляд: «Все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені треба і де я можу ці знання застосувати». Для педагога – це прагнення знайти розумний баланс між академічними знаннями, уміннями та навичками [Освітні технології/ О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.: [навч.-метод. посібник] /За ред. О.М. Пехоти. – ІС: Вид-во А.С.К., 2003.– 255 с.]

Під навчальним проектом Є.С. Полат розуміє – об'єднану навчально-пізнавальну творчу діяльність учнів-партнерів, організовану на основі комп'ютерних телекомунікацій, які мають спільну проблему, мету, узгоджені методи, способи діяльності, спрямовані на досягнення загального результату сумісної діяльності. Він наводить таку типологію проектних робіт:

за домінуючим видом діяльності: дослідження, творчі, рольово-ігрові, інформаційні, практично-орієнтовані проекти;

за предметно-змістовою галуззю:

монопроекти та межпредметні проекти;

за характером координації проекту: з відкритою, явною, прихованою координацією;

за характером контактів:

внутрішні, регіональні, міжнародні;

за кількістю учасників проекту:

особистісні, парні, групові;

за довготривалістю: короткострокові та довгострокові ⁶.

Метод проектів - це освітня технологія, націлена на придбання учнями нових знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою, формування в них специфічних умінь і навичок за допомогою системної організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку. Якщо добре вчитатися в дане визначення методу проектів, стане зрозумілим, що нічого нового – тільки те що ми робимо зібрано до купи і вишикуване в чітку систему роботи, **яка має на меті:**

- активізацію пізнавальної діяльності;
- формування навчальної компетентності, що відповідає основним принципам концепції безперервної самоосвіти;
- формування специфічних умінь і навичок загальнонавчального й комунікативного характеру.

Проекти бувають:

- індивідуальні або групові;
- монопредметні й міжпредметні;
- короткострокові (міні-проекти), середньострокові й довгострокові;
- інформаційні, дослідницькі, творчі, практико-орієнтовані.

Умовами успішного здійснення проектної технології є:

- умотивованість учителів на дану технологію;
- умотивованість учнів на участь у проекті;
- навчання учнів умінням дослідницької діяльності;
- розкриття суті дослідження як форми пізнання (проблема, мета, гіпотеза, завдання, методи дослідження, уміння планувати проведення дослідження);
- організація зустрічі груп по обміну думками про хід роботи над проектом (при великих проектах).
- визначення критеріїв оцінки результатів роботи над проектом;

Під проектом у більш широкому сенсі розуміється обґрунтована, спланована та усвідомлена діяльність, спрямована на формування у школярів певної системи інтелектуальних і практичних умінь. У вужчому розумінні - проектна діяльність розглядається як спільна навчально-пізнавальна, творча або ігрова діяльність, що має спільну мету, узгоджені методи, способи діяльності, спрямовані на досягнення освітнього результату.

---

⁶ Полат Е. Что такое проект? / Полат Е., Петрова И., Бухаркина М., Моисеева М. // Відкритий урок. 2004. №5–6. С 10–17.

Тобто проект - це «шість П».

Схема. «Шість П» проекту

Проектна діяльність виступає однією з основних структурних одиниць процесу навчання, вона сприяє:

- забезпеченню цілісності педагогічного процесу, здійсненню в єдності різнобічного розвитку, навчання і виховання учнів;
- розвитку пізнавальних і творчих здібностей, активності й організованості, самостійності та цілеспрямованості учнів;
- формуванню проектного світогляду і мислення, здобуттю узагальнених предметних і міжпредметних знань та вмінь;
- адаптації до сучасних соціально-економічних умов життя;
- формуванню пізнавальних мотивів навчання, оскільки учні бачать кінцевий результат своєї діяльності, який підвищує їхню самооцінку, викликає бажання вчитися і вдосконалювати свої знання, вміння та особистісні якості.

Використання в освітньому процесі проектної діяльності забезпечує:

- результат позитивної педагогіки: бачити в дитині лише позитивне і добре - у стосунках, у поведінці, у процесі роботи;
- результат активної педагогіки: зробити учня творцем своєї власної освіти;
  - повагу вчителя до дитини: кожен учень/учениця унікальні.

З погляду вчителя навчальний проект – це дидактичний засіб, що вчить проектуванню, тобто цілеспрямованій діяльності зі знаходження способу вирішення проблеми шляхом розв’язання завдань, що впливають з цієї проблеми.

З погляду учня проект – це можливість робити щось цікаве самостійно, в групі або самому, максимально використовуючи свої можливості; це діяльність, що дозволяє проявити себе, спробувати свої сили, докласти свої знання, принести користь і показати публічно досягнутий результат; вона спрямована на вирішення цікавої проблеми, визначеної самими учнями у вигляді мети і завдання, а результат цієї діяльності - знайдений спосіб розв’язання проблеми - має практичний характер, і, що досить важливо, цікавий і значимий для самих відкривачів.

Навчальні проекти мають на меті:

- підвищити/розвинути таланти та здібності учнів;

- зміцнити шкільні/сімейні стосунки між людьми;
- учитися розуміти, що жити краще разом;
- сформувати зв'язок між школою й майбутнім дорослим життям учнів;
- допомогти учням реалізувати себе, відкритися для світу;
- враховувати індивідуальність, неповторність, унікальність кожного.

На сучасному етапі поняття «проектна діяльність» у педагогіці розглядається у двох аспектах:

- у контексті педагогічного проектування як процес розроблення окремими педагогами або колективами вчителів цілей і конструктивних схем їх досягнення, теоретичних моделей – навчально-виховних програм і методик їх застосування;
- як проектна діяльність учнів — складова навчальної діяльності, якій притаманні лише деякі риси професійної педагогічної діяльності.

За своєю суттю проектну діяльність учнів розуміємо як засіб їхнього навчання та виховання.

Аналіз прикладу використання проектної технології з позиції коректності реалізації її теоретичних основ.

Проект «Краса навколо нас»

Тип проекту: комбінований, інформаційно-пошуковий, практично орієнтований.

Термін дії: середньо тривалий.

Складові проекту:

1. «Чорнобривець». 2. «Волошка» 3. «Ромашка» 4. «Калина» 5. «Мак» 6. «Барвінок»

Учасники проекту:

Автор і керівник:

Люшненко Таміла Олександрівна, вихователь ГПД ЖНВКСТ № 59

Координаційна рада: Кондратюк Лідія Славетіївна, вчитель музики; Панікаревич Світлана Леонідівна, викладач ритміки, учні 2 класу та їх батьки.

1. Підготовчий етап.

- Оголошення конкурсу «Парад костюмів».
- Вибір теми, постановка мети проекту.
- Збір матеріалу для оформлення виставки квітів і композицій.
- Формування проектних груп, розподіл обов'язків:

Група 1. «Чорнобривець» (сім'я Точигіних);

Група 2. «Ромашка» (сім'я Рибчинських);

Група 3. «Калина» (сім'я Сладів);

Група 4. «Мак» (сім'я Бондарів);

Група 5. «Барвінок» (сім'я Умінських);

Група 6. «Волошка» (сім'я Лашевичів, Пархомців, Неньків, Полянських)

- інсценізація легенди про волошку.

2. Планування.

- Опрацювання джерел для збору інформації.
- Вибір форми представлення роботи над проектом.
- Фіксування процесу роботи над проектом: оформлення папок.

- Оформлення виставки квітів і композицій.
- 3. Практично - виконавчий етап.
  - Збір інформації в класній бібліотеці, інтернеті.
  - Спілкування з вчителями з проблемних питань.
  - Аналіз зібраної інформації.
  - 4. Підсумковий етап.
  - Обговорення форм презентації проекту.

Мета:

- ознайомити учнів з символікою квітів, їх особливостями; сприяти вихованню у дітей любові до краси навколишнього світу; виховувати екологічну свідомість і екологічну культуру у школярів;

-показати унікальність і багатогранність природи рідного краю; формувати бережливе ставлення до квітів, прищеплювати любов до природи; розвивати допитливість, наполегливість, вміння працювати з довідковою літературою; розвивати вміння співпрацювати один з одним, прищеплювати інтерес до пошукової роботи; виховувати відповідальність, здатність до самоорганізації.

Очікувані результати.

1. Розвиток індивідуальних творчих сил та здібностей учнів, їх самореалізація.

2. Розв'язання поставленої проблеми і досягнення хорошого результату.

3. Уміння отримувати інформацію з різних джерел та аналізувати її, застосовувати її для самовдосконалення.

- Підготовка художніх номерів.
- Виготовлення декорацій до свята.
- Результати роботи груп.
- Заключний етап
- Презентація проекту
- Проведення свята « Свято квітів»

Результати проведених навчальних проектів показали, що розумово відсталі діти з цікавістю беруть участь в проектній діяльності, різко підвищується пізнавальна активність дітей, виникає бажання бути кращим, знати більше за інших, допомогти слабшому тощо. Все це сприяє підвищенню рівня навчальних досягнень, саме тому по закінченню проекту майже у 70% дітей оцінки за тему на достатньому і середньому рівнях.

Проаналізувавши роботу щодо впровадження проектних технологій в корекційно-педагогічний процес можна зробити висновок, що участь в навчально-виховних проектах сприяє підвищенню якості соціально – адаптаційної підготовки до самостійної життєдіяльності, формуванню важливих для самостійного життя у суспільстві психофізичних якостей, загальнолюдських і національних цінностей, переорієнтація навчально – виховного процесу на особистість дитини. Тому слід продовжувати впровадження методу проектів в корекційно-педагогічний процес.

Практична складова:

Питання для обговорення.

1. Суть та види освітніх проєктів, їх характеристика
2. Стадії роботи над навчальним проєктом, етапи організації проєкту

Що означає формулювання провідної проблеми та дидактичної мети в рамках виконання навчального проєкту?

Проаналізуйте соціалізуючі функції проєктної діяльності школярів:

- сприяти виробленню власного погляду на події;
- сприяти усвідомленню учнями значення спільних зусиль, роботи в команді;
- сприяти застосуванню особистого досвіду учнів та узгодження його зі змістом проєкту;
- стимулювати учнів до самооцінювальної діяльності;
- вчити організовувати інших.
- Продемонструйте на прикладі варіант реалізації однієї з них.

Завдання:

1. Дайте характеристику рольових ігор і використайте їх у формі навчального проєкту. Розробіть проєкт з конкретної теми. Орієнтовні теми: «Школа 100 років тому», «Старовинні весняні свята українців», «Вчимося працювати в команді», «Раптом трапиться пожежа», «Познайомимо зі школою майбутніх першокласників» тощо;

2. В чому логіка роботи над навчальним проєктом, етапи його організації. Охарактеризуйте особливості I етапу організації проєкту, зокрема вибору виду й теми проєкту, формулювання провідної проблеми та дидактичної мети. Продемонструйте на прикладі. Чому важливо, щоб учні самі запропонували тему проєкту? Проаналізуйте досвід вчителя-дефектолога: вивчаючи тему «Складові їжі» з навчального курсу «Основи здоров'я», в учнів може виникнути питання: «Цукор приносить більше шкоди (псування зубів, ожиріння) чи користі (додаткова енергія для організму)?». Щоб вирішити цю проблему, вчитель пропонує виконати проєкт «Цукор — друг чи ворог?» Таке формулювання теми, насамперед, зацікавить учнів, оскільки вони не байдужі до солодощів; потім змусить замислитись над правильністю однозначної відповіді; можливо, проблема спричинить суперечку серед дітей і викличе бажання колективно її дослідити.

3. У чому суть формування робочих груп/команд для проєктної діяльності школярів? Які умови забезпечення їх ефективності?

4. Означте особливості планування діяльності учнів у проєкті «Вода – основа життя»

ТЕМА 3. Метод проектів та його використання у навчанні дітей з особливими освітніми потребами

Мета: забезпечити розуміння особливостей проектної діяльності у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, основ реалізації їх пізнавальних, соціальних, корекційних функцій у процесі організації освітньої діяльності.

Теоретична складова:

1. Метод проектів у контексті створення варіативних освітніх програм, реалізації їх корекційної функції
2. Проектна діяльність як спосіб пізнання школярем свого «Я», формування вміння встановлювати правильні стосунки з іншими людьми, досягнення соціально важливої позиції суб'єкта діяльності.
3. Типи освітніх проектів, особливості їх використання у процесі навчання дітей з особливими потребами

1. Метод проектів у контексті створення варіативних освітніх програм, реалізації їх корекційної функції

На думку дослідників та педагогів-практиків **навчання на основі проекту передбачає наступне:**

- учні застосовують знання та навички для вирішення реалістичних проблем у реальному світі;
- підвищується рівень відповідальності учня за виконаний обсяг роботи;
- вчителі виконують ролі тренерів та фасилітаторів дослідження, проводять рефлексії;
- часто учні працюють в парах або групах.

Такий формат навчання передбачає залучення учнів до систематизації та набування знань, створення власних продуктів. Він розвиває навички критичного мислення, співпраці, спілкування, міркування, синтезу та стійкості в умовах обмеженого часу та визначеної мети

Проблема корекційної допомоги дітям з труднощами в навчанні не перестає бути актуальною завдяки збільшенню їх кількості. Без спеціальних педагогічних заходів діти з особливими освітніми потребами не можуть засвоїти навчальну програму. Насамперед це пов'язано з несформованістю учбово-пізнавальної діяльності у дітей, порушеннями позаінтелектуальних компонентів учбово-пізнавальної діяльності, працездатності, рівня довільної регуляції поведінки, мотивації.

Державні стандарти спеціальної освіти відкривають широкі можливості для **створення варіативних програм**, впровадження інновацій та нових

технологій, спрямовані на створення оптимальних умов для самовизначення кожного учня відповідно до його пізнавальних можливостей.

Тому не перестають бути актуальними запитання, які задають собі педагоги мало не щодень:

- Чи хочуть наші діти вчитися?
- Що потрібно зробити, щоб старанність учнів зросла?
- Що ми маємо на увазі, коли говоримо, що готуємо дитину до життя, коли вона вже давно живе у цьому світі?

На ці питання дає відповіді сучасне прогресивне розуміння освіти та її місії – навчити людей бачити майбутнє, допомогти їм змінювати, перетворювати його, виходячи з потреб та інтересів людства, особистості. Однак, реалізація цієї місії в межах традиційної, нормативної педагогічної діяльності є дуже проблематичною. Це зумовлює зростання інтересу до педагогічних інновацій.

Виходимо з того, що найважливіші компетентності сьогодення: здатність брати на себе відповідальність; приймати рішення; урегульовувати конфлікти ненасильницьким шляхом; оцінювати і аналізувати соціальні звички, пов'язані зі здоров'ям, оточуючим середовищем і робити свій вибір; володіти усним та писемним спілкуванням; здатність здобувати знання протягом життя.

Усі ці компетентності є соціально орієнтованими і актуальними для дітей з різними освітніми можливостями. Саме проекти дають змогу диференціювати освітній процес, максимально врахувати потреби та можливості різних дітей, у тому числі з різним рівнем інтелектуального розвитку.

2. Проектна діяльність як спосіб/формат пізнання школярем свого «Я», формування вміння встановлювати правильні стосунки з іншими людьми, досягнення соціально важливої позиції суб'єкта діяльності.

Найкраще дитина проявляє себе в діяльності. І чим вона активніша, тим багатогранніше розкривається особистість, формуються соціальні компетентності. Саме тому в роботу педагогічного та учнівського колективів започатковано проектну діяльність. Проектна технологія дає можливість активізувати особистісний потенціал кожної дитини, стимулювати учнів до створення певних проблем та пошуку шляхів їх вирішення, створення педагогом таких умов навчально-виховного процесу, результатом якого є індивідуальний досвід діяльності учня. Робота над проектом : формує комунікативні навички, досвід спілкування, розвиває пізнавальні інтереси та творчі здібності учнів; сприяє систематизації та інтеграції знань.

Навчально-виховний та корекційний процеси повинні передбачати інтеграцію різних видів діяльності, підвищення активності позиції учня, його здатності до прийняття самостійних рішень.

Це означає потребу у пізнанні школярем свого «Я», формуванні вміння встановлювати правильні стосунки з іншими людьми, досягненні соціально важливої позиції суб'єкта діяльності.

Останнім часом в окремих масових і спеціальних школах розпочалася робота по заміні традиційної предметної системи інтегративною.

Слід зауважити, що концепція уроку в спеціальній школі будується на гуманістичному підході до учнів. Дитина з обмеженими можливостями розвитку потребує особливої уваги. Вона болісно переживає відчуженість, байдужість, найменші прояви неувважності до себе з боку близьких (дітей, дорослих, рідних та інших осіб). Дитина потребує чуйності, ласки, доброго слова.

Шалва Амонашвілі стверджує, що дитина – це чудо, і їй потрібні педагоги - чарівники, розкривають безліч різноманітних і багатобарвних задатків, здібностей, схованих у її внутрішньому світі.

Мотивація активності на оволодіння знаннями, вміннями та навичками на початковому етапі навчання залежить від задоволення утилітарних потреб (гарні оцінки, похвала вчителя, певна винагорода). Однак, **при забезпеченні утилітарних потреб та зміни обставин відбувається переорієнтація на пізнавальні мотиви.** Наприклад, виготовивши гарну серветку та користуючись нею, діти починають проявляти елементарну допитливість та активність щодо виготовлення складніших робіт. Так відбувається переорієнтація на пізнавальні мотиви.

Таким чином, проектний метод сприяє інтенсивному розвитку самостійності учнів, активному становленню їх інтелектуально-творчих здібностей і в цілому збагаченню особистості, формуванню її соціально значущих якостей. Розглядаючи можливості інтеграції проектів у процес виховної роботи в школі, можна віділити три основних підходи. Проект може: використовуватись як одна із форм позакласної діяльності; бути альтернативним способом організації виховної роботи; інтегруватись у традиційну систему виховання.

Затримку у формуванні мотивації діяльності та засвоєння нових знань спричиняє неусвідомлення власної діяльності, націленість на результат, а не на зміст та процес.

З'ясуємо, що ж собою являє учбово-пізнавальна діяльність. За визначенням Ш. Амонашвілі **учбово-пізнавальна діяльність** – це автономний акт поступового навчання, основними компонентами якого є :

- ✓ усвідомлення учбово-пізнавальної задачі;
- ✓ побудова плану її розв'язання;
- ✓ практичне розв'язання;
- ✓ контроль за процесом розв'язання;
- ✓ оцінка результатів відповідно до еталона;
- ✓ визначення задач подальшого удосконалення здобутих знань, умінь, навичок.

Розглянемо *структуру учбової діяльності*, яка лежить в основі навчального процесу, організованого для дітей з труднощами в навчанні. Інтелектуально насичена діяльність, яка не має практичної реалізації, позбавлена сенсу для дітей цієї категорії. Обов'язковою умовою, вирішальною ланкою засвоєння є практична дія, в якій саме виконавча частина є джерелом відомостей та критерієм істинності, тому одиницю учіння для дітей з особливими освітніми потребами можна вважати в учбово-практичній задачі, мета виконання якої – засвоєння способів дій і одержання продукту діяльності.

Залучаючи учня до діяльності, ми скеровуємо його на пізнання світу і себе в ньому. Але при цьому завжди пам'ятаємо слова Ш.О.Амонашвілі про те, що силоміць збагачувати духовний світ дитини - все одно, що зловмисно висаджувати райські яблука в отруйний ґрунт. Бо дійсно, світ дитинства є, і він не такий, як світ дорослих. А тому ми повинні вміти жити в ньому разом із нашими вихованцями, а не поспішати тягти їх у доросле життя.

І саме пошуки інноваційних технологій, впровадження їх у формування і розвиток життєвої компетентності учня в умовах сучасної школи стали поштовхом до професійного і творчого зростання вчителя. Стало очевидним те, що необхідно раз і назавжди відмовитись від старих авторитарних, репродуктивних методів навчання і виховання, від шаблонних стереотипів.

Школа - це простір життя дитини; тут дитина має не готуватися до життя, а жити; школа має бути для учня, а не учень для школи.

3. Типи освітніх проектів, особливості їх використання у процесі навчання дітей з особливими потребами

Проект – це план, задум, в результаті якого автор повинен отримати щось нове: продукт, відношення, програму, книгу, модель, сценарій тощо.

Проектна діяльність вчить учня долати труднощі, працювати над собою, застосовувати знання для розв'язання проблем на практиці. Засновник методу – Джон Дьюї, ще в 1884 році в Чикаго, в експериментальній школі розробив і запровадив навчальний план, який був підпорядкований доцільній діяльності учнів відповідно до їхніх інтересів і життєвих потреб. Набуті в процесі реалізації проекту знання, вміння та навички не тільки здобувають особливі міцність та усвідомлення, а й асоціативно пов'язані з отриманим задоволенням, що стає поштовхом до нового пошуку.

Вільям Кілпатрик розробив *«проектну систему навчання»* або *метод проектів*. Учні включаються в практичну діяльність, через яку вони мали опанувати теоретичні знання.

Останнім часом у зв'язку зі становленням парадигми особистісно-орієнтованої освіти, метод проектів переживає друге народження

Слово проект, з латинської «projectus» - «кинутий вперед». Проект – це сукупність певних дій, текстів, призначених для створення реального продукту. Розрізняють різні типи навчальних проектів:

1. Творчі проекти пов'язані з проектуванням та втіленням інноваційних ідей (в галузі техніки та мистецтв, навчальних і соціальних процесах, пов'язаних з життєдіяльністю громади, школи, учнів).

2. Ігрові проекти – це навчальні проекти, пов'язані з організацією та розвитком ігрової діяльності (спортивні, рольові, інтелектуальні ігри).

3. Пізнавальні проекти - проекти, пов'язані з пізнанням певних природних та соціальних процесів і явищ в польових умовах, що передбачено змістом освіти.

4. Дослідницькі проекти – спрямовані на формування в учнів вмінь та навичок науково-дослідної діяльності, навчальну імітацію елементів дослідницької діяльності.

5. Культурологічні проекти пов'язані з вивченням та відродженням звичаїв та традицій української культури, дослідженням її історії, вивченням культур інших народів.

6. Інформаційні проекти покликані сформувати інформаційну культуру учнів, сприяти практичному застосуванню та перевірці навичок роботи з інформаційною технікою, мережею Інтернет, пов'язані з вивченням архівних джерел тощо.

7. Екологічні проекти спрямовані на вивчення стану довкілля, усунення чинників забруднення навколишнього середовища, формування в учнів дбайливого ставлення до природи.

8. Економічні проекти покликані підвищити економічну культуру учнів, розширити їх уявлення про структуру функціонування економіки, основні ринкові механізми.

9. Проекти милосердя пов'язані з практичними діями щодо надання допомоги соціально незахищеним верствам населення.

10. Практично зорієнтовані проекти – проекти, які передбачають вироблення конкретних проектних продуктів або матеріальних об'єктів, які характеризують ступінь сформованості функціональної грамотності учня.

11. Проекти самоосвіти, самовиховання зорієнтовані на самостійне оволодіння учнями певними темами, самостійне формування певних навичок.

12. Соціальні проекти пов'язані з соціальною практикою формуванням та конструктивним проявом соціальної активності учнів.

13. Профільні проекти - проекти старшої школи, які спрямовані на вивчення та осмислення специфіки майбутньої професії, її моделюванням, виконанням її елементів у проектній діяльності.

14. Інтегровані проекти пов'язані з реалізацією проектних цілей в кількох вищеназваних сферах проектної діяльності учнів.

15. Життєвий проект, який характеризує ступінь оволодіння учнем мистецтвом визначення та свідомого і творчого здійснення власного життя, є інтегрованим показником розвитку життєтворчої компетенції.

Допоки діти не торкнулись проектної діяльності, все, що говорить вчитель, для них – це знайома, але абстрактна інформація, котра ніяк не бажає перетворюватись в знання. Тому для учнів з особливими освітніми потребами необхідно створити опору для планування своєї діяльності.

Стосовно **вибору проблеми** – це найбільш складний і важливий момент, тому що не варто подавати проблему у готовому вигляді. Варто вчити «чиплятися» за проблему, питання. Почувши із вуст дитини чудо-запитання, зупиніться, зробіть паузу, порадійте, зверніть увагу інших, покажіть його особливість, уточніть, похваліть творця запитання. У старших класах «народження» проблеми вчитель може стимулювати через обговорення на «круглому столі», «мозковому штурмі» і т.д. Надзвичайно важливим є момент розробки та **формулювання гіпотези**. Формулюючи гіпотезу, ми допомагаємо учням вибудовувати припущення досягнення поставленої мети.

Збір та аналіз інформації, надзвичайно значимий момент, передбачає зустрічі, інтерв'ю з компетентними спеціалістами. Аналіз матеріалів з літератури, інтернету потребує умінь їх класифікації. Ця робота, безперечно потребує допомоги дорослого, але ця допомога має бути дуже делікатною.

Розробка власного варіанту вирішення проблеми на основі систематизації матеріалів теж має відбуватись на основі керівництва вчителя.

Завершення роботи над проектом – це робота над портфоліо, захист – обговорення.

Рефлексія – емоційний момент, підведення підсумків проведеної роботи.

Постає питання, за рахунок якого часу проводити дану роботу? Позитивною рисою технології проектування є її універсальність: ця діяльність може бути реалізована в рамках уроку і в позаурочній діяльності.

Особливості проектної діяльності в навчанні дітей з особливими освітніми потребами :

- постійний супровід дорослим;
- практична спрямованість;
- педагоги працюють разом з дітьми.

Наведемо приклад проектів для дошкільників та учнів початкових класів при вивченні теми «Тварини». Можна запропонувати розробити разом з дітьми індивідуальні, групові чи колективні проекти, наприклад на тему «Тварини нашої Землі»

Основні питання:

Ключове питання: Тварини - помічники чи вороги?

Тематичні питання: Що об'єднує різні групи тварин? Які характерні ознаки є у будь-якої тварини? Чи важко впізнати тварину? Що треба врахувати, щоб відрізнити тварин?

Змістові питання: Де живуть тварини? Що їдять тварини і як захищаються?

Що характерне для свійських та диких тварин?

Пошук відповідей:

а) що їсть ведмідь (білка, їжак, вовк, кінь)?

б) чому бджоли вжалили ведмедя? для чого їжаку голки? як себе захищає заєць?

Результат: складання розповідей «Хто як себе захищає?», «Для чого тваринам хвіст?».

Пошук відповідей:

а) чому хвости різні?

б) для чого хвости?

в) які бувають хвости за призначенням? (хвіст-опора → у кенгуру; хвіст-рушій → у риби; хвіст-ковдра → у kota; хвіст-зброя → у змії, хвіст-рука → у мавпи; хвіст-парашут → у білок; хвіст-легені → у водяного скорпіона).

Результат: складання розповідей, казок, пригодницьких історій і т.д.

Навчальні предмети, з якими пов'язаний навчальний проект: Рідна мова, довкілля, біологія, географія, математика.

II. Для середньої ланки:

1) «Світ моїх захоплень» - співи, танці.

Результат складання історій свого життя, організація концерту (самопрезентація).

2) Технологія роботи через спілкування з природою.

Розробка програми реабілітації дітей через різні форми спілкування з природою. *Перший блок* - міжпредметні зв'язки (міні проекти, вироблення поробок з природного матеріалу, створення книжечки «Практична екологія для малят»). *Другий блок* (для старших) – зльоти, акції, туристичні походи.

В основі компетентісно зорієнтованої освіти лежить людина як проект світу. Основним завданням є навчити людину підходити до знань як до інструменту розв'язання практичних проблем.

Сенсом виховання є створення умов для саморозвитку і самопрезентації; рання професійна орієнтація; створення мотивації для ведення професійної діяльності і побудова її на основі індивідуального розвитку.

Отже, основна ідея проектної технології «все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені треба і де і як я можу ці знання застосувати» та застосування різноманітних форм і методів роботи, а також апробація на практиці з учнями дають можливість стверджувати, що **проектна технологія може ефективно застосовуватись у навчальному процесі з «особливими дітьми».**

По-перше, за допомогою методу проектів для учнів створюються умови, що сприяють **активізації активної освітньої діяльності.**

По-друге, вивчення та пошук шляхів вирішення певних питань чи проблем **об'єднують інформацію з різних шкільних предметів, розширюють кругозір.**

По-третє, проектна діяльність допомагає школяру вчитися, спрямовуючи його пізнавальну діяльність, знаходити особистісний смисл, ставити цілі, планувати і організовувати свої дії, набувати нові знання та життєво важливі компетенції.

По-четверте, за допомогою проектів учні вчаться формувати в собі комунікативні та адаптивні якості, вміння працювати у співпраці, протистояти труднощам, самоорганізовуватись.

По-п'яте, під час проектної діяльності школярі здатні робити для себе відкриття, чого б вони ніколи не зробили на традиційних уроках, тобто перебувають в ситуації успіху.

По-шосте, освітній процес перестає бути постійним сидінням за партами, сприяє руховій активності, самовираженню та формуванню характеру.

Практична складова:

Питання для обговорення:

1. Метод проектів у контексті створення варіативних освітніх програм, реалізації їх корекційної функції
2. Навчання на основі проектів реалізує такі функції:
  - учні застосовують знання та навички для вирішення реалістичних проблем у реальному світі;
  - підвищується рівень відповідальності учня за виконаний обсяг роботи;
  - вчителі виконують ролі тренерів та фасилітаторів дослідження, проводять рефлексії;
  - часто учні працюють в парах або групах;
  - такий формат навчання передбачає залучення учнів до систематизації та набування знань, створення власних продуктів;
  - він розвиває навички критичного мислення, співпраці, спілкування, міркування, синтезу та стійкості в умовах обмеженого часу та визначеної мети

Продемонструйте на прикладах ситуації, спрямовані на реалізацію 3 функцій із поданого переліку
3. Проектна діяльність як спосіб пізнання школярем свого «Я», формування вміння встановлювати правильні стосунки з іншими людьми, досягнення соціально важливої позиції суб'єкта діяльності.
4. Типи освітніх проектів, особливості їх використання у процесі навчання дітей з особливими потребами.

Завдання:

1. Які важливі функції реалізує метод проектів в умовах інклюзивного класу? Змодельуйте проект, спрямований на застосування знань та навичок для вирішення реалістичних проблем у реальному світі
2. Сформууйте комплекс методик діагностики здатності дитини встановлювати правильні стосунки з іншими дітьми в умовах інклюзивного класу.
3. Проаналізуйте одну з освітніх програм з позиції можливостей використання освітніх проектів у процесі навчання дітей з особливими потребами.
4. Проаналізуйте можливості однієї з тем проектів з позиції пізнання школярем свого «Я», формування вміння встановлювати правильні стосунки з іншими людьми, досягнення соціально важливої позиції суб'єкта діяльності.

Орієнтовна тематика проектів у 1-2 класах:

«Моя дорога до школи»,
«Дорожні знаки біля школи»,
«Професії людей, які працюють у школі»,
«Історія іграшок»,
«Мій домашній улюбленець»,
«Винаходи людства, відомі винахідники»,
«Корисні речі для дому»,
«Мій родовід»,
«Традиції моєї родини»,
«Знайомтеся, мій друг...»,
«Їжа та хороший настрій»,
«Символи моєї країни» тощо.

З поглибленим змістом, наприклад:

«Будьмо знайомі!» (Походження назв рослин і тварин),
«Як готуються до зими бджоли?»,
«Чим люди чистили зуби до того, як придумали зубну щітку?»,
«Які права у котів та собак?»,
«Книга скарг» природи»,
«Природа в нашому домі»,
«Екологічна кухня»,
«Екологія душі»,
«Жива душа природи»,
«Краса врятує світ»,
«Планета людей»,
«Екологічний світлофор»,
«Ліс дякує та сердиться»,
«Вода - це життя» та ін.

ТЕМА 4. Методика роботи над навчальним проектом

Мета: формувати компетентності, що стосуються знання різних видів навчальних проєктів та їх особливостей використання у різних навчальних ситуаціях, розуміння логіки організації проєктної діяльності, поетапності реалізації поставлених завдань.

Теоретична складова:

1. Види навчальних проєктів, їх характеристика.
2. Стадії роботи над навчальним проєктом, етапи організації проєкту.

1. Види навчальних проєктів, їх характеристика

Під час визначення виду навчального проєкту рекомендуємо користуватися класифікацією, запропонованою Є. Полат.

За домінуючою діяльністю розрізняють такі проєкти:

– *прикладні*. Проєкти мають визначену структуру взаємодії учасників, кожен з яких виконує певну функцію. Результат проєкту обов'язково втілюється в матеріальну форму та зорієнтований на соціальні інтереси самих учасників, спрямований на впровадження в практику. Орієнтовні теми: «Допоможемо друзям-птахам», «Клумба на шкільному подвір'ї», «Подарунок однокласнику» тощо;

– *рольові (ігрові)*. Учасники виконують певні ролі, які обумовлені характером та змістом проєктів. У проєктах засобами гри імітуються соціальні або ділові відносини. Результати роботи намічаються на початку, проте повністю виявляються лише в самому кінці проєкту. Структура проєкту залишається несталою до завершення роботи. Орієнтовні теми: «Школа 100 років тому», «Старовинні весняні свята українців», «Вчимося працювати в команді», «Раптом трапиться пожежа», «Познайомимо зі школою майбутніх першокласників» тощо;

4. *ознайомлювально-інформаційні*. Проєкти спрямовані на збір інформації про певний об'єкт чи явище. Передбачається ознайомлення широкого загалу

(учнів іншого класу, школи, батьків) з цією інформацією, її аналіз та узагальнення фактів. Проєкти виконуються за таким планом: формулювання мети, робота з різноманітними джерелами інформації, обробка матеріалів, оформлення результату, його презентація. Проте, у ході роботи допускається корекція структури проєкту. Орієнтовні теми: «Історія одного винаходу», «Як доглядати за домашніми тваринами», «Коли порушуються наші права?», «Шкідливі звички» тощо;

✓ *мистецькі (творчі)*. Домінуючим аспектом проєктів є відповідне оформлення та презентація результату. Такі проєкти не мають чіткої

структури спільної діяльності учасників, вони плануються залежно від жанру кінцевого результату та його представлення. Однак оформлення результату проекту потребує чіткої структури обраної форми у вигляді сценарію, статті, репортажу, газети, виставки та ін. Орієнтовні теми: «Моє слово про Україну», «Символіка нашого класу», конкурс «Пісня — душа народу», фотовиставка «Як ми мандрували лісом» тощо;

1. *дослідницько-пошукові*. Діяльність учнів спрямовується на вирішення проблеми, результат якої заздалегідь невідомий. Проекти за своєю структурою максимально наближені до наукових досліджень. Складаються з таких етапів:

- постановка проблеми;
- формулювання гіпотези;
- планування та розробка дослідницьких дій;
- збір інформації, її аналіз та узагальнення; підготовка та оформлення результату проекту;
- публічна презентація результату; рефлексія, висновки. Орієнтовні теми: «Як з'явилися школи», «Як «розмовляють» тварини?», «Які рослини повинні бути у навчальному кабінеті?», «Як писали наші предки» тощо.

За предметно-змістовою галуззю виділяють такі проекти:

3) *монопредметні*. Провідна проблема таких проектів вирішується в межах одного навчального предмета, хоча для її вирішення залучаються знання з інших галузей. Проекти вимагають чіткого формулювання цілей, методичних завдань, а також визначення компетентностей, яких у результаті мають набути учні. Орієнтовні теми: «Математичний задачник», «Веселковий словник», «Мешканці міського парку» тощо;

- *монопредметні*. Зміст проектів охоплює кілька навчальних предметів.

Такі проекти вимагають злагодженої роботи творчих груп, чіткого визначення дослідницьких завдань, проведення проміжних звітів. Орієнтовні теми: «Українські традиції і здоров'я», «Про автомобілі в підручниках», «Правила безпечного навчання» тощо;

- *надпредметні (позапредметні)*. Проекти інтегрують знання з різних галузей, у тому числі з тих, які не входять до курсу початкової школи. До їх організації долучаються спеціалісти різного фаху. Орієнтовні теми: «Чому зникли динозаври?», «Як емоції впливають на навчання?», «Небезпечні професії», «Школа майбутнього» тощо.

Проекти за характером координації поділяються на такі види:

- *з безпосередньою координацією*. Такі проекти впроваджуються на початковій стадії ознайомлення учнів з проектною діяльністю. У ході всього проекту вчитель планує діяльність учнів; організовує виконання дослідження; допомагає знаходити необхідну інформацію, учить опрацьовувати її; слідкує за дотриманням обумовлених термінів виконання проекту; спільно з учнями

організовує презентацію результатів; бере безпосередню участь в оцінюванні проектної діяльності;

– з *прихованою координацією*. Такі проекти застосовуються за умови наявності в учнів певного досвіду проектної діяльності. Учитель виконує роль рівноправного учасника. Більшу активність він виявляє на початковому етапі проектування, а далі — виконує роль консультанта.

За кількістю учасників виділяють такі проекти:

– *індивідуальні*. Проект виконується одним учнем. Учитель допомагає скласти план діяльності, проводить індивідуальні консультації. Тему та проблему проекту формулює сам учень, вона залежить від його інтересів та можливостей. Орієнтовні теми: «Складання пам'ятки про корисні та шкідливі продукти», «Із бабусиною скрині», «Історія мого роду» тощо;

– *парні*. Проект виконує двоє учнів. Вони складають спільний план дій; визначають форму представлення результату; добирають творчу назву свого проекту; беруть активну участь в організації публічного захисту проекту. Орієнтовні теми: «Модель сучасного спортивного майданчика», «Розвиваємо увагу та пам'ять», «Цікава подія в місті» тощо;

– *групові*. Кількість учасників визначається на етапі планування; вона залежить від загальної теми, провідної проблеми, а також від бажання учасників об'єднуватись за інтересами (чи особистими симпатіями). Робота в групі полягає в тому, щоб у процесі розробки навчального проекту учасники обмінювались власним досвідом, радились один із одним, училися знаходити спільні рішення. Учитель узгоджує діяльність груп учасників; гнучко підпорядковує її спільній темі та меті; проводить індивідуальні консультації, а за потреби — надає допомогу. Орієнтовні теми: «Цікаві історії про наш клас», «Щоб бути здоровими», «Подарунок школі», «День народження однокласника» тощо.

За тривалістю проекти бувають:

- *короткотривалі*. Проекти виконуються впродовж двох – шести годин (або уроків);
- *середньої тривалості*. Тривають від тижня до місяця;
- *довготривалі*. Виконуються від одного до кількох місяців.

Зазначимо, що при виборі виду навчального проекту слід враховувати особливості пізнавальних потреб молодших школярів. Так, для першокласників і другокласників характерним є потяг до фактів та ізольованих явищ («Що таке?»). Близькими видами діяльності для них є малювання, ліплення, співи тощо. Інтереси учнів третього та четвертого року навчання спрямовані на розкриття причин, закономірностей, зв'язків і взаємозалежностей між явищами («Чому?»; «Як?»). Отже, учнів цього віку більше цікавить пошукова діяльність, літературна творчість тощо. Ці висновки мають визначальне значення при виборі видів навчальних проектів за домінуючою діяльністю: для учнів 1 та 2 класів оптимальними будуть ігрові та практично зорієнтовані проекти; для 3 і 4 класів — дослідницько-пошукові,

ознайомлювально-інформаційні та мистецькі проекти. Такий підхід слід враховувати також при визначенні теми проекту.

2. Стадії роботи над навчальним проектом, етапи його організації

Формування основ проектної діяльності як способу активного здобування знань та їх практичного застосування є одним із засобів навчання, розвитку та виховання школярів. Організуючи таку діяльність, учитель знайомить учнів з її особливостями, вчить свідомо будувати власну повноцінну діяльність, яка включає три стадії: мотиваційну, операційно-виконавчу, рефлексивно-оцінювальну. Долучаючись до проектної діяльності, її учасники працюють над навчальним проектом, пов'язаним із вирішенням певних проблем. При цьому вони набувають знань, які за дидактичним значенням виходять за межі окремого навчального предмета, а за своїм особистісним сенсом — за межі звичного шкільного середовища, пов'язуючи учнів з реальними соціальними проблемами.

Розглянемо зміст діяльності учасників проекту на кожному його етапі.

1. Етапи організації проекту

I етап. Організація проекту

Етап визначення вчителем стратегії діяльності, яка полягає у виборі виду й теми проекту, формулюванні провідної проблеми та дидактичної мети. До роботи на цьому етапі молодші школярі не долучаються.

Вибір теми навчального проекту. Вибір учителем теми навчального проекту залежить від навчальної ситуації з певних предметів, власних професійних інтересів, можливостей та здібностей учнів. Формулювання назви проекту відрізняється від навчальної теми. Воно має бути висловлене «живою», природною для дітей мовою, викликати безпосередній інтерес до предмета майбутньої діяльності.

Повідомлення теми проекту — це своєрідна рекламна кампанія. Форма її подачі має вплив на створення відповідного мотиваційного середовища, на активність учасників проекту. Це може бути емоційна розповідь, імітація життєвої проблеми, бесіда на основі конкретної ситуації в класі тощо. У будь-якому випадку в учнів має виникнути інтерес, відчуття деякої причетності до вибору теми чи обізнаності в ній.

Якщо проектна діяльність уже стала зрозумілою та прийнятною для учнів, вони можуть запропонувати свої теми, керуючись при цьому не лише пізнавальними, а й творчими або прикладними потребами. Наприклад, вивчаючи тему «Складові їжі» з навчального курсу «Основи здоров'я», в учнів може виникнути питання: «Цукор приносить більше шкоди (псування зубів, ожиріння) чи користі (додаткова енергія для організму)?». Щоб вирішити цю проблему, вчитель пропонує виконати проект «Цукор — друг чи ворог?» Таке формулювання теми, насамперед, зацікавить учнів, оскільки вони не байдужі до солодощів; потім змусить замислитись над правильністю

однозначної відповіді; можливо, проблема спричинить суперечку серед дітей і викличе бажання колективно її дослідити. Якщо навчальний проект буде парним або індивідуальним, можна виділити підтеми з такими робочими назвами (творчі назви власних проектів учні добирають самостійно): «Детективи цукру», «Хто живе вічно солодким життям?», «Як виготовляють цукор?», «Історія цукру», «Чому цукор називають «білою смертю»?», «Чи існують солодощі без цукру?», «Як визначити вміст цукру в продуктах?» та інші.

При виборі теми проекту вчителю варто орієнтуватись на такі критерії:

- чи дійсно серйозно захопить учнів пропонуваній проект;
- чи піддаватиметься він успішній реалізації з їхнього боку;
- чи буде мати практичний, особистісно чи соціально значущий результат;
- чи зумовить виконаний проект у процесі його реалізації подальшу серію проектів.

Формулювання провідної проблеми та дидактичної мети

Як уже зазначалося, в основу кожного навчального проекту покладений задум розв'язати певну проблему. З її формулювання, у свою чергу, випливають мета й завдання проектної діяльності учасників.

Визначаючи проблему проекту, вчитель має усвідомлювати, чи вона буде актуальною для учнів, стане стимулом їхньої активної пізнавальної діяльності, а її вирішення зумовить утворення нових знань і засвоєння нового соціального досвіду.

Постановка проблеми передбачає створення проблемної ситуації — психічного стану учня, пов'язаного з відчуттям інтелектуального утруднення, яке скеровує розумову діяльність на подолання проблеми. Ознаки проблемної ситуації є такими: необхідність виконання дій, які породжують пошукову пізнавальну потребу в новому способі діяльності;

- невідоме, яке потрібно розкрити й пояснити;
- можливості учнів щодо виконання поставленого завдання.

Педагогічним орієнтиром і, водночас, важливою складовою організації навчального проекту є визначення вчителем дидактичної мети в освітньому, розвивальному, виховному аспектах з акцентом на соціалізуючому. Наведемо приклади таких формулювань.

Освітній аспект:

- створити в учнів образ цілісного знання;
- підвищити мотивацію учнів для здобуття нових знань;
- виробити вміння конструювати свої знання;
- сформулювати уявлення про найважливіші методи наукового пізнання (сформулювати вміння висувати й обґрунтовувати задум, самостійно поставити і сформулювати завдання проекту, знайти метод аналізу ситуації);
- формувати вміння висловлювати, аргументувати та захищати свої ідеї;

- ознайомити зі способами роботи з інформацією;
- формувати навички самоорганізації (планування діяльності, програмування дій, корекція етапів і способів діяльності, гнучкість і варіативність дій).

Розвивальний аспект:

- розвивати творчі здібності особистості;
- розвивати критичне мислення (здатність до планування, гнучкість мислення, готовність виправляти власні помилки, пошук компромісних рішень);
- розвивати навички аналізу та рефлексії (встановлення причиново-наслідкових зв'язків, виділення суттєвих ознак з орієнтацією на поставлену мету, моделювання конкретного чи абстрактного продукту);
- розвивати здатність визначити власну позицію;
- розвивати вміння планувати свою роботу й час;
- розвивати комунікативні уміння й навички;
- розвивати вміння презентувати результати своєї роботи.

Виховний аспект:

- виховувати значущі загальнолюдські цінності (соціальне партнерство, толерантність, діалог);
- виховувати почуття відповідальності, самодисципліни і самоорганізації;
- виховувати бажання виконувати роботу якісно.

Соціалізуючий аспект:

- сприяти виробленню власного погляду на події;
- сприяти усвідомленню учнями значення спільних зусиль, роботи в команді;
- сприяти застосуванню особистого досвіду учнів та узгодження його зі змістом проекту;
- стимулювати учнів до самооцінювальної діяльності;
- вчити організовувати інших.

II етап. Планування проекту

Етап організації проектної діяльності учнів. Учитель ознайомлює дітей із загальною темою навчального проекту та стимулює виникнення інтересу до неї; окреслює коло проблемних питань та зорієнтовує на усвідомлення задуму проекту; допомагає вжитися в ситуацію та виділити низку підпроблем, які цікавлять учнів; скеровує на можливі шляхи вирішення проблеми та ймовірний результат діяльності, допомагає в її плануванні.

Після такого «занурення» в проект організовується активна спільна (чи індивідуальна) проектна діяльність учнів. Для цього, за бажанням учасників, утворюються робочі групи й обирається напрям діяльності, який узгоджується із загальною темою та ідеєю проекту. Учасники визначаються із формою представлення результатів.

На цьому етапі ініціатива переходить до учнів. Варто взяти до уваги, що виконання певних завдань за прямою вказівкою вчителя може не співпадати з нахилами та бажаннями дітей. Коли ж мету ставлять учні, то найчастіше вони творчо підходять до її реалізації. Таким чином, школярі отримують можливість усвідомлено організовувати власну діяльність, виявляти свою індивідуальність, втілювати творчі задуми.

Вибір учнями напряму діяльності та шляхів вирішення проблеми

Ставлячи перед учнями проблему, учитель передусім має зацікавити їх, по-перше, важливістю її подолання в конкретній ситуації; по-друге, показати власну заінтересованість у цій проблемі та виявити готовність брати участь у її вирішенні. Така емоційно забарвлена атмосфера стимулює учнів до активної взаємодії в процесі розробки проекту. Водночас учитель дає зрозуміти, що відповідний результат можна отримати за умов оперативності, узгодженості дій, цілеспрямованості, активності, дослідницького характеру діяльності тощо.

Під час формулювання проблеми індивідуальних проектів учні мають насамперед з'ясувати, що їх цікавить у певному об'єкті або що вони хочуть про нього дізнатися. Допоміжними можуть бути такі питання:

- Як використовується певний об'єкт? Як він виконує свої функції? Які незвичні функції міг би виконувати?
- Що можна змінити, щоб покращити об'єкт?
- Що на цей об'єкт впливає добре, а що — погано? На що він впливає?
- Як змінити цей вплив?
- Яке минуле в об'єкта? Звідки він походить?
- Як цей об'єкт змінювався з часом? Як би міг змінитися надалі?
- Чим наш об'єкт схожий чи відрізняється від інших?
- Де може знаходитись об'єкт?

Після визначення провідної проблеми колективно обговорюються можливі шляхи її вирішення. У цьому випадку характер діяльності учасників залежить від виду проекту за предметно-змістовою галуззю.

Формування робочих груп

Кількість учасників проекту визначається залежно від складності та масштабу передбачуваної діяльності, а також від бажання учнів. Якщо проект груповий, потрібно об'єднати учасників у групи, визначити функції кожного учня, чітко окреслити проблемне поле діяльності, цілі та задачі. Важливим моментом організації груп є формування учасниками правил спільної роботи, наприклад:

- придумати (підібрати) девіз команди;
- працювати дружно, злагоджено, разом;
- усе, що пропонує товариш, сприймати й обговорювати спокійно;
- викладати свої ідеї, думки по черзі, всіх вислуховувати до кінця, не перебивати;

- радитись із товаришами, приймати рішення спільно;
- висловлюватися по суті справи, не відволікатися на стороннє;
- «запозичати» ідеї в інших груп з їхнього дозволу;
- бути доброзичливими, старанними, відповідальними;
- доводити свою справу до кінця та ін.

Якщо хтось із учнів виявив бажання працювати окремо, учителю варто зайняти позицію консультанта й коректно спрямовувати їхню діяльність.

Визначення виду майбутнього результату та форми представлення Вид продукту, який буде отримано в результаті розроблення навчального проекту, залежить від теми та характеру провідної діяльності.

Це може бути малюнок, плакат, газета, сценарій, літературний твір, макет, модель, ескіз, побутовий виріб, костюм, «веб-сайт, відео-сюжет тощо.

Досягнутий результат презентується у відповідній формі: урок-проект, класне свято, вистава, екскурсія, конкурс, виставка творчих робіт, фотогалерея, веб-сторінка тощо.

Складання учнями плану роботи над проектом

Учні за допомогою вчителя визначають послідовність питань, на які потрібно буде відповісти в ході самостійного дослідження, тобто складають індивідуальний план; між учасниками проекту розподіляються обов'язки щодо пошуку та обробки інформації.

Планування пошукової діяльності учасників проекту залежить від об'єкту дослідження. Якщо таким об'єктом є певний *предмет* (орієнтовні теми проектів: «Вирощування квітів до Дня матері», «Чому висихає річка Либідь?»), учасники проекту обмірковують:

- що з цим предметом можна робити, як використовувати;
- як його пізнавати;
- яку інформацію про нього потрібно зібрати, як її обробити й узагальнити;
- як цей предмет можна змінити, покращити;
- у який спосіб презентувати результат проекту.

Якщо об'єктом дослідження є *інформація* (орієнтовні теми проектів: «Народні традиції рідного села», «Історія школи»), учасники знаходять відповідь на головне питання: що ми хочемо дізнатися про певний об'єкт? Така діяльність має переважно пізнавальний характер.

Якщо об'єктом дослідження є *проблема* (орієнтовні теми проектів: «Як із старого паперу зробити новий?», «Як покращити екологію міста?»), обирається ситуація або об'єкт, з якими вона пов'язана. Під час дослідження спочатку з'ясовується сутність проблеми, а потім розробляються варіанти її вирішення. Учасники проекту знаходять відповіді на такі питання:

- Що нас не задовольняє?
- Що нам заважає?
- Що хотіли б покращити?
- Якою є позиція інших людей щодо цієї проблеми?

Якщо предметом дослідження є конкретна *справа* (орієнтовні теми проєктів: «Ремонт книжкової полицки», «Виготовлення фіточаю», «Видання гумористичної газети»), з'ясовується насамперед її корисність. Не занурюючись

у дослідження проблеми, плануються дії щодо виконання цієї справи. Така діяльність має переважно організаційний характер.

Визначення критеріїв оцінювання проєктної діяльності учасників

На другому етапі визначаються критерії оцінювання проєктної діяльності учасників. Враховуючи, що провідною метою цієї діяльності є самоствердження учня, зміцнення або підвищення його суспільного статусу, сприймання та визнання його суб'єктного досвіду, оцінка навчального проєкту повинна мати змістовий (вербальний) і стимулюючий характер. Для цього необхідно пояснити учням особливості оцінювання їхньої діяльності – оцінюється сам процес, а не результат; не застосовується оцінювання в балах; які критерії оцінки будуть використовуватись; в який спосіб буде відбуватися

цей процес (оцінювання експертною групою, самооцінювання, взаємооцінювання).

Орієнтовні критерії оцінювання проєктної діяльності можуть бути такими:

- активність кожного учасника проєкту відповідно до його можливостей;
- характер спілкування та взаємодопомоги;
- глибина розкриття проблеми;
- використання інформації з різних галузей знань;
- естетика оформлення результату;
- суспільна (практична) значущість результату;
- вміння презентувати проєкт тощо.

III етап. Реалізація проєкту

Етап відрізняється інформаційно-операційним характером діяльності учасників. Учні за допомогою вчителя визначають можливі джерела інформації, самостійно збирають необхідні матеріали, безпосередньо виконують поставлені завдання проєкту. Педагог займає позицію консультанта, а за потреби — координатора; він спрямовує пошукову діяльність школярів в оптимальному напрямі. Етап завершується виготовленням освітнього продукту, визначеного на попередньому етапі діяльності.

Визначення джерел потрібної інформації

Значні труднощі в учнів у процесі проєктної діяльності викликає робота з інформацією, адже розробка проєкту потребує вмінь, що виходять за межі, передбачені навчальною програмою. Оскільки в молодших школярів недостатньо досвіду роботи з інформаційними джерелами, учитель має координувати означений процес.

Розглянемо цей етап пошукової діяльності на прикладі проекту за темою «Зелена аптека». У контексті сформульованої проблеми учні мають знайти таку інформацію: які рослини можуть бути ліками; що ними лікується; де вони ростуть; які умови необхідні для їх росту; які з них можуть вирощуватись на території школи; де взяти насіння; як виростити; кому ці рослини можуть допомогти тощо. Джерелами інформації в такому випадку можуть бути підручники «Основи здоров'я» та «Я і Україна», енциклопедія лікарських рослин, публікації у фаховій періодиці, телепередачі, спеціалісти (лікарі-фітотерапевти, фармацевти), родичі, вчителі. Спочатку діти з'ясовують, до яких із названих джерел вони мають доступ, після цього між учасниками розподіляються обов'язки щодо збору інформації за визначений проміжок часу. Отримані матеріали аналізуються; відбираються ті, які безпосередньо стосуються сформульованої проблеми проекту; з ними ознайомлюються всі учасники.

Самостійна пошукова робота учнів

Однією з визначальних складових проектної діяльності є самостійна робота дітей. Вона дає змогу на основі наявних знань, умінь та здібностей учнів ставити перед ними творчу пошукову задачу. Педагогічна функція такого виду діяльності полягає в індивідуалізації навчання, розширення обсягу знань в умовах диференціації навчання.

У процесі самостійної пошукової роботи для розв'язання поставленої проблеми учень застосовує елементи свого формалізованого досвіду. Проте відповідні знання переважно використовуються із суттєво новою функцією,

завдяки чому виникає продуктивний процес отримання нової інформації, засвоєння раціональних способів діяльності. Отже, під час виконання такої роботи в учня накопичується новий досвід діяльності на рівні засвоєння творчих дослідницьких методів пізнання. Цей досвід може бути перенесений не лише на розробку проектів іншого виду, а й на навчальний процес у цілому. Самостійна пошукова робота підпорядкована певній логіці та здійснюється за таким алгоритмом:

- усвідомлення проблеми власного пошуку;
- з'ясування незрозумілих питань;
- спостереження, збір фактів, доказів;
- аналіз та узагальнення зібраних даних;
- узгодження виконаної роботи із запланованою;
- висновки.

Виготовлення освітнього продукту

Проведене учнями дослідження завершується застосуванням здобутих знань у практичній роботі. Її результатом має бути реальний освітній продукт, наділений суб'єктивною або об'єктивною цінністю. Отримавши його, учні мають дати відповідь на такі питання:

- Які знання знадобилися в практичній роботі?

– Який особистий досвід змогли використати? Який новий досвід отримали?

– Що змінилося в результаті виконання проекту?

– Що покращили для себе чи для інших людей?

IV етап. Підсумок проекту

На завершальному етапі розроблення проекту передбачається оформлення та презентація його результату, аналіз й оцінка проектної діяльності учасників. Важливість цього етапу пояснюється тим фактом, що кожна справа має бути доведена до кінця. Відчуття завершеності виникає в учнів під час представлення результату проекту.

Педагогічна цінність проектної діяльності полягає не у виявленні якості виконаного продукту, а в ході самої діяльності. На підсумковому етапі учителя передусім цікавить, як працювали діти, як змогли реалізувати свої можливості, якою мірою виявили свого самостійність, яких нових знань і вмінь набули. Для учнів цей етап пов'язаний із демонстрацією зростання своєї компетентності.

Презентація результатів навчального проекту

Під час публічного представлення проекту його учасники ознайомлюють присутніх із поставленими завданнями; розповідають, що нового дізналися та чому навчилися; демонструють результат своєї діяльності; доводять його цінність; діляться власними враженнями; будують плани на майбутнє. У цьому випадку доцільними будуть запитання, які дозволять присутнім уявити, як здійснювалася розробка проекту. Наприклад:

– Чому ви вирішили працювати над цим проектом?

– У чому полягав задум проекту?

– Якими були пропозиції щодо шляхів вирішення проблеми? Чому вони не всі були використані?

– Чи достатньо було у вас знань для розробки проекту? Якими джерелами користувались, щоб отримати нові знання?

– Чому навчились під час роботи над проектом?

– Що в роботі було найскладнішим? А що найцікавішим?

– Чи виникали нові ідеї під час самостійної пошукової роботи?

– Чи задоволені отриманим результатом? Як він буде використовуватись?

– Як можна покращити проект? Яку ще проблему вам хочеться вирішити?

На цьому етапі відбувається оцінювання проектної діяльності за визначеними критеріями: учні дають оцінку внеску кожного учасника творчої групи, а вчитель оцінює діяльність групи в цілому. Важливо, щоб підсумок роботи над навчальним проектом відбувався в урочистій атмосфері, адже це посилить радість пошуку та активізує набуття нових, незвичних для повсякденного навчального процесу знань та умінь, дозволить учням відчувати їх соціальну значущість.

При підготовці до презентації проектів слід врахувати такі аспекти:

- визначення дати й місця презентації;
- складання сценарію захисту;

- визначення переліку гостей (за бажанням учнів);
- оформлення запрошень;
- підготовка приміщення;
- запрошення гостей;
- стендова інформація про захід.

Велике значення для молодшого школяра має стимулювання його роботи. Для цього можна використати грамоти чи пам'ятні подарунки, але обов'язково для кожного учасника. Якщо одночасно відбувається презентація кількох проектів, не варто влаштовувати змагання і присуджувати місця. Краще виділити кожен проект окремо та відзначити його в одній із номінацій, наприклад: «Пізнавальний проект», «Корисний проект», «Пам'ятний проект», «Яскравий проект», «Веселий проект», «Оригінальний проект» тощо.

Практична складова:

Питання для обговорення.

1. За якими ознаками розрізняють різні види навчальних проектів, за якими критеріями педагог здійснює свій вибір у межах конкретної освітньої ситуації?
3. Підходи, за якими визначаються стадії роботи над навчальним проектом, які особливості їх практичної реалізації? В чому логіка роботи над навчальним проектом, етапи його організації.
4. Що означає формулювання провідної проблеми та дидактичної мети в рамках виконання навчального проекту?

Завдання:

1. Проаналізуйте соціалізуючі функції проектної діяльності школярів:
  - сприяти виробленню власного погляду на події;
  - сприяти усвідомленню учнями значення спільних зусиль, роботи в команді;
  - сприяти застосуванню особистого досвіду учнів та узгодження його зі змістом проекту;
  - стимулювати учнів до самооцінювальної діяльності;
  - вчити організовувати інших.
- Продемонструйте на прикладі варіант реалізації однієї з них.
2. Дайте характеристику рольових ігор і використайте їх у формі навчального проекту. Розробіть проект з конкретної теми. Орієнтовні теми: «Школа 100 років тому», «Старовинні весняні свята українців»,

«Вчимося працювати в команді», «Раптом трапиться пожежа», «Познайомимо зі школою майбутніх першокласників» тощо;

3. Охарактеризуйте особливості I етапу організації проекту, зокрема вибору виду й теми проекту, формулювання провідної проблеми та дидактичної мети. Продемонструйте на прикладі.

Чому важливо, щоб учні самі запропонували тему проекту? Проаналізуйте досвід вчителя-дефектолога: вивчаючи тему «Складові їжі» з навчального курсу «Основи здоров'я», в учнів може виникнути питання: «Цукор приносить більше шкоди (псування зубів, ожиріння) чи користі (додаткова енергія для організму)?». Щоб вирішити цю проблему, вчитель пропонує виконати проект «Цукор — друг чи ворог?» Таке формулювання теми, насамперед, зацікавить учнів, оскільки вони не байдужі до солодощів; потім змусить замислитись над правильністю однозначної відповіді; можливо, проблема спричинить суперечку серед дітей і викличе бажання колективно її дослідити.

4. У чому суть формування робочих груп/команд для проектної діяльності школярів? Які умови забезпечення їх ефективності?

5. Означте особливості планування діяльності учнів у проекті «Вода – основа життя».

ТЕМА 5. Метод проектів у виховній роботі

Мета: розвивати у студентів компетентності, що стосуються розуміння сутності сучасного особистісно зорієнтованого виховання та здатності на його основі організувати проектну діяльність, формувати проекти за різною проблематикою.

Теоретична складова:

1. Сучасні підходи до трактування виховання школярів. Особистісно зорієнтоване виховання
2. Суть та реалізація методу проектів у виховній роботі.

1. Сучасні підходи до трактування виховання школярів. Особистісно зорієнтоване виховання

Особистісно орієнтоване виховання, як і навчання – це виховання, центром якого є особистість дитини, її самобутність, самостійність. Визнання учня з особливими освітніми потребами особистістю, принцип про відсутність бездарних дітей, принцип неповторності кожної дитини – це і є особистісно орієнтована педагогіка.

Метою особистісно-орієнтованого підходу є найбільш повне виявлення індивідуальних аспектів розвитку (актуальна зона), можливостей дитини (зона найближчого розвитку), зміцнення її власної активності (соціалізація набутих умінь та навичок), розкриття неповторності її особистості. Головне – не

боротися з індивідуальними особливостями, а розвивати їх, вивчати потенційні можливості дитини і будувати навчально-виховну роботу за принципом особистісно орієнтованого розвитку. Головний зміст особистісно-орієнтованої освіти дітей із порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзії характеризується індивідуальним підходом до учнів. Індивідуальний підхід передбачає складання індивідуальної програми розвитку (ІПР), навчального плану та навчальної програми з урахуванням можливостей та особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з порушеннями інтелекту. ІПР є одним із найважливіших інструментів у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями, розробляється командою педагогів і фахівців за участі батьків і визначає, які саме послуги надаватиме кожний фахівець; визначає необхідні адаптації/модифікації та слугує підґрунтям для подальшого планування навчальних занять.

Тому в інклюзивному середовищі особистісно-орієнтований підхід має забезпечуватися спрямованістю закладу на реалізацію наступних завдань:

- 1) адаптація матеріально-технічних умов закладу до особливих потреб учнів з інтелектуальними порушеннями;
- 2) диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу;
- 3) забезпечення позитивного психологічного мікроклімату в інклюзивному класі;
- 4) залучення фахівців до надання учням з інтелектуальними порушеннями психолого-педагогічних послуг.

У моделі інклюзивного навчання зазначенні завдання розглядаються як наскрізні, тобто такі, які проходять через всі освітні ланки закладу.

Що дає використання проектів у виховній роботі школи?

По-перше, інновації у виховній діяльності дозволяють включити великий процент школярів як у виховний, так і в навчальний процес у цілому.

По-друге, проектна діяльність допомагає якнайкраще організувати цілеспрямовану співпрацю у вихованні майбутнього покоління через активну, творчу діяльність.

По-третє, кожний проект дозволяє побачити у звичайному щось нове, роздивитись об'єкт дослідження з інших точок зору. Він (проект) розвиває вміння, здібності й мислення школяра; відкриває нові можливості та розкриває прихований потенціал кожного; допомагає вдосконалюватись, спілкуватись і прислуховуватись; підтримує і дає впевненість у собі, віру у своє «я».

І, нарешті, на відміну від традиційної системи, яка розглядає виховні питання з інтелектуальної сторони і тільки потім - з емоційної, а моральні принципи повинні бути зрозумілими, у проектній діяльності основні моральні принципи (чуйність, обов'язковість, відповідальність за прийняті рішення) ґрунтуються на дії, їх треба «прожити».

Таким чином, проектний метод сприяє інтенсивному розвитку самостійності учнів, активному становленню їх інтелектуально-творчих

здібностей і в цілому збагаченню особистості, формуванню її соціально значущих якостей.

Розглядаючи можливості інтеграції проектів у процес виховної роботи у школі, можна виділити три основних підходи. Проект може:

- використовуватись як одна із форм позакласної діяльності;
- бути альтернативним способом організації виховної роботи;
- інтегруватись у традиційну систему виховання.

У центрі уваги особистісно зорієнтованого виховання стоїть дитина. Її творчі сили. Тому принципи, які визначають мету, стратегію, зміст, шляхи та засоби виховання, такі:

- принцип природовідповідності, який полягає в том, що виховання має узгоджуватись із законами розвитку природи і людини, у відповідальності людини за подальшу еволюцію ноосфери в цілому та самої себе, у дотриманості того, щоб зміст, методи і форми виховання, стиль взаємодії педагогів і вихованців враховували необхідність статевої та вікової диференціації, особливо при формуванні ставлення до здорового способу життя, навичок виживання у екстремальних умовах;

- принцип гуманізації, що реалізується через особистісно зорієнтований підхід до організації навчально-виховного процесу та гуманітаризацію змісту і зазначає, що необхідно актуалізувати весь загальнокультурний потенціал дітей;

- принцип культуровідповідності, який полягає у тому, що освіта має відкривати дитині вікно в світову культуру через сприйняття цінностей і норм конкретної національної та регіональної культури;

- принцип системності, що вимагає системного підходу до організації життєдіяльності освітнього закладу на основі забезпечення цілісності становлення особистості;

- принцип діалогічності, що передбачає співтворчість рівних партнерів: вихователя та вихованця, які взаємозбагачують одне одного;

- принцип диференціації полягає у створенні умов для засвоєння змісту виховання в оптимальному для кожної дитини обсязі з урахуванням специфічної позиції дітей та дорослих (батьків і педагогів);

- принцип інтеграції розглядається як основа реформування змісту виховання і передбачає переборювання диспропорцій між предметами, які збагачують особистість науковими знаннями, озброюють засобами діяльності, надають можливість художньо-образного сприйняття навколишнього світу, формують цілісне уявлення про сьогоденну реальність і утворення між ними суттєвих взаємовідносин;

- принцип успішності, що спирається на мажорний тон загального шкільного клімату, на власні успіхи дитини у діяльності та моральній поведінці, що допомагає розкриттю дитини і відкриває нові можливості в «зоні найближчого розвитку»;

- принцип творчої самодіяльності, що полягає у самоорганізації та розвитку інтересів дітей, практичному оволодінні різноманітними видами навчальної роботи, фізичної праці, спорту, мистецтва з подальшою реалізацією у діяльності;

- принцип адаптивності, що є провідним принципом управління в умовах демократизації, коли на перше місце виходять «м'які» методи через створення умов та мотивацію.

Напрямами особистісно зорієнтованої виховної системи є:

- вивчення історії та культури рідного краю;
- організація діяльності з патріотичного та громадянського виховання;
- розвиток творчих здібностей, підтримка обдарованих дітей, забезпечення процесу саморозвитку та самовизначення вихованців;
- коригування процесів соціалізації, засвоєння навичок самоуправління;
- розвиток екологічного мислення. формування у дитини усвідомлення себе як частки цілісного світу;
- діяльність, що спрямована на усвідомлення дитиною важливості праці та оволодіння необхідними трудовими навичками;
- засвоєння навичок здорового способу життя, усвідомлення того, що довголіття закладається в дитинстві;
- педагогічне супроводження та підтримка навчально-виховного процесу.

Система особистісно зорієнтованого виховання характеризується також оптимальним добром методів, прийомів та засобів виховання.

Групу основних засобів складають:

- колективні творчі справи;
- колективна організаційна діяльність (планування, проведення заходів, обговорення результатів);
- творчі ігри (пізнавальні, музичні, спортивні, сюжетно-рольові тощо);
- творчі свята.

2. Суть та реалізація методу проектів у виховній роботі

Застосування методу проектів – це нагальна потреба нашого часу. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Реформування сучасної освіти потребує створення для осіб з особливими освітніми потребами таких умов, за якими вони мали б успішно реалізувати свої загальнолюдські права, стати корисними громадянами своєї держави, освіченість і соціальний статус яких задовольнили потреби суспільства.

Тобто освітній процес потребує нових підходів, технологій, методик. Однією з таких новітніх педагогічних технологій, що дає можливість якнайповніше реалізувати поставлену суспільством мету, є проектні технології, універсальні для вивчення будь-яких дисциплін і спрямовані на здобуття учнем необхідного у повсякденному житті досвіду.

За допомогою використання методу проектів можна вирішити реальні завдання всім колективом, групою учнів чи індивідуально. Даний метод є певною моделлю реальних завдань, а його використання забезпечить підготовку дитини до розв'язання труднощів у майбутньому, розвиток творчого потенціалу, гнучкості мислення.

Проект як альтернативний спосіб організації виховної роботи виключає традиційні принципи планування та організації виховного процесу. Досягненню мети проекту підпорядковуються всі дії вихователів і вихованців: вивчення проблеми, пошук джерел інформації та матеріалів, відбір потрібних відомостей, оформлення та представлення результатів. Результати виконаної роботи можуть наочно бути презентовані у вигляді стенду, брошури, альбому, радіопроеграми, відеофільму, театральної вистави - у залежності від поставленої мети.

Проекти, інтегровані у традиційну систему виховання, передбачають виконання творчих і/або дослідницьких завдань.

Для апробації та перевірки можливостей методу проектів у виховному процесі був вибраний проект як альтернативний спосіб організації виховної роботи.

Проект «Краса навколо нас»

Тип проекту: комбінований, інформаційно-пошуковий, практично орієнтований.

Термін дії: середньо тривалий.

Складові проекту:

1.«Чорнобривець». 2.«Волошка» 3.«Ромашка» 4.«Калина» 5.«Мак» 6.«Барвінок»

Учасники проекту:

Автор і керівник:

Люшненко Таміла Олександрівна, вихователь ГПД ЖНВКСТ № 59

Координаційна рада: Кондратюк Лідія Славетіївна, вчитель музики; Панікаревич Світлана Леонідівна, викладач ритміки, учні 2 класу та їх батьки.

1. Підготовчий етап.

Оголошення конкурсу «Парад костюмів».

Вибір теми, постановка мети проекту.

Збір матеріалу для оформлення виставки квітів і композицій.

Формування проектних груп, розподіл обов'язків:

Група 1. «Чорнобривець» (сім'я Точигіних);

Група 2. « Ромашка» (сім'я Рибчинських);

Група 3. « Калина» (сім'я Сладів);

Група 4. « Мак» (сім'я Бондарів);

Група 5. « Барвінок » (сім'я Умінських);

Група 6. «Волошка» (сім'я Лашевичів, Пархомців, Неньків, Полянських)

- інсценізація легенди про волошку.

2. Планування.

- Опрацювання джерел для збору інформації.
- Вибір форми представлення роботи над проектом.
- Фіксування процесу роботи над проектом: оформлення папок.
- Оформлення виставки квітів і композицій.
- 3. Практично - виконавчий етап.
- Збір інформації в класній бібліотеці, інтернеті.
- Спілкування з вчителями з проблемних питань.
- Аналіз зібраної інформації.4. Підсумковий етап.
- Обговорення форм презентації проекту.

Мета:

– ознайомити учнів з символікою квітів, їх особливостями; сприяти вихованню у дітей любові до краси навколишнього світу; виховувати екологічну свідомість і екологічну культуру у школярів;

– показати унікальність і багатогранність природи рідного краю; формувати бережливе ставлення до квітів, прищеплювати любов до природи; розвивати допитливість, наполегливість, вміння працювати з довідковою літературою; розвивати вміння співпрацювати один з одним, прищеплювати інтерес до пошукової роботи; виховувати відповідальність, здатність до самоорганізації.

Очікувані результати.

Розвиток індивідуальних творчих сил та здібностей учнів, їх самореалізація.

Розв'язання поставленої проблеми і досягнення хорошого результату.

Уміння отримувати інформацію з різних джерел та аналізувати її, застосовувати її для самовдосконалення.

- Підготовка художніх номерів.
- Виготовлення декорацій до свята.
- Результати роботи груп.
- Заключний етап
- Презентація проекту
- Проведення свята « Свято квітів»

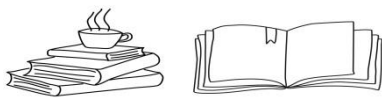
Отже, використання методу проектів допомагає не позбавити жодного учня уваги, зробити його не тільки слухачем чи спостерігачем, а й активним учасником освітнього процесу, бо його робота має результат. Такі форми роботи, успішно формують у дітей потребу здобувати знання, розвивають інтерес, любов до пізнання, допитливість.

За своєю сутністю робота над проектом має інноваційний характер: вимагає від учнів застосовувати нові знання, спираючись на засвоєний раніше матеріал; виробляє вміння діяти і приймати рішення самостійно чи в складі команди та розв'язувати конфлікти; шукати, компонувати і застосовувати нову інформацію з різноманітних джерел, використовуючи сучасні технології для виконання конкретних завдань; розвиває критичне мислення і прагнення до творчості та саморозвитку; формує бажання і здатність самостійно вчитися.

Систематичне і доцільне використання інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечує:

- сформованість в учнів інформаційної культури, їхніх світоглядних уявлень;
- розвиток уяви, пам'яті, пізнавальних інтересів; системного, логічного та алгоритмічного, творчого мислення;
- закладе основи для подальшого вивчення предметів, сформує нові якості мислення.

Отже, проектна діяльність в початковій школі є важливим і ефективним засобом розвитку суб'єктності учіння, залучення молодших школярів до пошукової, дослідницької діяльності, розвитку їхніх пізнавальних інтересів. Врешті це сприяє підготовці молоді, яка ґрунтує свою діяльність на основі демократичних цінностей, схильна до навчання впродовж життя, здатна бути конкурентоздатною на європейському і світовому освітніх просторах та на ринку праці.

Практична складова:

Мета: Сформувати цілісне уявленні про виховний процес в системі компетентнісної освіти, який складає основу виховних проектів, опрацювати логіку формування проектної діяльності, представити та проаналізувати розроблені студентами проекти в системі освітньої діяльності вчителя-дефектолога.

Проблеми для обговорення:

1. Проектна діяльність у вихованні. В чому особливості трактування сутності виховання в системі компетентнісної, особистісно зорієнтованої освіти? Як ставитесь до виховання через примус?

2. Що означає особистісно зорієнтована модель виховання?

3. Як формуються основи партнерської взаємодії вчителя, дітей та їх батьків в умовах інклюзивної освіти, реалізації проектних технологій?

4. Як визначаєте поетапність організації роботи над виховним проектом школярів, в чому особливості співпраці вчителя і дітей з ОПП?

Чи погоджуєтесь з позицією

По-перше, інновації у виховній діяльності дозволяють включити велику кількість школярів як у виховний, так і в навчальний процес у цілому.

По-друге, проектна діяльність допомагає якнайкраще організувати цілеспрямовану співпрацю у вихованні майбутнього покоління через активну, творчу діяльність.

По-третє, кожний проект дозволяє побачити у звичайному щось нове, роздивитись об'єкт дослідження з інших точок зору. Він (проект) розвиває вміння, здібності й мислення школяра; відкриває нові можливості та розкриває прихований потенціал кожного; допомагає вдосконалюватись, спілкуватись і прислуховуватись; підтримує і дає впевненість у собі, віру у своє «я».

Завдання:

1. Проаналізуйте будь-яку ситуацію в інклюзивному класі (можна з власної практики) за критеріями особистісно зорієнтованого виховання. Сформулюйте комплекс висновків.

2. Чи погоджуєтесь ви з тим, що виховний проект дозволяє школяру побачити у звичайному щось нове, роздивитись об'єкт дослідження з інших точок зору. Він (проект) розвиває вміння, здібності й мислення школяра; відкриває нові можливості та розкриває прихований потенціал кожного; допомагає вдосконалюватись, спілкуватись і прислуховуватись; підтримує і дає впевненість у собі, віру у своє «я». Аргументуйте свої позиції.

3. Проаналізуйте можливості використання виховних проектів у різних видах діяльності:

- як одну із форм позакласної діяльності;
- як альтернативний спосіб організації виховної роботи;
- як інноваційна форма, що може інтегруватись у традиційну систему виховання.

3. Як відбувається висунення ідей дітьми у рамках виховного проекту та вибору кращої з них. Як можна допомогти дитині знайти якомога більше ідей; записати їх на аркуші паперу врозсіп, щоб не виділяти ці ідеї порядком запису у стовпці. Нехай ці ідеї будуть найрізноманітнішими. Чим більше ідей, тим більшим буде вибір.

4. Продемонструйте можливість одного з варіантів використання методу проектів у виховній роботі.

ТЕМА 6. Співпраця вчителя, учнів та батьків у проектній діяльності

Мета: підвищити рівень розуміння сутності співпраці в освітньому процесі відповідно до нових освітніх стандартів, у рамках використання нових освітніх технологій; розвивати здатність до організації освітнього процесу у співпраці зі всіма його учасниками.

Теоретична складова:

1. Співпраця як формат взаємовідносин суб'єктів проектної діяльності.
2. Педагог – організатор проектної діяльності
3. Учень в структурі проектної діяльності
4. Батьки як учасники реалізації освітніх проектів

1. Співпраця як формат взаємовідносин суб'єктів проектної діяльності.

У практиці інклюзивного навчання чільне місце відводиться сумісній співпраці, яка покликана реалізувати низку навчальних та виховних завдань стосовно школярів з особливими освітніми потребами та з нормативним розвитком. Організація сумісного навчання в інклюзивному середовищі включає визначення моделей навчальної діяльності учнів класу, врахування особливостей цих моделей при організації та перебігу сумісної співпраці під час розв'язанні навчального завдання; передбачає формування сумісної співпраці як специфічної навички, та контроль за її перебігом упродовж виконання навчального завдання.

Одним із показників ефективного інклюзивного навчання вважається налагоджена співпраця, в якій відповідальність за кожного учня – з нормативним розвитком чи з особливими освітніми потребами, несуть різні учасники навчально-виховного процесу. При цьому навчальний процес структурується так, щоб забезпечити достатню взаємодію, підтримку, повагу й прийняття кожного школяра в класному колективі. Як свідчать дослідження, навчання у співпраці не обмежується роботою на уроці, – це підхід який дає змогу враховувати й підкреслювати індивідуальні здібності і внески кожної дитини та передбачає розподіл повноважень і відповідальності між вчителями, учнями та іншими членами громади.

Участь батьків у забезпеченні успішного освітнього процесу їхньої дитини дуже важлива. Усім дітям потрібна підтримка родини, а здобувачі освіти з особливими потребами часто потребують ще більшого залучення батьків, і не тільки на початкових етапах освітнього процесу, а й у старших класах та під час здобуття вищої освіти. Батьки є постійними, рівноправними членами команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, що створюється в закладі освіти.

Процес взаємодії, на думку психологів, пов'язаний із безпосереднім спілкуванням між людьми, коли вони вступають у певні зв'язки, стосунки, висуваючи за мету здійснення впливу на іншу людину: отримання відповіді, виконання доручення, розуміння чогось тощо. З'ясовано, що взаємодія – це процес безпосереднього чи опосередкованого взаємовпливу об'єктів (у нашому випадку – педагогів і батьків), який породжує їхню взаємну зумовленість і зв'язок, взаємоперехід, взаємотворчість. Батьки – важлива частина освітньої команди дитини. Для досягнення якнайкращого результату надзвичайно важливо сформувати позитивні стосунки між членами цієї команди. Проблемним аспектом на шляху впровадження інклюзії є той факт, що батьки «нормотипових» дітей не завжди хочуть бачити в класах чи групах закладів освіти, що відвідують їхні діти, дітей з особливими освітніми потребами, зокрема, з інвалідністю. Звісно, що ці стереотипи заважають батькам усвідомити користь спільної взаємодії. Це здебільшого пов'язано з недостатньо налагодженою просвітницькою роботою із сім'ями.

Основні напрями роботи щодо налагодження педагогічної взаємодії вчителя та батьків:

1. Підтримка фізичного здоров'я дітей і пропаганда здорового способу життя;

2. Формування особистісних орієнтацій здобувачів освіти з особливими освітніми потребами: визнання своєї значущості у суспільстві, національної самоідентифікації, інтересу до життя, людини, культури, що сприяють розумінню загальнолюдських цінностей, виховання правосвідомості, толерантності;

3. Робота з педагогами та співробітниками закладу освіти щодо урахування ними індивідуальних особливостей дітей, виховання свідомого та відповідального ставлення до процесу освіти;

4. Робота з родиною – вплив на її виховний потенціал, коли об'єктом уваги є не сама родина, а принципи сімейного виховання.

Тут необхідні вивчення сімейної атмосфери, що оточує дитину з особливими освітніми потребами, його стосунків із членами родини, поглиблення психолого-педагогічних знань батьків через систему батьківських зборів, консультацій, бесід, організація спільного проведення вільного часу дітей і батьків, захист інтересів і прав дитини. Вчителю в процесі спілкування з батьками, важливо дотримуватись таких правил: □

- батьки та діти не повинні почувати себе об'єктами вивчення; □
- робота з батьками має бути цілеспрямованою, планомірною й систематичною;
- методи цієї роботи мають відповідати науковим методам виховання дітей; □
- потрібно застосовувати у комплексі різноманітні психолого-педагогічні підходи.

Сім'я є елементом стабільності в житті дитини, тоді як учителі й вихователі весь час змінюються. Батьки та інші члени родини є основною та постійною фігурою у житті дитини, а фахівці можуть змінюватися щороку. □ Батьки більш схильні розповідати про себе та своїх дітей тим фахівцям, до яких вони відчувають довіру. Моральні цінності, бажання і пріоритети батьків суттєво відрізняються, тому не може бути якоїсь єдиної універсальної моделі роботи з родиною. Головне – допомогти батькам повірити у власні сили і можливості. Виходячи зі специфіки сімей, де є діти з особливими освітніми потребами, слід зазначити, чим більш залученні батьки в інклюзію, тим більша ймовірність досягнення бажаних результатів у дітей. Інформація, якою можуть поділитися батьки учнів з особливими освітніми потребами:

- намічені для дитини цілі;
- важлива медична інформація;
- минулий навчальний досвід дитини;
- успішні навчальні та поведінкові техніки, що батьки застосовують удома;
- зміни в житті чи складі сім'ї. Батьки, які мають дітей з особливими освітніми потребами, у своїй більшості відчувають провину, образу за те, що не склалось щасливе й спокійне життя власної дитини.

Такі батьки побоюються негативного ставлення з боку оточення до самих себе та дитини. Вони остерігаються ідеї спільного навчання, вважають, що ті, хто оточують, будуть сміятись, принижувати, знущатись із їхніх дітей. Ці страхи можна зрозуміти та прийняти. Деякі батьки не бажають займатись своєю дитиною, думаючи: «у спеціальній школі педагоги зобов'язані вчити, виховувати, розвивати дитину без моєї допомоги, навіщо водити в школу?». Вони прекрасно розуміють: якщо віддати дитину в заклад загальної середньої освіти, то треба забирати щодня, займатись додатково, приділяти багато уваги зовнішньому вигляду, дотримуватись режиму тощо, тому бачать унікальність того, щоб оформити свою дитину в інклюзивний клас. Є й такі батьки, які адекватно оцінюють стан речей та готові до співпраці із закладом освіти. Саме тому одне з найголовніших завдань закладу освіти та фахівців інклюзивно-ресурсного центру – допомогти батькам повірити у власні сили й можливості.

1. Педагог – організатор проектної діяльності

Учні відрізняються один від одного не тільки різним рівнем підготовленості до засвоєння знань. Кожен із них володіє більш стійкими індивідуальними особливостями, які не можуть (та й не повинні) не враховуватися викладачем. Водночас ці індивідуальні особливості накладають свої вимоги на організацію навчального процесу. Індивідуальні відмінності стосуються й пізнавальної сфери дітей: одні мають зоровий тип пам'яті, інші – слуховий чи зорово-руховий і т.д. У одних наочно-образне мислення, а в інших – абстрактно-логічне. Це означає, що одним легше сприймати матеріал

за допомогою зору, іншим – на слух; комусь потрібне конкретне уявлення матеріалу, іншим – схематичні дані тощо. Нехтування індивідуальними особливостями учнів при навчанні призводить до виникнення в них різного роду труднощів, ускладнює шлях досягнення поставлених цілей. При цьому вчитель виступає не як керівник, а як фасилітатор, тобто як людина, яка створює сприятливі умови для самостійного й осмисленого навчання, активізує та стимулює допитливість і пізнавальні мотиви учнів, організовує групову навчальну роботу, підтримує прояви оперативних тенденцій, надає учням різносторонній навчальний матеріал.

Організація проектної діяльності учнів передбачає зміни ролі вчителя: з носія готових знань він перетворюється на організатора пізнавальної діяльності своїх учнів.

– Творчий, нестандартний підхід вчителя до проведення уроків веде до підвищення мотивації і орієнтований на самостійну діяльність учнів.

– Роль викладача полягає в постійній консультативній допомозі.

– Проектна діяльність дозволяє вчителю здійснювати індивідуальний підхід до дитини.

– З авторитетного джерела інформації учитель стає співучасником дослідного, творчого процесу, наставником, консультантом, організатором самостійної діяльності учнів. А це і є справжнє співробітництво.

У роботі над проектом учитель:

– допомагає учням в отриманні різних матеріалів, довідників, інформації, інструментів тощо;

– сам є джерелом інформації;

– координує весь процес;

– заохочує учнів;

– обговорює з учнями способи подолання труднощів шляхом непрямих, навідних запитань;

– аналізує з учнями різні фази робочої процедури;

– підтримує безперервний зворотний зв'язок для успішної роботи учнів над проектом;

– вчить коротко записувати результати своєї діяльності;

– дає короткий аналіз виконаного проекту.

Разом із тим учитель повинен урахувувати суперечливий характер самої діяльності учня: суспільна за змістом, за формою реалізації вона індивідуальна (засвоєні знання і вміння є власністю окремого учня). У цьому є небезпека егоїстичної спрямованості навчання, коли воно втрачає свій суспільний сенс. Для уникнення цієї небезпеки вчитель повинен знайти шляхи застосування знань і вмінь, отриманих учнями в навчальній діяльності, суспільно корисній праці, життєдіяльності класного і шкільного колективів.

Таким чином, для активізації пошуково-дослідницької діяльності молодших школярів у навчальному процесі необхідне поєднання індивідуальних і колективних форм роботи.

Роль учителя при виконанні проектів змінюється залежно від етапів роботи над проектом. Однак на всіх етапах педагог виступає як фасилітатор, тобто помічник, він не передає знання, а забезпечує діяльність школяра, тобто:

1. Консультує. Моделюючи різні ситуації, трансформуючи освітнє середовище, учитель спонукає учнів до постановки запитань, роздумів, самостійної оцінки того чи іншого явища тощо. При реалізації проектів учитель – це консультант, який повинен утриматися від підказок, навіть коли бачить, що учні «роблять щось не так».

2. Мотивує. Високий рівень мотивації – основа успішної роботи над проектом. Під час роботи вчитель повинен дотримуватися принципів, які розкривають перед учнями ситуацію проектної діяльності як ситуацію вибору і свободи самовизначення.

3. Фасилітує. Допомога учням у процесі роботи над проектом виражається не в передачі знань і вмінь, які можуть бути практично реалізовані у проектній діяльності, мінімальний їх набір учень повинен був засвоїти на уроках, що передують роботі над проектом; інші необхідні відомості отримує, працюючи над збиранням інформації на різних етапах проекту. Вчитель також не вказує в оціночній формі на недоліки або помилки в діях учня, на неспроможність проміжних результатів. Він провокує запитання, роздуми, самостійну оцінку діяльності, моделюючи різні ситуації.

4. Спостерігає. Спостереження, яке проводить керівник проекту, спрямоване на отримання ним інформації, що дозволить учителю продуктивно працювати під час консультації, з одного боку, і ляже в основу його дій з оцінки рівня сформованості компетентностей учнів, з іншого.

2. Учень в структурі проектної діяльності

Роль учнів у навчальному процесі принципово змінюється в роботі над проектом: вони є активними його учасниками, а не пасивними статистами. Іншими словами, учень стає суб'єктом діяльності. При цьому школярі вільні у виборі способів і видів діяльності для досягнення поставленої мети. Їм ніхто не нав'язує, як і що робити.

Слід визнати, що кожен учень має право:

- не брати участі ні в одному з поточних проектів;
- брати участь одночасно в декількох проектах у різних ролях;
- у будь-який момент почати новий проект.

Роль учня в процесі виконання проекту змінюється залежно від етапів роботи. Але на всіх етапах він:

Вибирає (приймає рішення). Слід пам'ятати, що надаючи право вибору, ми не тільки мотивуємо учня, а й формуємо в нього почуття причетності.

Вибір повинен закріпитися в свідомості учня як процес прийняття на себе відповідальності.

Вибудовує систему взаємовідносин з товаришами, учителями. Йдеться не тільки про рольову участь у командній роботі. Взаємодія з учителем-консультантом дає можливість освоїти ще одну рольову позицію. Вихід за межі школи в пошуках інформації або для перевірки (реалізації) своєї ідеї змушує вступати у взаємини з дорослими людьми (бібліотекар, двірник та ін.) і однолітками з нових позицій. Стосовно дорослих відбувається перехід з позицій соціальної інфантильності (він – відповідальний опікун, я – безвідповідальний споживач) на позиції співпраці (він – професіонал, виконує свою роботу й ухвалює рішення; я – людина, яка робить конкретну справу й несе за неї відповідальність).

Оцінює. На кожному етапі виникають різні об'єкти оцінки. Учень оцінює «чужий» продукт – інформацію з позицій її корисності для проекту, запропоновані ідеї з позицій їх реалістичності тощо. Водночас він оцінює продукт своєї діяльності і себе в процесі цієї діяльності. Для того, щоб навчити школярів адекватно оцінювати себе й інших, необхідно дати їм можливість поміркувати над тим, що дала кожному з них участь у проекті, якими є складники успіху, що не вдалося (нерозуміння, брак інформації, неадекватне сприйняття своїх можливостей тощо). Навіть невдалий проект має велике позитивне педагогічне значення. Аналіз (самоаналіз) об'єктивних і суб'єктивних причин невдач, несподіваних наслідків діяльності, розуміння помилок посилюють мотивацію для подальшої роботи, наприклад, формують особистий інтерес до нових знань, якщо «провал» проекту обумовлений неправильною інтерпретацією інформації або неперевіреними даними. Подібна рефлексія дає можливість сформулювати оцінку (самооцінку) навколишнього світу і себе в мікро- і макросоціумі.

3. Роль батьків у проектній діяльності

Існує думка, що не можна розвинути те, чого немає всередині, що не стало компонентом структури людської сутності. Іноді бажане можна сформулювати, тобто привнести ззовні. Суб'єктом цього привнесення може виступати не тільки сама людина, а й навколишнє середовище, найближче оточення. Таке положення дозволяє виділити роль сім'ї в збагаченні дослідницького досвіду дитини.

Необхідною умовою для роботи над проектом, особливо в молодшому шкільному віці, є допомога з боку батьків, включеність батьків у роботу.

Сім'я багато в чому визначає коло інтересів і потреб, поглядів і ціннісних орієнтацій дитини. Сім'я ж створює й умови для розвитку дослідницької активності школяра. Якщо батьки з самого початку будуть байдужі до проявів дослідницької активності дитини, природна цікавість, творче начало дитини буде згасати. Залучення батьків необхідне для встановлення взаємовідносин між дітьми та батьками, для налагодження плідних зв'язків між сім'єю і школою.

Коли діти бачать, що їхні батьки беруть участь у роботі вчителя, у них зростає відчуття власної значущості. Дітям дають зрозуміти, що найголовніші дорослі в їхньому житті піклуються про них.

Пам'ятка для батьків, чії діти включаються у проектну роботу в школі

Участь у проектній діяльності – складна праця і для учня, і для батьків. Проект передбачає самостійну діяльність учня, однак завдання батьків – знати суть цієї проектної діяльності, її етапів, вимог до процесу та результату виконання, щоб бути готовими у разі потреби допомогти своїй дитині. Пам'ятайте: ви відіграєте роль джерела інформації нарівні з іншими – такими, як книги, фільми, Інтернет та інші. Право вільного вибору джерела інформації надається дитині!

Отже, що ж таке метод проектів і яка можлива роль батьків на кожному етапі виконання проекту?

Виконання проекту передбачає декілька послідовних етапів:

- вибір теми проекту;
- висунення попередніх ідей;
- вибір найкращої ідеї;
- планування проектної діяльності;
- оцінка та самооцінка проекту;
- презентація проекту.

Покажемо це схематично:

Етапи роботи над проектом	Роль батьків на даному етапі
Висунення попередніх ідей та вибору кращої з них.	Допомогти дитині знайти якомога більше ідей; записати їх на аркуші паперу врозсіп, щоб не виділяти ці ідеї порядком запису у стовпці. Нехай ці ідеї будуть найрізноманітнішими. Чим більше ідей, тим більшим буде вибір.
Вибір та формулювання теми проектної роботи.	Допомогти обрати найкращу ідею та обґрунтувати вибір.
Формулювання завдань проекту.	Може бути потрібною допомога у правильному формулюванні завдань.
Розробка плану та структури виконання проекту.	Допомогти спланувати роботу із урахуванням зайнятості дитини.
Обговорення можливих результатів.	Підібрати з дитиною можливі шляхи розв'язання кожної з проблем; розбити об'єм роботи на невеликі частини і визначити строки виконання кожної.
Складання програми виконання робіт.	Допомогти скоригувати план із урахуванням особистої зайнятості дитини і створити умови для виконання цього плану.

Вивчення необхідного матеріалу до теми проекту.	Переглянувши список літератури, батьки можуть порадишити доповнити чи забрати джерела, які не зовсім відповідають обраній темі. Дорослі супроводжують дитину до бібліотеки, музею, виставок, допомагають зорієнтуватися у книжкових магазинах у пошуку джерел додаткової інформації. Джерелами інформації можуть бути опитування, бесіда, інтерв'ю, спостереження, експеримент, а також періодичні видання, Інтернет.
Підготовка висновків за результатами роботи над проектом.	Готується звіт та публічна презентація.

На етапі підготовки висновків за результатами роботи над проектом дітям може знадобитися допомога у вигляді граматичного та стилістичного контролю.

За результатами виконання проекту готується звіт та публічна презентація. На цьому етапі батьки можуть допомогти провести останню перевірку перед презентацією, провести репетицію виступу, зняти хвилювання перед виступом.

І, нарешті, робота над проектом закінчується оцінкою його результатів і самого процесу. Батьки дають поради, які допоможуть скоригувати діяльність дітей у наступному проекті.

Таким чином, у ході роботи над проектом батьки:

- консультують;
- слідкують за виконанням плану;
- вирішують оперативні питання;
- допомагають з попередньою оцінкою проекту;
- беруть участь у підготовці презентації;
- забезпечують найбільш оптимальний режим роботи та відпочинку.

У результаті сумісної проектної діяльності діти дізнаються багато нового один про одного, поповнюють дефіцит спілкування з дорослими, батьками, у них формується значуще ставлення до поняття «сім'я».

Дружні стосунки між родиною та школою йдуть на користь усім дітям. Коли батьки стають активними помічниками вчителя, діти отримують позитивну мотивацію.

Проект «Батьківські спілкування»

Соціально-педагогічний проект роботи з батьками учнів 6-го «А» класу (з досвіду роботи класного керівника Оксани Анатоліївни Войтович)

Назва проекту «Батьківські спілкування».

Обґрунтування проекту. Сім'я як соціальний інститут, з яким пов'язана педагогічна діяльність навчального закладу, знаходиться сьогодні на досить складному етапі свого розвитку. Дорослі люди з різним ступенем успішності звикають до соціально-економічних умов українського буття, яке інтенсивно змінюється. Процес соціальної адаптації особистості, безліч протиріч, які його супроводжують, дуже сильно уповільнюють і заважають виконанню батьківських функцій. У результаті ми бачимо велику кількість батьківських «виховних прорахунків, помилок, недоліків», усунути які можна тільки у взаємодії з учителями, педагогами та психологами школи, закладів додаткової освіти дітей, соціальних служб.

Мета проекту: активізація взаємодії батьків з учителями, інтеграція засобів громадського та сімейного виховання школярів.

Завдання проекту:

- створити сприятливі умови для взаємодії батьків і школярів з метою подальшого співробітництва;
- поглибити психолого-педагогічну компетенцію батьків;
- включити батьків в освітній процес як активних суб'єктів;
- створити комплекс творчих методичних робіт - відеофільми, бібліотеку творів дітей, набір пам'яток і рекомендацій для батьків тощо.

Актуальність проекту. Розробка проекту «Батьківські спілкування» обумовлена потребами батьків учнів. Протиріччя, які можна вирішити, пов'язані з такими факторами:

- накопиченням знань у сфері психології, педагогіки та методики сімейного виховання;
- систематизацією інформаційного методичного банку даних у відповідності із задачами комплектування «Бібліотечки для батьків» під умовною назвою «Як допомогти дитині стати щасливою й успішною?»;
- розумінням проблем і перспектив особистісно-пізнавального росту дитини;
- своєчасним наданням дитині щоденної допомоги, її різнобічної підтримки.

Умови реалізації проекту. До психолого-педагогічних умов належать:

- довірливі стосунки між учасниками спілкування;
- урахування особливостей взаємовідносин батьків і дітей;
- системність і періодичність проведення спілкування.

Рівень проекту: творчо-інформаційний, практично-зорієнтований.

Термін проекту: довгостроковий (річний).

Учасники проекту: батьки й учні 6-го «А» класу Новопсковської газопроводської загальноосвітньої школи I-III ступенів; консультації психологів школи та соціальної служби в роботі з дітьми та молоддю, педагогами закладів додаткової освіти (ДЮСШ, районної школи мистецтв, районного будинку творчості, будинку культури).

Очікувані результати:

- виховання цілісної особистості, що зумовлене співпрацею дітей з батьками;
- реалізація самостійно значущих ініціатив учнів;
- володіння навичками ділової комунікації, рольової взаємодії, толерантної поведінки, інформаційного обміну;
- згуртування класу шляхом змістовного спілкування, яке відбувається в неформальній обстановці;
- володіння специфічними навичками навчальної праці (здатність до самоосвіти), нормами та еталонами соціальної життєдіяльності (вихованість);
- розширення світогляду та поглиблення педагогічної, психологічної та виховної компетенції батьків;
- створення комплексу методичних робіт.

Етапи проекту та їх зміст

1. Проблемно-цільовий етап

Здійснюється вибір проблемної сфери, постановка задач, окреслюється кінцевий вигляд створюваного продукту, його призначення та коло використання, відбуваються формування проектної бригади та розподіл обов'язків. Цей етап завершується формулюванням теми проекту й визначенням виду його завершеної форми, написанням короткої анотації проекту.

2. Підготовчий етап

Цей етап має на меті теоретичну підготовку учасників проекту: підбір необхідної психолого-педагогічної літератури, запис потрібних нотаток, взаємозв'язок з учителями-колегами, психологами, педагогами додаткової освіти та робітниками соціальної служби.

3. Етап розробки сценарію й технічного завдання

На даному етапі передбачається збір матеріалів, відбір змісту й визначається приблизний обсяг проекту, робиться його найбільша деталізація, прописуються ролі всіх учасників проекту, строки виконання ними кожного виду роботи.

4. Етап практичної роботи (розв'язання проблеми)

Головним завданням цього етапу є систематизація та аналіз отриманої інформації, планування діяльності з розв'язання проблеми. Тому ведеться робота з утілення в життя поставлених задач, яка потребує від усіх учасників найбільшої ретельності, відповідальності, узгодженості дій, а також значних зусиль від керівництва проекту з координації діяльності учасників проекту та постійного контролю над ходом і строками робіт, що виконуються.

5. Етап попереднього захисту

На цьому етапі здійснюється попередній перегляд проекту, виявляються недоробки, окреслюються шляхи усунення виявлених недоліків, відбувається

коректування.

6. Етап презентації - публічного захисту проекту

На цьому етапі відбувається показ виконаної роботи (широка аудиторія інформується про важливість вибраної проблеми), дається оцінка проекту, представляються вибрані шляхи розв'язання проблеми, розповідається про практичну діяльність у ході реалізації проекту.

7. Оцінювання успішності проекту

По закінченню проекту організується обговорення, під час якого батьки мають змогу оцінити проектну діяльність у цілому та особистий внесок кожного в загальну справу. Обмірковуючи досвід, набутий у процесі реалізації проекту, вони відповідають на такі запитання:

- а) які знання вони отримали;
- б) чому і як вони навчились;
- в) яких умінь і навичок вони набули;
- г) які переваги дає групова співпраця;
- г) що вдалось найкраще;
- д) чим важливою була їхня діяльність для власної родини.

Зміст проекту: у даному проекті передбачаються сім блоків взаємодії.

1. Психолого-педагогічний блок

Цей блок включає в себе цикл різноманітних форм і прийомів роботи з проблем виховання, освіти та розвитку дітей, їх взаємовідносин з дорослими та однолітками, ставлення до книжки, читання, словотворчості тощо. Батьки не тільки здобувають необхідні теоретичні знання, а й обмінюються накопиченим досвідом, обговорюють нестандартні ситуації, шукають розв'язання поставлених задач і проблем, набувають навичок усебічного аналізу фактів, ведення дискусій та спілкування. Ось деякі з форм і прийомів роботи:

– бесіди «Роль книжки в розвитку інтелектуальних та особистісних якостей людини», «Традиції виховання», «Моральне виховання підлітків у сім'ї», «Як досягти того, щоб знання стали потребою підлітків?»;

– лекції «Результативність у навчанні. Від чого вона залежить?», «Роль спілкування в житті школяра», «Формування здорового способу життя», «Педагогічна тактовність батьків у вихованні, повага до самостійності дітей»;

– семінари «Ми і наші діти», «Про значення похвали й покарання в родині», «Педагогічні вимоги до трудової діяльності підлітка в родині»;

– практикуми «Психологія спілкування з дітьми», «Розумні матеріальні й духовні потреби дітей. Як їх сформулювати?»;

– індивідуальні консультації;

– «десанти» (відвідування батьків удома з метою дачі конкретних відповідей на їхні запитання);

– родинний вогник «Помилки родинного виховання. У чому вони полягають?».

Практична складова:

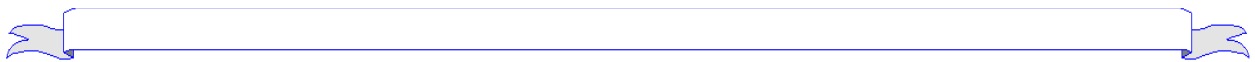
Питання для обговорення:

1. Що означає співпраця в освітньому процесі, як вона реалізується в системі компетентнісної освіти, інтерактивних формах та методах організації навчально-виховної діяльності?
2. В чому полягає майстерність педагога в управлінні взаємодії всіх суб'єктів освітньої діяльності в інклюзивному класі?
3. У чому вбачаєте особливості роботи педагога з батьками дітей з особливими освітніми потребами?

Завдання:

1. Визначте комплекс найбільш значущих проблем у формуванні ефективних взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу в інклюзивному класі, у якому ви побували під час практики?
2. Сформуйте модель проекту на будь-яку тематику, що передбачає участь взаємодію батьків учнів з ООП. Визначте ціль та прогнозовані результати.
3. Проаналізуйте один з розроблених проектів: «Батьківські спілкування». Оцініть визначені вчителем завдання проекту:
  - створити сприятливі умови для взаємодії батьків і школярів з метою подальшого співробітництва;
  - поглибити психолого-педагогічну компетенцію батьків;
  - включити батьків в освітній процес як активних суб'єктів;
  - створити комплекс творчих методичних робіт - відеофільми, бібліотеку творів дітей, набір пам'яток і рекомендацій для батьків тощо.

Визначте позиції, які вважаєте найбільш цінними, сформуйте умови їх творчого використання у власній практиці.

ТЕМА 7. Контроль за ефективністю проектної діяльності

- 1 Критерії ефективності розробки та впровадження навчальних проектів школярів
2. Методичні особливості контролю та оцінювання проектів в контексті освітньої діяльності

1. Критерії ефективності розробки та впровадження навчальних проектів школярів

Критерії ефективності проектної роботи безпосередньо пов'язані з функціями, яку вона реалізує в освітньому процесі.

Розв'язання питань, пов'язаних з контролем та оцінюванням навчальних проектів має ґрунтуватися на тому, що проектна технологія виконує низку функцій, зокрема, дидактичну, пізнавальну, виховну, соціалізуючу та розвивальну. Так, дидактична функція проектування передбачає вироблення в учнів умінь конструювати свої знання, ознайомлення їх з різними способами опрацювання інформації. Окрім цього, в учнів формується вміння презентувати результати своєї роботи, а також виробляються навички самоорганізації.

Пізнавальна функція полягає у підвищенні мотивації до отримання нових знань. В учнів формуються вміння продукувати, аргументувати та захищати свої ідеї.

Розвивальна функція проектування передбачає виконання таких завдань, як розвиток творчих і дослідницьких здібностей кожного учня, формування комунікативних умінь та навичок, розвиток критичного мислення, навичок аналізу та рефлексії.

Виховна функція має на меті спонукати учнів до самодисципліни та відповідальності, виховати у них загальнолюдські цінності.

Соціалізуюча функція проектної технології полягає в формуванні в учнів таких важливих навичок, як спілкування у соціумі, вироблення самостійного погляду на події та явища, осмислення своїх можливостей та усвідомлення власної ролі під час роботи у команді.

Проекти по праву відносяться до числа нетрадиційних технологій навчання, тому оцінювання ефективності розробки та впровадження навчальних проектів школярів відбувається за критеріями реалізації важливого комплексу функцій, притаманних інноваційним, особистісно зорієнтованим технологіям. Проекти спроможні забезпечити:

- активність навіть тих учнів, які, як правило, віддають перевагу мовчанню;
- розкриття учнями своїх здібностей, що формує у них впевненість в собі;
- комфортність навчання для учнів, оскільки вони перестають боятися негативної оцінки;
- удосконалення комунікативних навичок учнів, оскільки це дає змогу їм більше висловлюватись;
- розвиток у учнів ряду здібностей (спільного прийняття рішень, творчого мислення тощо);
- посилення позитивної мотивації до навчання, бо проект вибирається та реалізується на основі власних інтересів, потреб та можливостей;
- формування творчого системного мислення;
- формування культури ділового спілкування, умінню аргументовано захищати свої позиції;

– посилення уваги, яка є значним стимулом для народження нових ідей, пошуку альтернативних рішень, їх аналізу та синтезу, як основи інноваційного мислення.

Так само актуальним є оцінювання ефективності процесу виконання освітнього проекту. Тут для вчителя важливо провести самооцінювання діяльності, що реалізується через концепцію “навчання через дію”. Для цього достатньо поставити такі питання:

- Що ми досліджуємо, що ми проектуємо?
- Коректність постановки цілей проекту та визначення очікуваних результатів.
- Наскільки ефективним було проектування діяльності, логіка досягнення очікуваних результатів.
- Чи продуктивною була робота з інформацією;
- Наскільки ефективною була командна робота.
- Якість отриманого продукту, його співвіднесення з поставленими цілями.
- Якість оформлення результатів проекту, презентація матеріалу. Оцінювання може проводити група, експерти, педагог через самооцінювання).

2. Методичні особливості контролю та оцінювання освітніх проектів школярів

Оцінюючи проект, педагогу слід враховувати значущість та актуальність висунутих проблем; доцільність використаних методів дослідження та обробки результатів; активність учасників проекту відповідно до їхніх індивідуальних можливостей; характер відносин та взаємодопомоги учасників проекту; вміння аргументувати свої висновки, відповідати на запитання опонентів; оформлення результатів виконаного проекту.

Проектна технологія дає кожному учню можливість реальної діяльності, в якій він може не тільки проявити свою індивідуальність, а й збагатити її. Тому означена технологія передбачає підтримуючу, заохочувальну роль оцінювання. Універсальних критеріїв, на основі яких можна було б розробити єдину для усіх проектів систему оцінювання, звичайно, не існує. Проте можна надати деякі узагальнені рекомендації щодо оцінювання проектів, які можна представити так.

1. Визначення мети оцінювання, яка має відповідати цілям проекту та його типу.

2. Визначення складових оцінювання.

3. Розробка критеріїв оцінювання з урахуванням усіх етапів роботи.

4. Організація процедури оцінювання.

Розкриємо названі аспекти. Для того, щоб визначити мету оцінювання, треба відповісти на такі питання: які знання учні мають засвоїти і на якому

рівні; якими вміннями та навичками вони мають оволодіти; які здібності, якості особистості мають у них розвиватися; які цінності вони зможуть у собі сформувавши.

Нові стратегії оцінювання спрямовуються на визначення рівнів оволодіння навичками мислення та комунікації, вирішення складних проблем, використання правових та інших соціальних інструментів.

Цілі оцінювання також залежать від типу проекту, що виконується. Кожний проект має свою мету. Саме класифікація проектів за типами надає чітке уявлення про постановку цілі, без якої неможливо розробити критерії оцінювання. Можна застосовувати таку робочу класифікацію проектів:

- інформаційний, метою якого є збирання інформації;
- оглядовий, що ґрунтується на аналізі явищ, подій, фактів і передбачає з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки, значення подій;
- дослідницький, що передбачає проведення дослідження;
- продукційний, результатом якого є конкретний продукт;
- організаційний, що передбачає організацію подальшої діяльності;
- мультимедійний, що передбачає застосування комп'ютерної техніки для роботи з текстом, звуком, графікою, анімацією.

Важливим аспектом при розробці системи оцінювання є визначення його складових. Як правило, проектна технологія передбачає не тільки оцінювання викладачем. Будь-який проект розрахований на активну діяльність учня, а одним з компонентів цієї діяльності є самооцінка. Отже, мають бути критерії, за допомогою яких учні зможуть надати змістову та розгорнуту характеристику власних результатів. Аналізуючи свої переваги та недоліки, учні навчаються оцінювати себе, будувати власну програму подальшої діяльності. Самооцінка дозволяє педагогу зібрати максимум корисної оцінної інформації, наприклад, про труднощі учня на різних етапах виконання проекту. Така інформація дозволяє здійснити змістовну корекцію освітнього процесу. Правильно організована рефлексія допомагає створити позитивну установку, що сприяє успішному виконанню проекту.

Не менш важливими у навчальному проектуванні є експертне, тобто зовнішнє оцінювання. У ролі експертів можуть виступати педагоги, одногрупники, учні паралельних груп та старших курсів, представники інших установ.

Наступним кроком є розробка критеріїв оцінювання. Організатору проекту стане зрозумілішим, як створювати критерії оцінювання, якщо конкретно визначити, що треба враховувати при їх розробці. Зокрема, треба враховувати такі загальні принципи оцінювання:

- важливість – оцінювання тільки найважливіших очікуваних результатів;

– об’єктивність – оцінка є об’єктивною тільки тоді, коли ґрунтується на конкретних критеріях;

– відкритість – учні від початку знають, що буде оцінюватись та за якими критеріями;

– простота – форми оцінювання мають бути простими й зручними у застосуванні.

Будь-який проект складається з декількох етапів, і успіх усієї проектувальної діяльності багато у чому залежить від правильно організованої роботи на окремих етапах. Тому важливо визначити критерії оцінювання діяльності учнів на кожному окремому етапі.

Оскільки проектна технологія здебільшого передбачає командну роботу, ефективність якої залежить від кожного учня, постає проблема оцінювання внеску кожного до роботи. Зокрема педагогу варто пам’ятати, що у навчальних групах є учні, які не зможуть набрати багато плюсів. Тому доцільно включати до критеріїв не тільки пункти щодо визначення рівня засвоєння знань та умінь, а й специфічні показники, які нададуть можливість підкреслити особливі здібності таких учнів. І тоді на захисті проекту кожний буде знати, чи багато чому він навчився в процесі роботи над проектом. Якщо критерії оцінювання мають достатню кількість пунктів, то усі учні отримують бали таким чином, що кожний може відчувати, що він у чомусь найкращий. У цьому і є головний сенс розробки критеріїв оцінювання: здобуті знання та отримані навички отримують суспільне визнання, тобто визнаються цінними не тільки самим учнем, але й тими, хто поряд.

Наведемо приклад оцінювання внеску до роботи кожного учасника проекту (табл.).

Оцінювання роботи учасників проекту

Критерії оцінювання	Завжди	Часто	Іноді	Ніколи
1. Бере участь в обговоренні ключових питань				
2. Вміє розподіляти послідовність дій кожного члена				
3. Співпрацює з іншими під час роботи над досягненням спільних цілей				
4. Висуває нові ідеї				
5. Вносить конструктивні пропозиції				
6. Уміє вислухати товаришів				
7. Ретельно обдумує інформацію				
8. Уміє порівнювати та узагальнювати висунуті товаришами ідеї				

9. Уміє коректно відстоювати власну точку				
10. Уміє з'ясувати те, що не зрозуміло				
11. Уміє приймати допомогу товаришів				
12. Підбадьорює та підтримує товаришів				

Ефективним для визначення внеску кожного з учасників проекту є чітке визначення функцій, що мають виконуватися, та чітке їх закріплення за виконавцями. Таке закріплення може здійснюватися завдяки введенню ролей. Це дозволяє оцінити як якість роботи підгрупи у цілому, так і якість виконання кожним учасником своїх функціональних обов'язків.

Створюючи критерії для самооцінювання, для оцінювання внеску кожного учня до роботи команди, педагогу треба пам'ятати, що вони мають допомагати організовувати діяльність учня, створювати умови для успішного завершення проекту. Отже, вся робота спрямована на досягнення цілі всього проекту – на його фінальний продукт, який потребує оцінювання. Хоч у кожного проекту свої цілі, можна сформулювати такі загальні параметри, за допомогою яких можна оцінювати фінальну роботу: глибина розуміння питання; повнота висвітлення; логічність викладення; цікаві художні рішення; оформлення текстової інформації; культура мовлення під час презентації.

При розробці процедури оцінювання проектів завдання педагога – показати учням, як на кожному етапі роботи вони наближаються до запланованих результатів та які зміни відбуваються у навчальному процесі. Для цього процедура оцінювання має бути організована так, щоб учень: міг самостійно розвиватися і проводити дослідження оточуючого світу та себе, маючи повне уявлення про мету, з якою він це робить; мав чіткі критерії оцінювання, що сприяють не тільки досягненню цілі, але й поступового просування до неї; отримував зворотний зв'язок, що допомагає коригувати свої дії, спрямовані на досягнення цілі.

Практична складова:

Питання для обговорення

1. Критерії ефективності розробки та впровадження навчальних проектів школярів.

Як функції проектних технологій співвідносяться з показниками їх якості, критеріями їх ефективності. Продемонструйте це на одній з таких функцій:

- активність навіть тих учнів, які, як правило, віддають перевагу мовчанню;
- розкриття учнями своїх здібностей, що формує у них впевненість в собі;
- комфортність навчання для учнів, оскільки вони перестають боятися негативної оцінки;
- удосконалення комунікативних навичок учнів, оскільки це дає змогу їм більше висловлюватись;
- розвиток у учнів ряду здібностей (спільного прийняття рішень, творчого мислення тощо);
- посилює позитивну мотивацію до навчання, бо проект вибирається та реалізується на основі власних інтересів, потреб та можливостей;
- формує творче системне мислення;
- сприяє формуванню культури ділового спілкування, умінню аргументовано захищати свої позиції;
- посилює уяву, яка є значним стимулом для народження нових ідей, пошуку альтернативних рішень, їх аналізу та синтезу, як основи інноваційного мислення;
- формує внутрішній план дій та реалізує його на практиці тощо.

2. Аналіз проектів, оцінювання їх загальної ефективності

3. Визначення умов імплементації (творчого використання) проектів у своїй практичній діяльності.

4. Чому кимось розроблені проекти не можна копіювати, чому вони не можуть бути успішними?

Завдання:

1. Як ви ставитесь до досвіду використання проектних технологій інших країн? Проаналізуйте можливість використання досвіду Фінляндії. Школи у Фінляндії мають широку автономію. Кожен учитель вільний обирати кількість проектів і їхній зміст на власний розсуд, враховуючи вік і рівень знань учнів. Школярів, починаючи з 1 класу, залучають до всього процесу роботи над проектом – від генерації ідей до самої реалізації.

2. Проаналізуйте проект “Космос”, який провела вчителька І класу, інтегруючи навчальні дисципліни “Я досліджую світ”, “Трудове навчання”, “Малювання” і “Музику” (тривалість 5-6 тижнів). Розробіть комплекс критеріїв, за якими можна оцінити ефективність заходу.

3. Розробіть модель імплементації ідей та практичних зразків реалізації проекту “Космос” у своїй професійній діяльності. Обґрунтуйте власні позиції.

Аналіз різних типів проектів, виходячи з наявного практичного досвіду, представлених у літературних джерелах

1. Представлення інформації про навчальні проекти, з якими знайомилися магістранти впродовж роботи над навчальним курсом (загальні враження, оцінка ефективності)
2. Моделі, технології, прийоми, які були виділені у процесі ознайомлення з досвідом, представленим у літературі, а також безпосередньо на практиці.
3. Сформууйте комплекс умов ефективного використання методу проектів
4. Сформулюйте особливості та умови ефективного використання методу проектів для дітей з ООП, в умовах інклюзивного навчання.

ВИСНОВКИ

В умовах сьогодення в системі професійної підготовки особливої актуальності набувають проблеми посилення дослідницької складової, формування дослідницьких компетентностей майбутнього фахівця, а також його здатності до проектної діяльності. Освітні технології, пов'язані з дослідницькою, проектною діяльністю, задають не лише стандарти особистісно зорієнтованої, компетентнісної освіти, а й суттєво змінюють алгоритмізацію освітнього процесу, акцентуючи особливу увагу на результатній складовій.

Аби зрозуміти сутність дослідницького, проектного підходу до організації освітнього процесу варто у самих загальних рисах порівняти навчання як процес і як дослідження/проект. Перший передбачає перманентність, повторюваність дій (інформаційно-репродуктивні технології), що базуються на засвоєнні навчальної інформації, а на контролюючому етапі – її відтворенні та використанні для формування діяльності за зразком. На противагу – дослідницький, проектний підхід програмує діяльність (комплекс дій), спрямовану на отримання очікуваного і конкретного результату.

Тому проект трактується як цілісна система, що реалізується у межах конкретно поставлених цілей, з чіткою мотивацією щодо їх цінностей, особливо у практичній площині) та очікуваними результатами, які візуалізують варіант/и досягнення цих цілей.

Центрація на результатній складовій у рамках виконання дослідницького завдання, проекту привносить нові критерії якості, які є очевидними для всіх суб'єктів освітнього процесу. Стосовно навчальних дисциплін, що відносяться до соціономічних професій, необхідно зазначити такі пріоритети:

– прогнозується результат, який за своєю суттю є полі функціональним і стосується, крім навчальних досягнень, створення конструктивних та психологічно сприятливих взаємовідносин між усіма суб'єктами освітнього процесу. У такий спосіб формуються освітня ситуація, яка сприймається як умова досягнення групового успіху у виконанні навчального завдання, а відтак і індивідуального успіху кожного, насамперед, через високу їх взаємозалежність;

– визначеність структурної організації дослідницької, проектної діяльності, що передбачає чіткий початок і закінчення, яке фіксує досягнення поставлених цілей (з використанням дієвого діагностичного інструментарію) у рамках певного часового виміру. В умовах професійного навчання диференціація рівнів та функцій в контексті спільної діяльності дозволяє враховувати реальні та потенційні можливості кожного, так само диференційовано контролювати та оцінювати їх реальні досягнення;

– аналіз результатів дослідницької, проектної діяльності, як і процесу їх досягнення, спонукає до системного аналізу доцільності організації спільної

діяльності, коректності розподілу функцій між її учасниками. Функції будь-якого аналізу передбачають оптимізацію діяльності на наступному етапі її здійснення, як правило, в рамках наступної циклограми проєкту, тим самим забезпечуючи вищий рівень її ефективності.

Виходячи з вищезазначеного, базовими характеристиками, а відтак і критеріями контролю якості навчання з використанням дослідницьких, проєктних технологій в умовах професійної освіти майбутнього фахівця соціономічних професій є:

- діяльність, яка пов'язана зі змінами (це означає, що апріорі у реалізацію дослідницького завдання, проєкту закладаються зміни, що корелюють не лише з підвищенням компетентності з визначеної теми, а й якості діяльності, цінностей, ставлень, рівня міжособистісних взаємовідносин, умов для самореалізації кожного та ін.);

- чіткість та прагматичність постановки мети навчального завдання, орієнтація на конкретний результат діяльності, який є вимірюваним і представляє цінність групової роботи, як і індивідуального внеску кожного;

- оригінальність/неповторність діяльності, тобто передбачається, що кожен результат виконання того чи іншого дослідницького завдання, проєкту буде унікальним, оскільки він є результатом не лише загальноприйнятих алгоритмів дій (традиційної методики організації діяльності), а особистісно орієнтованого навчання, продуктом міжособистісної взаємодії у рамках групи (саме група творить результат в умовах обмежених ресурсів та унікальних особистісних об'єднань). Тому результат діяльності сприймається на емоційному рівні як досягнення успіху групи і кожного його члена, у тому числі коректності розподілу функцій і адекватної організації діяльності.

На основі проведених досліджень в системі професійної підготовки фахівців були виділені умови забезпечення ефективності організації дослідницької, проєктної діяльності в системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій:

- глибоке розуміння студентами теорії і практики сучасної компетентісної освіти, її сучасних тенденцій та технологій розвитку;

- оволодіння дослідницькими, проєктними технологіями, що можуть використовуватися не лише в навчанні, а і у власному соціальному, життєвому просторі, виявлення власних, особистісно зорієнтованих підходів до організації діяльності на основі проєктів;

- домінування практико-орієнтованих видів організації навчання, які починаються з усвідомлення цінності отримання кінцевого результату, можливості його практичного використання не лише у навчанні, а й у житті;

- збільшення потенціалу дослідницької, пошукової, творчої, рольової складової в структурі організації навчання, залучення здобувачів освіти до процесів дослідження та проєктування при вивченні конкретних тем з різних навчальних дисциплін;

– збільшення питомої ваги неформальних, інформальних видів навчання, які сприяють підвищенню компетентності з проблем використання дослідницьких, проектних технологій в умовах професійної освіти, посилення функцій самоуправління, самоконтролю, самооцінки.

Отже, проблема використання дослідницьких, проектних технологій в системі професійної освіти є складною та поліфункціональною, оскільки вона передбачає не лише їх імплементацію в систему шкільної освіти, а і відповідну (з високим рівнем взаємозалежності) систему професійної підготовки фахівців. Вони мають широкий спектр застосування в рамках відповідного освітнього простору, а також більш широкого – життєвого, соціального. Тому оволодіння логікою і технологією виконання дослідницьких, проектних завдань дає можливість більш цілеспрямовано і системно підходити до власного особистісного, професійного саморозвитку, формування адекватного освітнього, соціокультурного середовища у широкому контексті.

Текст сформовано з використанням навчальних посібників, інших видів наукових праць з проблематики (Технології проектування в практиці роботи загальноосвітнього навчального закладу: теоретико-практичний аспект: Посібник. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. – 336 с.; Юрчик О.В. Впровадження проектної технології в навчальний процес. [Навчальний посібник] Хмельницький: НВО №5 ім. С.Єфремова, 2015. 88 с.; Єрмаков І.Г, Пузіков Д.О. Проектне бачення компетентісно спрямованої 12-річної середньої школи. Запоріжжя.,2005.112 с.; Филипченко О. М. Управління проектами : конспект лекцій. Харків : ХДУХТ, 2016. 99 с.; Єфімова С. М. Як зробити школу інклюзивною? Досвід проектної діяльності : методичний посібник. К. : ТОВ « Видавничий дім « Плянди», 2012. 152 с.; Мантула Т.І. Проектні технології: теорія і практика / Т.І.Мантула. – Кіровоград: ТОВ «ПОЛІМЕД-Сервіс», 2008. 150 с. та ін.)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: монографія / за заг. ред. Н. Г. Сорокіної, А. Є. Артюхова, І. О. Дегтярьової. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.
2. Білим П. А. Основи наукових досліджень : конспект лекцій для студентів денної та заочної форм навчання освітнього рівня «бакалавр» Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 40 с.
3. Бондар В.І. Проблеми становлення і розвитку методології наукового пізнання в педагогіці. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 161 с.
4. Босенко А.І., Вержиховська О.М., Гаврилов О.В., Гурський В.А. Науково-дослідна діяльність в галузі освіти: навчально-методичний посібник / за ред. П. Д. Плахтія. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 160 с.
5. Бреславська Г. Проектна технологія у професійній підготовці майбутніх учителів URL : <http://surl.li/geyta>
6. Важинський С.Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
7. Вихрущ В. О., Козловський Ю. М. Методологія та методика наукового дослідження: Підручник., Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. 336 с.
8. Габолич О., Кузнецов В., Семенова Н. Українська фундаментальна наука і європейські цінності / О. Габолич, В. Кузнецов, Н Семенова. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 284 с.
9. Гальченко С. І. Основи наукових досліджень: Навчально-методичний посібник / С. І. Гальченко, О. З. Силка. – Черкаси : АММО, 2015. 93с
10. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям. К. Вінниця, 2008. 278 с.
11. Данильян О. Г. Д18 Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с.
12. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <https://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdyy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>
13. Дутко О.М., Лебідь І.Ю. Д 79 Методика наукових досліджень : Навчально-методичний посібник [видання друге, доповнене та перероблене] / автори–упорядники О.М. Дутко, І.Ю. Лебідь. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2023. 160 с.
14. Євдокимов В. І. Педагогічний експеримент: навч. посібник для студентів пед. вузів / В. І. Євдокимов, Т. П. Агапова та ін. Харків: ХДПУ ім. Г. Сковороди, 2001. 147 с.
15. Єрмаков І.Г. Феномен компетентнісно спрямованої освіти // Крок за кроком до компетентності та інтеграції в суспільство. К.: Контекст, 2000. С. 37-40
16. Єфімова С. М. Як зробити школу інклюзивною? Досвід проектної діяльності : методичний посібник. К. : ТОВ « Видавничий дім « Пляєди», 2012. 152 с.

17. «Інноваційні освітні технології» : навчально-методичний посібник / упорядник Л.М. Прокопів. Івано-Франківськ, 2020. 172 с.
18. Козак Л.В. Застосування проєктних технологій у підготовці майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології. Педагогічний процес: теорія і практика: збірник наук. праць. 2013. Вип. 1. С. 54–64.
19. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: [монографія]. К.: «Самміт-Книга», 2009. С. 5-141.
20. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
21. Конспект лекцій з дисципліни «Основи наукових досліджень» для студентів напрямку 6.040201 «Соціологія» укладач Глушкова Л.В., Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2016
22. Косогова О. О. Метод проєктів у практиці сучасної школи. Х.: Вид-во «Ранок», 2010. 144 с.
23. Кравченко І. Проєктна технологія у підготовці майбутнього викладача. Вища освіта України, 2020, № 4 С 61-66. URL : <http://surl.li/geyti> (дата звернення: 15.03.2023).
24. Кухта М.І., Ваколя З.М. Методи дослідження в педагогіці: методичні рекомендації до практичних занять і самостійної роботи. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. 20 с.
25. Логінова Н.А. Формування проєктувальної компетентності вчителів в умовах дистанційного навчання. Імідж сучасного педагога, (4(205), 2023. С.105–108. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-105-108](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-105-108)
26. Лук'янова Л. Технологія організації проєктної діяльності//Імідж сучасного педагога. 2009. № 10. С. 16-21.
27. Мантула Т.І. Проєктні технології: теорія і практика / Т.І.Мантула. Кіровоград: ТОВ «ПОЛІМЕД-Сервіс», 2008. 150 с
28. Марта Мальська, Наталія Паньків Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів : Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 226 с.
29. Мартиненко С. М. Організація науково-дослідницької роботи студентів з педагогічних дисциплін: навч.-метод. посібник. К., 2007.
30. Методичні вказівки для практичних занять з курсу «Основи наукових досліджень» для студентів спеціальності 053 «Психологія» всіх форм навчання / Упорядник : Стоцький Я.В. – Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2018. 24 с.
31. Методичні рекомендації до виконання та захисту дипломних робіт для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 232 Соціальне забезпечення галузі знань 23 Соціальна робота/ уклад.: Л.П.Мельник, Т.Л.Опалюк, О.І.Данилюк, Н.С.Гевчук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 72 с.
32. Методичні рекомендації до виконання та оформлення кваліфікаційної роботи магістра для здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» заочної форми навчання / укладачі: Максимов В.М., Лукіяничук А.М. Біла

Церква: БІНПО ДЗВО «УМО, 2021. 50 с

33. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с

34. Нищета В. Метод проектів і його життєво-компетентнісний потенціал. Українська мова та література. Лютий, 2008. № 8 (552). С.3-5.

35. Онопрієнко О.В. Управління проектною діяльністю молодших школярів // Навчання і виховання учнів 4 класу : методичний посібник для вчителів / упор. О.Я. Савченко. К. : Початкова школа, 2005. С. 53-54.

36. Опалюк Т.Л. Основи професійної майстерності в соціальній сфері: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В. 2021. 206 с.

37. Опалюк Т.Л. Сучасні стратегії надання соціальних послуг: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В. 2020. 118 с.

38. Опалюк Т.Л. Педагогічна майстерність: розвиток професійно-педагогічної адаптивності та соціальної рефлексії майбутнього вчителя: навч. посіб. Київ : Пед. думка, 2018. 292 с.

39. Освітні технології : навч.-метод. посіб. ; за заг. ред. О. М. Пехоти. К. : АСК, 2002. 255 с.

40. Основи наукових досліджень : конспект лекцій / укладач О. А. Шуменко. – Суми : Сумський державний університет, 2020. 60 с.

41. Основи наукових досліджень : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Наукова бібліотека ; укладачі: І. О. Железняк, В. В. Косенко ; редактор В. В. Косенко ; передмова В. В. Косенко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. 284 с.

42. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 240 с.

43. Пехота О.М. Основи педагогічних досліджень: навч. посібник / О.М. Пехота. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: Знання, 2013. 287 с.

44. Познякова О. Організація виховної роботи за технологією проєктивного життєздійснення. Дефектологія. 2008. № 1. С. 33-37.

45. Посилкіна О. В. Методологія наукових досліджень та інноваційний розвиток: навч. посіб. / О. В. Посилкіна, О. В. Літвінова, Ю.С. Братішко Х. : НФаУ, 2020. 220 с.

46. Проектна діяльність у школі / упорядник М. Голубенко. К. : Шкільний світ, 2007. 128 с.

47. Проектна діяльність у системі професійної (професійно-технічної) освіти: практичний посібник / В.О. Радкевич, О. В. Бородієнко, Л.П.Пуховська, О.А.Самойленко, О.П.Радкевич, Н.В. Базелюк. Житомир: «Полісся», 2020. 236 с

48. Проектна педагогіка в інноваційному колі освіти: Практично зорієнтований посібник / Головний редактор, керівник авторського колективу, к.п.н. В.І. Сафіулін. Науковий редактор д.п.н., професор В.Паламарчук. К.:

Освіта України, 2008. 254с.

49. Романовська М.Б. Метод проектів у навчальному процесі (методичний посібник) Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. 160с.

50. Савчук Л. Метод проектів та його застосування в навчанні дітей з особливими освітніми потребами. Дефектологія. 2010. № 1. С. 24-30.

51. Сардак С. Е. Основи наукових досліджень : навч. посібник / С. Е. Сардак. Д. : ДГУ, 2018. 103 с.

52. Сілакова Т.Т. Проектні технології підготовки студентів. Вісник Національного авіаційного університету. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 11. С. 153-158. URL : <http://surl.li/geyww> (дата звернення: 15.03.2023).

53. Тулайдан В.Г. Основи наукових досліджень: навч. посібник. Ужгород : УжНУ, 2017. 105 с.

54. Филипенко, О. М. Управління проектами : конспект лекцій / О. М. Филипенко, Т. С. Колеснік. Харків : ХДУХТ, 2016. 99 с.

55. Франчук Т.Й., Мельник О.С. Проектні технології в умовах дистанційної освіти: сутність, методичні основи імплементації. Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота) : наук. журн. / редкол. : В.В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.. [Електронний ресурс]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради. Вип. № 8. 2023. 208 с. С. 95-106.

56. Франчук Т. Проектні технології як засіб самореалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах змішаного навчання. Світ дидактики: дидактика в сучасному світі, 2021. 247 с.

57. Франчук Т. Проектний формат переходу на компетентнісну модель професійної освіти // Європейська проектна культура в Україні: стан, проблеми, перспективи: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 29-30 травня 2020 р.) / За ред. О. Гури, В. Меньяло. Запоріжжя, 2020. 212 с

58. Франчук Т.Й., Пукас І.Л. Проектування поетапного формування компетентностей дошкільників, учнів початкової школи в умовах stem-освіти / Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н.В.]. Вип. 31 (2-2021). Київ: Міленіум, 2021. 418 с.

59. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: ВД «Слово», 2004. 240 с.

60. Чепіль М.М., Дудник Н.З. Педагогічні технології. Київ, 2012. 224 с.

61. Чернишова Є. Р. Основи наукознавства (дорожня карта наукового керівника) : наук.-метод. посіб. / Є. Р. Чернишова ; НАНП України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 256 с.

62. Юрчик О.В. Впровадження проектної технології в навчальний процес. [Навчальний посібник] Хмельницький: НВО №5 ім. С.Єфремова, 2015. 88 с

63. Ярошинська О.О. Проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Умань, 2014. 456 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА
ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Автори–упорядники:

Опалюк Тетяна Леонідівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи;

Франчук Тетяна Йосипівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти;

Мельник Олександр Сергійович, аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти.

Підписано до друку 19.02.2024 р. Формат 60x84/16
Ум.друк. арк. 8,6 Зам. 119

Видавець Ковальчук О.В.
32315, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Васильєва, 13, корп. А, 37.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7057 від 30.03.2023 р.